



## **Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online**

**Danskernes Historie Online** er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

### **Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor**

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

### **Ophavsret**

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

### **Links**

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

# Østjysk Hjemstavn



# ØSTJYSK HJEMSTAVN

41. ÅRGANG

ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING

1976

UDGIVET MED TILSKUD FRA:

*Andelsbanken, Århus.*

*Handelsbanken, Århus.*

*Jyllands Kreditforening, Århus.*

*Provinsbanken, Århus.*

*Sparekassen, Hammel.*

*Sparekassen Midtjylland, Århus.*

*Århus Oliefabriks fond for almene formål.*

*Hørning kommune.*

*Odder kommune.*

*Skanderborg kommune.*

*Århus kommune.*

*Ministeriet for kulturelle anliggender.*

Bogen er sat med 10° Garamond og trykt i A/S Skanderborg Amtsbogtrykkeri, Skanderborg.

Papir: 115 gr. Thai-Cote.

Klicheer: Hammerschmidts Klichefabrik, Århus.

Bogbinderarbejde: V. Albrechtsens Bogbinderi, Århus.

Omslagsbillede: En kopi af et billede som tilhører Agner Christoffersen, Hammel. Det viser hans fars træskovværksted på Vadstedvej i Hammel omkring år 1900.



## FORORD

*Temaet for årbogen 1976 er et vidt begreb — arbejde og fest. Emnet er uudtømmeligt, det har været behandlet mange gange tidligere og vil bestandig dukke op på mangfoldige måder i fremtiden. Den række spørgsmål, som følger indlagt i årbogen denne gang, handler ret beset også om arbejde og fest — blot på en utraditionel måde.*

*Bestyrelsen har fundet det rimeligt, at Østjysk Hjemstavnsforening stiller sig villig over for kulturhistorisk forskning i videste forstand. Det er derfor vort håb, at foreningens medlemmer i stor udstrækning vil besvare så mange af de fremsatte spørgsmål om konfirmationen som muligt. Stud. mag. art. Birgit Jensen er langt fremme i sine studier ved Institut for europæisk Folkekultur i Brede. Efter endt eksamen er det meningen, at hun vil bearbejde de mange besvarelser, som hun dels har fået i det forløbne år, dels forventer at få i de kommende.*

*Hensigten er at få folk i alle aldre til at medvirke. Ikke blot en lukket kreds, men fra forskellige sociale lag og på landsbasis. Først da vil det være muligt at følge forløbet på de forskellige områder, som berøres i forbindelse med spørgsmålene om konfirmationsdragten. For nok er udviklingen af konfirmationstøjet det primære, men hvad åbner det ikke af mulig-*

### REDAKTION:

Museumsinspektør *Erna Lorenzen*  
ansvarshavende

Lærerstuderende *Karen Haugstrup*  
redaktionens sekretær

Gårdejer *P. Damgaard Andersen*

Skolebibliotekar *Arne Gammelgaard*

beder for samtidsforskning, når de andre spørgsmål besvares? Således afspejlingen af en tid gennem ændringer i traktementet, festen og måden at tilbringe andendagen på. Altsammen noget der kan overføres på mindre specifikke ting end konfirmationen.

Forhåbentlig vil mange føle sig fristet til at efterprøve egen hukommelse og sende resultatet deraf af sted. Birgit Jensen har lovet at bearbejde en del af svarene specielt for Østjylland, så vi her om nogle år kan læse om undersøgelsens forløb og foreløbige resultater. Således vil vi da ønske vore medlemmer held med arbejdet, som måske vil forme sig som en fest — i erindringen.

## ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING'S BESTYRELSE

### Forretningsudvalg:

Formand: godsejer Erik Kjær,  
Ristrup Hovedgård, 8381 Mundelstrup  
Næstformand: gårdejer P. Damgaard Andersen,  
Hørret, 8320 Mårslet  
Kasserer: godsejer J. A. Pontoppidan,  
Constantinsborg, 8260 Viby J.  
Sekretær: landsretssagfører E. Lund-Sørensen,  
Søndergade 4-6, 8000 Århus C.  
Trafikkontrollør S. E. Sørensen,  
Peter Fabersvej 9, 8210 Århus V.

### Ekursions- og mødeudvalg:

Trafikkontrollør S. E. Sørensen, formand, Århus  
Frugtavlser Jens Carlo Jensen, Skablund  
Erhvervsvejleder Birte Voigt Lund, Århus

### Øvrige medlemmer:

Skolebibliotekar Arne Gammelgaard, Hammel  
Fhv. gårdejer Axel B. Hansen, Grundfør  
Lærerstuderende Karen Haugstrup, Holtevej 15,  
Århus  
Direktør, cand. oec. B. Knie-Andersen, M.F.,  
Risskov  
Gårdejer Erling Holm, Snærild  
Brandinspektør Carl A. Laursen, Tved  
Museumsinspektør, dr. phil. Erna Lorenzen,  
Århus  
Fotograf Else Otzen, Odder  
Museumsinspektør, cand. mag. Bent Ousager,  
Horsens  
Handelsmand Tage D. Rasmussen, Højbjerg  
Gårdejer J. Finnemann Schultz, Tørring

### Æresmedlemmer:

Konsulent Anton Jelsbak, Hammel  
Proprietær Søren Spanner, Skjolddelev



## INDHOLDSFORTEGNELSE:

|  |    |
|--|----|
| Forord .....   | 3  |
| Forfattere .....   | 6  |
| Fællesskabets ophævelse i Klintrup og Røgen.<br>Udskiftningen 1780—1785 .....    | 9  |
| Af <i>Niels Haurum</i> .   |    |
| Et borgerhus og dets første beboere<br>i Adelgade i Skanderborg .....            | 16 |
| Af <i>Johns. E. Tang Kristensen</i> .  |    |
| En sølvbrødsål som bryllupsgave .....  | 23 |
| Af <i>Sven Fritz</i> .   |    |
| »Echo«s Middelhavs-togt. Brudstykke af en<br>dagbog .....                        | 26 |
| Ved <i>Emma Kofoed Jacobsen</i> .  |    |
| Tingskov kro — et samlingssted .....   | 34 |
| Af <i>Gerda Reppke</i> .   |    |
| Af træskoens saga. Barndomserindringer fra<br>tiden før første verdenskrig ..... | 44 |
| Tegnet og fortalt af <i>Alfred Kristensen</i> .                                  |    |
| Begravelsskikke i Ølsted omkring<br>århundredskifter .....                       | 50 |
| Af <i>Rasmus Bendixen</i> .  |    |

|   |     |
|---|-----|
| Ungdomsarbejdet på Århuseggen 1900—1925<br>Af <i>Niels Nielsen</i> .  | 53  |
| Mejerilærling for 60 år siden .....   | 57  |
| Af <i>Sigurd Nielsen</i> .  |     |
| Et par gilder i Hørret .....  | 65  |
| Af <i>Peter Damgaard Andersen</i> .   |     |
| En gammel fastelavnstradition .....   | 69  |
| Af <i>Mine Sørensen</i> .   |     |
| Læge, forsker og frygtløs modstandsmand ..  | 74  |
| Af <i>N. Chr. Christensen</i> .   |     |
| Da hvidevarer var hvide .....   | 77  |
| Af <i>Edvard Pedersen</i> .   |     |
| Arbejde .....   | 82  |
| Af <i>Vilhelm Lytken</i> .  |     |
| Småstref fra Østjyllands kulturfront 1976.<br>Om de lokalhistoriske arkiver .....                                       | 95  |
| Af <i>Jan Horskjær</i> .  |     |
| Naturområderne og den fremtidige<br>regionalplanlægning .....   | 96  |
| Af <i>Esbern Warncke</i> .  |     |
| Litteratur om Østjylland 1975 .....   | 100 |
| Af <i>Kjeld Elkjær</i> .  |     |
| Clausholm .....   | 102 |
| Af <i>Henrik Berner</i> .   |     |
| Dansk Landbrugsmuseum, Gl. Estrup ....  | 104 |
| Af <i>Svend Nielsen</i> .   |     |
| Djurslands Museum, Grenå .....  | 105 |
| Af <i>Ejnar Hovesen</i> .   |     |
| Horsens Museum .....  | 105 |
| Af <i>Bent Ousager</i> .  |     |
| Fugholm. En udgravning i middelalderens<br>Horsens .....  | 107 |
| Af <i>Susanne Andersen, Lene Bateman,<br/>Thomas W. Lassen, Ingrid Lysdahl,<br/>Helle Reinholdt og Ole Schiørring</i> . |     |
| Redaktion: <i>Else Roesdahl</i> .   |     |
| Odder Museum .....  | 119 |
| Af <i>Valdemar Smed</i> .   |     |
| Kulturhistorisk Museum, Randers .....   | 120 |
| Af <i>Guri Dybsand</i> .  |     |
| Samsø Museum, Tranebjerg .....  | 122 |
| Af <i>Søren Nancke-Krogh</i> .  |     |
| Silkeborg Museum .....  | 123 |
| Af <i>Christian Fischer</i> .   |     |
| Skanderborg Museum .....  | 124 |
| Af <i>Niels Gjesing</i> .   |     |
| Købstadmuseet »Den gamle By« .....  | 125 |
| Af <i>Henrik Nyrop-Christensen</i> .  |     |
| Østjysk Hjemstavnsforening .....  | 128 |
| Personregister .....  | 129 |
| Stedregister .....  | 135 |

## FORFATTERE:



*Peter Damgaard Andersen* er født 1902 og er opvokset og udlært ved landbruget. Fra 1924 gårdejer i Hørret. Indvalgt i sognerådet fra 1943 til 1970. Fra 1947 til 1966 som sognerådsformand. I tidens løb medlem af flere landbrugsfaglige bestyrelser samt formand for tilsynsrådet i Sparekassen, Søndergade, Århus.



*Rasmus Bendixen* er født i Ølsted i år 1900. Uddannet ved landbruget og gårdejer i Skejby til 1961. Oprettede Skejby-Lisbjerg-Ølsted Sognekirk og har skrevet lokalhistoriske artikler bl. a. i Østjysk Hjemstavn og i Historisk Samfunds Årbøger. Fik i 1972 udgivet »Skejby kirke i 800 år« med støtte fra den Hjelmstjerne Rosenkroneske Stiftelse. Var i tyve år medlem af Skejby menighedsråd, de sidste ti år som formand. Er i bestyrelsen for distriktsforeningen for Århus stift. — Rasmus Bendixen var fra 1968-72 formand for Østjysk Hjemstavnsforening.



*Niels Chr. Christensen* er født i Holstebro 1896 og lærte sit fag — journalistik — der. Har virket som redaktør ved Skive Venstreblad, i 35 år i Horsens, sidst som chefredaktør ved Horsens Folkeblad. Medlem af Nordisk Råd. Har endvidere virket ved forskellige presseorganisationer.



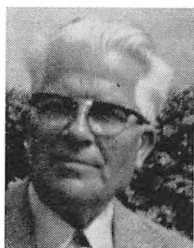
*Sven Fritz* er født i Århus 1911 og var indtil 1942 i kompagni med sin far, arkitekt M. B. Fritz; de udførte isæt kirkerestaureringer, men også udgravningsarbejde har Sven Fritz givet sig af med. Fra 1948 og til C. A. Bøjes død assisterede han denne med indsamlingen af sølvmedestempler. Dette arbejde er siden fortsat, med tilskud fra Statens Almindelige Videnskabsfond og Statens Humanistiske Forskningsråd. Dette har bl. a. affødt en lang række litterære arbejder og foredrag med emner vedrørende antikviteter, kirker og herregårde.



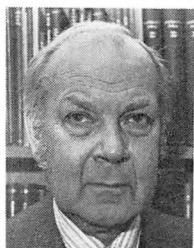
*Niels Haurum* er født 1929 i Farre. I en årrække har han forestået driften af fødegården på Farre Hede såvel ude som inde. Han er en ivrig og højt anskreven amatør fotograf og medlem af bestyrelsen for Lokalhistorisk Forening i Hammel.



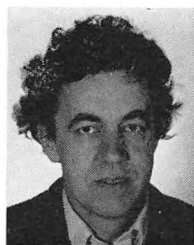
*Emma Kofoed Jacobsen* er født 1916 på Bornholm, husmor, har i 5 år været frivillig medarbejder ved Odder Museum.



*Alfred Kristensen* er født 1906 i Salten Skole, levede sin første barndom i træskoegnen. Har arbejdet ved landbruget, kom på Ry Højskole, senere i gartnerlære, lærereksamen 1930 på Gedved Seminarium, højskolelærer i Vestbirk, friskolelærer i Tåstrup ved Harlev, enelærer i Herskind, senere Fruering og en årrække lærer i Gundersted i Himmerland.



*Johannes Evald Tang Kristensen* er født 1906 i Mølholm ved Vejle, student 1926, assistent i Dansk Folkemindesamling, bibliotekareksamen 1933. Fra 1934 bibliotekar i Vejle, Odense, Esbjerg og Ålborg, fra 1945 ledende bibliotekar ved Nørresundby Kommunebibliotek, fra 1957 overbibliotekar ved Nørresundby og Sundby-Hvorup kommuners biblioteker. Vicedastdsbibliotekar ved Ålborg Kommunes Biblioteker 1970. Har udgivet en lang række bøger og større artikler.



*Vilhelm Lytken* er født 1929 i Vamdrup. Lærer fra Århus Seminarium 1954, cand. theol. fra Århus Universitet 1962. Skoleinspektør på Haldum-Hinnerup skolen siden 1967. Byrådsmedlem i Hinnerup siden 1970. Forfatter, sammen med programsekretær John Carlsen, til skuespillene »Nerver på i Nøddebo« 1968, »Jo mere vi er sammen« 1974, »Trivslernes hærgen i de nordlige provinser« 1975. Forfatter, sammen med overlærer Villy Jensen, til skolebogen »Familien — et lille samfund«, Gyldendal 1976.

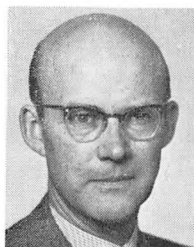




*Niels Nielsen* er født i Sjelle 1890 og har studeret jura, men måtte af økonomiske grunde vende tilbage til sin fars landbrug. Fra 1932 til 1972 har han selv drevet landbrug i Ølsted sogn.



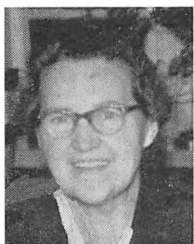
*Sigurd Nielsen* er født i Klejtrup 1901. Arbejdede ved praktisk mejeribrug fra 1915 til 1925, afbrudt af skoleophold i 5 mdr. på Gymnastikhøjskolen i Ollerup, 8 mdr. på Ladelund Mejeriskole og 6 mdr. på Askov Højskole. Mejeriingeniør 1928, mejeribestyrer og undervisningsassistent i U.S.A. i 2 år, assistent og forsøgsleder ved Landbohøjskolens Mejeri- og Slagterilaboratorium i 11 år og mejerikonsulent fra 1941 til 1971.



*Edvard Pedersen* er født 1909, udlært hos Vilh. Kloster, Århus. Var i 6 år i Magasin i Horsens og Odense, fra 1938 afdelingschef i Magasin, Århus.



*Gerda Reppke* er født 1909, gift, virket som husmor fra 1929, har undervist i musik, deltidssbibliotekar i Solbjerg fra 1942 til 1976. Medvirket til starten af Lokalhistorisk Arkiv 1966 samme sted, daglig leder siden.



*Mine Sørensen* er født 1906 i Gjerning. Højskoleophold i Ollerup og Ry. Fra 1925 lokal meddeler til Silkeborg Avis. Har desuden leveret bidrag til andre dagblade og fagtidsskrifter. Som landhusmor i Sall siden 1934 har hun taget energisk del i det offentlige liv og i foreningslivet i sogn og kommune.

# Fællesskabets ophævelse i Klintrup og Røgen

Udskiftningen 1780–1785

Af Niels Haurum

Når der tales om de store landboreformer for snart 200 år siden, nævnes gerne i første række stavnsbåndets løsning som den vigtigste. Bortset fra godsejerens ret til at bestemme, hvilke karle der skulle springe soldat, var stavnsbåndet sikkert ikke særligt tyngende på Hammelegnen. Grevskabet Frijsenborgs besiddelser var så udstrakte, at det vel i øvrigt lille behov, der var for flytning, nemt kunne opfyldes inden for grevskabets område. Hvis endelig rejselysten var større, kunne man søge, og hvis greven var velvillig, få udstedt et såkaldt frihedspas, der gav ret til uhindret ophold, hvor man lystede. Hoveriet var en meget større gene og vel også fæstevæsenet, der først senere blev afskaffet.

Fællesskabets ophævelse og landsbyernes udskiftning, der var indledt en del år forinden, fik en meget stor betydning for fremskridtet inden for landbruget. Det var den største omvæltning, men også grundlag for den største udvikling i dansk landbrugs historie. Fællesskabet var ikke et fællesskab i ejendomsforhold eller fællesskab om afgrødernes dyrkning eller brug, og det kan slet ikke sammenlignes med en kolkhose eller en kibbutz. Hver jordbruger i landsbyen havde sine bestemte agre, som hørte til hans ejendom, og som han måtte dyrke og tage afgrøden af. For at hver mand skulle have del i alle byens forskellige slags jorder, lå disse agre

spredte ud over hele bymarken. Det var oftest lange og smalle agre med en plovfure som skel til nabomandens ager. Derfor var det nødvendigt, at alle havde samme afgrøde, og at alle begyndte pløjning, såning og høst på samme tid. Der var ingen mulighed for den enkeltes initiativ, og der var også et stort tidsspilde, da en gård som regel havde sin jord på langt over 50 forskellige steder. Denne inddeling af jorden var enerådende i Østjyllands landsbyer og meget gammel. Nogle mener, at den stammer helt fra jernalderens bondesamfund, hvor man efter opdyrkning af et nyt stykke land delte det imellem sig. Virkeligt fællesskab havde man ofte i tørvemoser og skove samt altid i landsbyernes overdrev, den uopdyrkede del af byens tilliggende. Her gik kreaturerne på græs vogtet af landsbyens fælleshyrde og efter høst også på stubmarkerne.

Statsmagten fandt efterhånden ud af, at en udskiftning, så hver mand fik sin jord samlet på ét sted, måtte være gavnlig, især da der samtidig blev en stigende afsætningsmulighed for landbrugsvarer i udlandet. En landbokommission blev nedsat i 1757, og forordninger udsendtes i 1758—60 om skelsætning og indhegning af overdrev, hvor flere landsbyer var lodtagere. I 1776 og 1781 kom der forordninger, hvori det bestemtes, at hvis blot

én lodsejer — ikke en fæster — i en by forlangte sin jord udskiftet, skulle de øvrige deltage i omkostninger og indhegning. Den ene landsby efter den anden gik efterhånden ind for ophævelse af fællesskabet. Så skulle byens jord opmåles, boniteres, kortlægges og endelig fordeles på den mest praktiske måde.

Lokalhistorisk Samling i Hammel har på Landsarkivet i Viborg fået fotokopieret to pakker dokumenter, der giver en interessant beskrivelse af udskiftningen i Klintrup og Røgen. Røgen by fik sine agermarker udskiftet i 1780 under ledelse af en landinspektør, der hed Ole Munch, men måtte i 1785 have hjælp af en landvæsenkommission for også at få heden eller overdrevet delt. Ved fællesskabets ophævelse i Klintrup i 1781 var også indkaldt til et »Landvæsens Commissions Møde« efter forlangende af den største lodsejer, som var greven på Frijsenborg. Grev Erhard Wedel Frijs havde i 1778 købt Søbygård og dets underliggende bøndergods ved dødsboauktion efter justitsråd de Lichtenberg, Bidstrup, der havde erhvervet gården ved ryttergodsauktionen 1767. Søbygård kom først direkte under grevskabet Frijsenborg i 1802.

Grev Wedel Frijs havde en godsforvalter til at lede Søbygård. Hans navn var A. Hiort. Der var flere godsforvaltere på andre dele af grevskabet, og over dem alle var af greven ansat en overinspektør, Niels Hutfelt Bagge, der boede på Frijsendal. I Klintrup ejede Søbygård 3 bortfæstede gårde. 2 andre gårde var beboede af selvejere, og den sidste tilhørte — var beneficeret — 3 præster i Randers, som havde en fæster, Peder Jensen, til at drive den.

Desuden var der noget kirkejord tilhørende præsteembedet i Røgen. 31. juli 1781 skriver så godsforvalter Hiort et brev til amtskontoret i Skanderborg, hvor han anmoder den høj- og velbårne hr. kammerherre og amtmand von Bülow om at indkalde til et åstedsmøde i Klintrup for at få delt jorden mellem de forskellige ejere, og for samtidig at få afgjort en sag om et omtvistet skel mellem Klintrup og Sorring bys jorder. Amtmanden svarer samme dag ved sin fuldmægtig, H. Lauritzen, med en indkaldelse til et møde mandagen den 6. august. Denne indkaldelse skal de største lodsejere bekendtgøre for enhver vedkommende og derefter påtegne og indlevere til kommissionen, desuden skal de »behagelig besørge, at til frie Befordring for Amtmanden og Landvæsens Commissarierne udredes trende bespændte Vogne til Tour og Retour, som kunde møde heri Schanderborg aftenen tilforn ved Sængetiid, for den paafølgende Morgen ved Soelens Opgang at gjøre Befordring til Klintrup og igjen tilbage.«

Nederst på indkaldelsen bekræftes, at den er bekendtgjort på Kalbygaard ved Jacob Rosborg, der som lodsejer i Sorring var involveret i skelsagen, forevist i Røgen præstegård hos provst Grønbech og forkyndt for de to selvejere, Rasmus Rasmussen og Michel Povelsen. Fra provst Wedege i Randers foreligger et brev af 2. august, der på med-interessenters og egne vegne beklager, at åstedet er så langt fra Randers, at det ikke er muligt for dem at møde, men de overlader til de fremmødte i deres bekendte retsindighed at behandle sagen og delingen således, at de nuværende og efterkommende præster

i Randers kan være skadesløse, og at beboeren af den benificerede ejendom ikke skal have noget at klage over.

Anno 1781 den 6. august blev så åstedsforretningen foretaget. Punkt 1 var det omstridte skel mellem Sorring og Klintrup. Her var man blevet enige, og sagen blev blot approberet af kommissionen. Forinden havde landinspektøren, der også her var Ole Munch, opmålt al jorden og sammen med et par uvildige mænd takseret Klintrups marker, agre, eng, krat, tørveskær og græsning. Denne

taksationsforretning blev som punkt 2 godkendt og underskrevet.

Under punkt 3 blev »ventilered eet Mark Skjæls Dispuds« mellem Klintrup og hr. provsten i Røgen, men siden provst Grønbech med hans skel sorterer under den skete opmåling i Røgen, må han holde sig det i Røgen satte skel efterrette- lig, samtidig påtog sig hr. Ober Inspecteur Bagge, som naturlig vil tilfalde Hundskov, at modtage samme sag og senere at afgøre den med provsten. Punkt 4 omhandlede udskiftningen af heden eller overdrevet.

Fribedspas  
 Rasmus Jørgensen af Norring Mølle.  
 11 April 1787  
 Ansøgning om fribed fra fødestavnen for at finde sin lykke, hvor han bedst synes.  
 (Kopi af Frijsenborg gods fæsteprotokol).  
 Rasmus Jørgensen af Norring Mølle.

Fribedspas fra 11. april 1787 for Rasmus Jørgensen af Norring mølle, der på ansøgning bliver for- undt fribed fra fødestavnen for at finde sin lykke, hvor han bedst synes. (Kopi af Frijsenborg gods fæsteprotokol).



Her var alle jordbrugerne enige om underdanig og ærbødig at bede »den raiconnable og veltænkende Commission« om at blive fri for delingen heraf, da de ikke på anden måde kunne få »Underholdning for deres smaae Creatur under en samled Hyrde«, og det ville blive deres ruin, hvis de hver især skulle indhegne deres lodder, endvidere befalede forordningens § 15 ikke absolut deling af overdrevet, uden det af lodsejerne forlangtes. De slap da også for den uønskede deling.

Sidste punkt var den omstændige redegørelse for delingsplanen for agermarken, engen og skoven. Her omtales beliggenheden af hver gårds nye jordareal med nævnelse af mange af de gamle marknavne. Et eksempel: »Søbyegaards andre Toe Bønder tillægges Balms Agre og Brendals Eng, og alt det som alle 3 desuden tilkommer, skal de tage paa Skiødsberg Heede, Ulhøy Agre, Kroget og Hviid Agre«. Røgen kirkejord udlægges ved Oustrupvej i de øverste ender af Taus Agre, og deri skal ingen eng findes, og det er på et let tilgængeligt sted, »hvorfor hans Paastand om Deelagtighed i Eng, ei kand ansees grundet«. Også her var provst Grønbech ude om sig for at forbedre præstegårdens forhold, men denne var jo også den største del af præsteembedets løn. Til sidst fordeltes tørvejorden i Lyngdal Moos og Klintrup Moos, og efter at alle havde underskrevet, var åstedesforretningen slut.

Røgen blev som omtalt udskiftet i 1780, den 24. januar. Her er delingsplanen bevaret, idet den er bilag i landvæsenssagen 5 år senere. Der er også i denne en mængde oplysninger om gamle mark-

navne, gårdenes numre og navne på brugere og ejere. Det ser ud til, at provst Grønbech har fået ombyttet sin annexgård i Sporup med en gård i Røgen, så han selv kunne drive den sammen med præstegården. Denne annexgård har sikkert tidligere ligget i Farre by, der fik sin jord, hvortil også Sporups jord hørte, udskiftet allerede 1776. Muligvis er det den nuværende Sporupgård, der da blev flyttet ud i nærheden af Sporup kirke.

Der var i Røgen 12 gårde, hvoraf 2 var selvejergårde, 2 tilhørte provsten (præstegd. og annexgd.), de resterende 8 hørte under Søbygård. Desuden var der 2 husmænd med jord og degnen, der havde en kålhave og et lille stykke jord, samt præstegårdens enkesæde, der havde en tilliggende toft. Et par eksempler på jordtildelingen: »Resten af Nord Marken tillægges Selvejerne Lars Diur og Lars Andersen, saavel som i Væster Marken Bierre Krogs Agre, Krog Agre, Knudsens Kaalgaard, Brend Agre og deres tilhørende Tofter ved Gaardene. Viidere tillægges endnu Lemmedahl, Rindkiers Agre og Hundskou Kield Agre. — — No 1, Præstegaarden i Røgen tillægges ald sin Jord samlet saavel for Præstegaarden som Annexgaarden, Hartkorn 8 tdr 7 skp 1 alb, Nemlig Domp Agre etc. i Lille Vang og Resten i Lang Vang, samt Esk Agre, Røgen Knold og om meere tilkommer paa Moes Agre; Ligeleedes udsættes paa Gaden til Hauge Plads for Præstegaarden fra Hiørnet af Gaarden til midt ud for Dammen een lige Linie saaledes, at Præstegaarden kand indheigne samme uden at betage eller fornærme Byens almindelige Vanding. — — Leergrave er der nok af









*I indkørslen til Røgen præstegård er indsat en portoverligger fra den gamle lade (nedbrudt 1920) med årstallet 1719 og Søren Ottesen Grønbechs og hustrus initialer. Indskriften er den latinske bislen: Pax intranti, salus exeunti (Fred ønskes den indtrædende, frelse den udgående).*

Bagge havde ikke mere at tilføje, men belærte lige provsten om, at man selv burde tilbyde at betale, hvis man gik imod andres lovlige ret. Kommissionen erklærede derefter, at man ifølge forordningen og de fremkomne påstande måtte skride til fællesskabets afskaffelse efter landinspektør Munchs plan. Planen blev forelagt, men provsten protesterede og klagede over, at han nu fik sine lodder på 4 a 5 forskellige steder og det i mere end fire verdenshjørner. Denne udtalelse gik landinspektørens ære for nær. I en lang redegørelse forklarede han om tildelingen af hver gårds ager- og englodder, der alle var samlede på ét sted til hver gård. Grunden til provstens 4 a 5 lodder var, at denne jo ejede både præstegården, annexgården og kirkejorden. Endvidere fremlagde han provst Grønbechs erklæring fra 1780, hvori denne havde erklæret sig fornøjet, og forlangte dokumentet indlemmet i akterne. Kommissionen sluttede

nu sagen ved at afgøre, at Røgens hedejord udskiftedes efter Munchs plan. Ved underskrivelsen af protokollatet blev provsten tvunget til at skrive under. Der står: »Efter ordre underskrevet GRØNBECH som maa og vente sig fornøjet«. Når det regner på præsten, plejer det at dryppe lidt på degnen — Grønbech har sikkert følt det som et tordenvejr — man nåede lige at få med, at degnen Lund skulle have 2 tdr. land til en kos græsning på et for ham belejligt sted nær ved byen på Røddiche-faldet. Han havde hidindtil kun som en villighed haft græsning for 4—6 får.

Andreas Jensen Grønbech var præstesøn fra Roslev, født 1715, student fra Viborg 1732 og tog teologisk embedseksamen 1736. I 1745 kom han til Røgen som medhjælper hos sin farbroder, Søren Ottesen Grønbech, og blev præst efter ham 1748. I 1770 blev han udnævnt til provst. Han tog sin afsked 1796 og døde i 1799. Farbroderen, Søren Ottesen Grønbech blev præst i Røgen-Sporup i 1691 og provst fra 1713. Disse to var altså præster her i 105 år tilsammen og har sikkert ikke undgået at sætte deres præg på de to sogne. Biskop Peder Hygom, der var på visitats i Røgen 1740, skrev om Søren Ottesen Grønbech, at han var en af de ældste i stiftet (han var født 1667), dog forrettede han selv endnu sit embede nogenlunde. I 1747 skrev han om Andreas Grønbech: »Den unge Mand prædikede heel grundig og omhyggelig med stor Veltalenhed og Færdighed; thi han, foruden andre tilstrækkelig Studeringer, har en dyb Indsigt i den sande Troens Lærdom og taler deraf, som han bør tale«.



# Et borgerhus og dets første beboere i Adelgade i Skanderborg

Af Johs. E. Tang Kristensen

Da Napoleons soldater i 1808 drog op gennem den jyske halvø, fulgte med som badskær en ung mand ved navn Johan Ditlev Mathias Grill. Sådant beretter familietraditionen.

Lidt anderledes og mere detaljeret tegner billedet sig, når man holder sig til den skriftlige beretning, som den unge mand i året 1811 har måttet afgive om sit livs data for at blive optaget på »Det kgl. kirurgiske Akademi« i København.

Johan Ditlev Mathias Grill fødtes i Rendsborg den 1. maj 1782. Faderen Johan Adam Grill, der var fra Eisenach, havde først ernæret sig som soldat i den tyske hær, men slog sig derefter ned i Rendsborg som skomager. Om moderen ved vi kun, at hun hed Magdalene Christiana.

Fra sin tidligste ungdom havde han bestemt sig til at dyrke kirurgien. Efter at hans forældre havde ladet ham undervise i de nødvendige skolekundskaber, kom han i sit 17. år som volontør til »Det 2. jyske Infanteri-Regiment« under opsyn af regimentskirurg Altvater. To år derefter blev han ansat som kompagni-

kirurg ved »Det holstenske Infanteri-Regiment« i Rendsborg.

Da der var stor udsigt til, at han kunne komme til at studere ved »Det kgl. kirurgiske Akademi« i København, tog han afsked derfra, hvorefter han i året 1808 blev ansat som midlertidig bataillonskirurg ved »Det 1. jyske Infanteri-Regiment« i Århus, hvor han i årene 1810—11 vikarierede for regimentskirurg Rosendal under dennes sygdom, indtil han i sidstnævnte år fik tilladelse til at rejse til København for at studere kirurgi ved »Det kgl. kirurgiske Akademi«.

Efter 3 års studium tog han i april—maj 1814 kirurgisk eksamen med 2. karakter, hvorefter han den 13. december samme år ansattes som bataillonskirurg ved »Det 1. jyske Infanteri-Regiment«.

Den 9. juni 1814 blev han i Garnisons Kirke i København viet til Margrethe Cathrine Nyhuus, der var født den 14. januar 1789 i Holbæk, datter af købmand Olaf Johansen Nyhuus, som var født på en gård i Hedemarken i Norge, og hans hustru Anna Marie Bierring. Olaf Nyhuus var af en storbondeslægt, som reg-



*Grills' gård i Skanderborg på Adelgade nr. 52, opført 1830.*

nede en af Harald Hårfagers høvdinge for sin stamfader, og i århundreder havde den ejet gården i Hedemarken, som ligger for enden af Mjösen med en vidunderlig dejlig udsigt foran sig.

I 1815 eller 16 fik Grill bopæl i Skanderborg. Ved en auktion den 5. april 1816 købte Grill den Carl Holm og hustru Mette Kjerstine Holm tilhørende gård nr. 56 i Adelgade med tilhørende jorder, ager, eng og tørvejord i byens mark for 3020 rigsbankdaler, hvortil kom de på ejendommen påhvilende hæftelser og auktionens omkostninger, således at købesummen samlet blev 5673 rigsbankdaler.

For at kunne klare betalinger og renter blev Grill nødsaget til at låne en sum af størrelse 2000 rigsbankdaler af fru kan-

cellirådinde Holm, Skanderborg, enke efter afdøde amtsforvalter Peder Andreas Holm.

Her på dette sted i Adelgade har familien boet til Grill den 29. september 1820 udnævntes til distriktskirurg i Skanderborg samt Vrads, Hads, Hjlemslev og Gjern herreder for en årlig gage af 150 rigsdaler sølv. Herefter har familien øjensynlig overtaget den afgåede distriktskirurg Hans Tønder Gyrstings bolig ved sygehuset. Dette var en grundmuret enetages bygning nr. 1 på »Bakken« ved Storesø, der senere blev benyttet som epidemihus og til bolig for den kommunale sygeplejerske.

I haven, som gik ned til søen, havde man på et vist tidspunkt en tam kron-



hjørt, som en dag var kommet ind i havestuen gennem den åbne dør. I havestuespejlet så den en anden hjort. Den gik til angreb, splintrede spejlet, og så var den fremmede hjort leveret. Stolt har dyret været. Den tamme kronhjorts gevir er gennem tiden opbevaret i familien og er stadig i behold.

Den 24. juli 1814 fødtes lægeparrets eneste barn Fritz Edvard Nicolaj Grill i København. Dåben fandt sted i Skanderborg kirke den 5. juli 1816. Faddere var: Madame Bagger, madame Winckel, kammerråd Lund, byfoged Bagger og pastor Stilling fra Adslev.

Da lægeparret kun havde det ene barn, adopterede de en pige ved navn Christiane Mathilde Henriette Schönberg, der var født 17. januar 1820 i København.

Ved sygehuset boede lægeparret til de i 1830 atter flyttede op i Adelgade nr. 52.

Her skrås over for Byfogedgården (den senere Amtsgård) havde Grill erhvervet sig en ældre ejendom, som han lod nedrive og i stedet i 1830 opføre en for ham standsmæssig bolig, et borgerhus med høj kælder, en høj stueetage og en lavere øvre etage — en for Skanderborg karakteristisk gårdtype først i 1800-tallet. Man ved, at en bygmester Peder Svane Quist, der i begyndelsen af 1800-tallet arbejdede i Horsens, Skanderborg og Århus, har stået for den statelige Byfogedgårds (Amtsgårds) opførelse i 1804. Som bygmester for Grills gård og endnu en gård i Adelgade har Otto Norn i en artikel i Århus Stifts Årbog 1944, s. 94 udset Peder Svane Quists broder murersvend og gæstgiver Jens Svane Quist. Hvod vidt det er rigtigt får stå hen.

Den nyklassiske stil omkring 1800-tallet krævede en vis facadekomposition, men købstadbygmestre syndede ofte mod de klassiske love. Det er også tilfældet med Peder Svane Quists Byfogedgård (Amtsgård), et markant hus som ser godt ud på stedet, men ved nøjere eftersyn afslører formelle mangler.

I Grills gård har man forsøgt at holde sig det klassiske forbillende efterretteligt, men det er blevet et noget klodset forsøg. Her som på en del københavnske borgerhuse er hele underetagen réfendsfuget, og som en følge heraf er pilastrene blevet forholdsvis korte. Til facadekompositionen hører også porten i husets venstre side, svarende til en blændingsniche i den højre side og det vandrette facadebånd. Endvidere ses to rektangulære udhævede felter på hver side af facadebåndet, hvorpå opførelsesåret 1830 og matrikelsnummeret 52 ses. Fra porten fører en trappe i gardsiden op til stuen og den øvre etage.

I gården var sidelænger i bindingsværk til beboelse, stald og vognport.

Forhuset er stort set bevaret i dag, som det blev opført i 1830. Ruminddelingen er noget ændret. Dog kan man af stuklofterne i stueetagen nogle steder se den oprindelige ruminddeling. Bygningerne i gården er delvis forandret.

Som distriktslæge var det nødvendigt at have en bolig med god plads. Foruden til familien skulle der være rum til lærerinde og tjenestefolk, og der skulle være plads til gæster.

Det kunne tænkes, at fru Grills søster fru Else Margrethe Carlsen, født Nyhuus, ejer af godset Gammelkøgegård og enke efter godsejer Christen Rasmussen Carl-

sen (1777—1818) kom på besøg med sine 4 børn.

Tjenestefolkene har sikkert haft rummene i den høje kælder. Stueetagen har udelukkende været til beboelse, og i den øvre etage har der været sove- og gæstekamre.

Om distriktslægeparrets dagligliv i Skanderborg har familietraditionen intet fortalt, men man må gå ud fra, at familien har plejet omgang med ligesindede og ført en vis selskabelighed.

Dækkedes der op til det store middagsbord var fem empirelysestager i brug. De to var trearmede og de tre enarmede. De gik i arv til sønnen Fritz Edvard Nicolaj Grill og derefter til dyrlæge Carl Grill i Otterup. De tre enarmede og en af de trearmede er endt hos familien i De forenede Stater. Den sidste stage er i Ingegerd Tang Kristensens besiddelse i Nørresundby.

Folketællingen fra 18. februar 1834 angiver følgende boende i Adelgade nr. 52.

Johan Ditlev Mathias Grill, 52 år, distriktslæge.

Margrethe Cathrine Grill, hans kone, 45 år.

Christiane Mathilde Henriette Grill, deres plejedatter, 15 år, ugift.

Louisa Augusta Frederikke Hansen, lærerinde, 24 år, ugift.

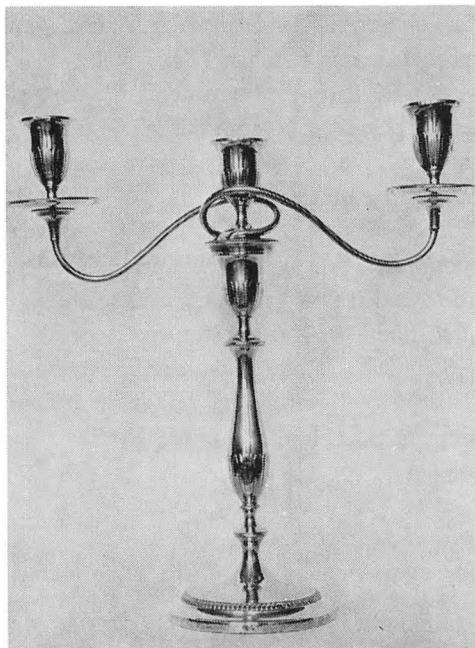
Maren Rasmusdatter, 21 år, ugift.

Gjertrud Pedersdatter, 27 år, ugift.

Søren Bagger Randlev, 26 år, ugift.

De tre sidstnævnte var tjenestefolk.

Sønnen Fritz Edvard Nicolaj Grill var på dette tidspunkt kommet hjemmefra.



*En af de fem empirelysestager fra distriktslæge Johan D. M. Grills hjem.*

Såvidt man ved, blev han uddannet som kontormand. I januar 1836 var han kontorist på godskontoret på Brahe-Trolleborg. I februar samme år var han i Flensborg og kom vist herfra til Odense, hvor han blev kendt med en ung pige på samme alder ved navn Clementine Christiane Cathrine Schlüter (f. 5. sept. 1814), datter af handelsmand i Odense Ernst August Philip Schlüter og hustru Catharina Limkilde.

Ifølge Odense Sct. Knuds sogns kirkebog blev tobaksspindersvend Fritz Edvard Nicolaj Grill og Clementine Christiane Cathrine Schlüter viet i Ernst August Philip Schlüters hjem i Vestergade den 7. marts 1837. Når vielsen foregik i hjemmet, var grunden den, at deres første barn

Carl Johan Ernst Grill blev født dagen før vielsen den 6. marts 1837.

Den 2. november samme år fik Edvard Grill borgerskab som tobaksspinder i Odense. Hvor længe han havde denne beskæftigelse vides ikke.

Børneflokken øgedes hurtigt, og da økonomien ikke var særlig god, blev den lille Carl sendt til Skanderborg for at blive opdraget hos bedsteforældrene.

Så skete det tragiske, at distriktslæge Grill pludselig afgik ved døden af et apoplektisk tilfælde den 7. april 1840.

Dødsannoncen lyder:

At jeg i Aftes Kl. 11½ fristede den tunge Skæbne, ved Døden at berøves min retskafne Mand, Distriktslæge Grill i hans Alders 58 de Aar skylder jeg sørgeligst at melde Slægt og Venner. Hans Helbred havde i de sidste Aaringer meget aftaget, og han bortkaldtes i et Krampe-Tilfælde, hvoraf han desværre i den senere Tid havde havt gjentagne Anfald, rimeligvis en Følge af hans utrættelige Anstrængelse og samvittighedsfulde Virken i sit Kald. Kun Gjenforeningens Haab kan mildne min Kummer. I 26 Aar var han min kjærlige Ledsager paa Livets ofte ujævne Vei. — Fred med hans Aske!

Skanderborg, den 9 de April 1840

M. C. Grill  
født Nyhuus

At Grill har været en meget dygtig, pligttopfyldende, omsorgsfuld og afholdt læge derom vidner nogle samtidige hyldestdigte samt flere indlæg i Skanderborg aviser fra taknemmelige patienter. Her gengives et digt skrevet af R. Lund:

Hrr. Districts-Læge Grill med  
Varme og Taknemmelighed  
helliget af  
ærbødigste  
R. Lund

*Til min Læge*

Mørk sank Solen ned i Vesterlide,  
Om mig sorte Skyer Taarned sig.  
Sorg jeg følte — Ingen ved min Side  
Trøstens milde Bæger rakte mig.  
Ofte skuffet — Meer jeg ei begjærte  
Haabets svage Traad var sønderbrudt  
I mit Hjerte følte jeg kun Smerte,  
Og jeg stod — som selv af Gud forskudt.

Intet mere frydede mit Øie  
Aanden følte Savn af Haab og Roe  
Kraften lammet var ved Livets Møie  
Ingen Rosenvei jeg for mig saae —  
Det var Sygdomsstoffet i mit Indre  
som sit mørke Herredømme drev,  
Graven blot, jeg syntes, kunde lindre  
Al den Vee, som Hjertet sønderrev.

Denne Nød, som Menneske, at standse  
søgte jeg ved Sjælens sidste Kraft  
Støi og Selskab smuk Musik til Dandse  
Ei for Livets Brøst har Lægesaft  
Det empiriskt saare snart jeg lærte  
Mat jeg sank paa Sygelejet ned  
Der omspændt af Sjæls- og Legemssmerte  
Kun til sidste Kamp jeg var bered.

Hvad er Livet? — lad det, lad det briste  
Ei jeg savnes naar det er forbi —  
Hvad er Døden? — Existens at miste  
Som saa faa har Interesse i —  
Kun en gammel Moders stille Taare,  
Flyde vil ved Sønnens tavse Grav  
Og det Savn hun føler ved min Baare  
Er saa svagt, som nu min Vandringsstav.

Som en Engel fra Guds Himmelryge  
De højtelskte Læge! til mig kom  
Smerter og min Uroe at bekrige  
De begyndte ædel, mild og from.  
Snart de mørke Magter om mit Leie  
De i ædel mægtig Kamp forjog  
Frisk mig atter Livet gav til Eie  
Og mig ud af Dødens Arme drog.

Jeg som veed, at uden Vinter, Vaaren  
Helt sit søde Trylleri har talt  
Ja og ved, at Smilet kun med Taaren  
Engleskjønt paa Uskyldskind blev lagt.  
Jeg som veed at efter Storm og Bølge  
Hjemlig Havn har bedste Ynde faaet  
Jeg kan nu min Sjæleglæde dølge  
At min Sygdom vel er overstaaet.

Takke Dem Her Doktor jeg saa gjerne  
vilde, men mit Sprog er alt for svagt  
Den, som tusind Liv med Held kan værne  
Tusind Stemmer bedre Tak har sagt.  
Rundt i viden Kreds saa højt gjenlyder:  
»Lov og Pris den ædle Doctor Grill!«  
Ogsaa jeg min bedste tak Dem byder:  
»Løn ham Gud«, jeg dagligt bede vil.

Margrethe Cathrine Grill og plejedat-  
teren Mathilde stod nu helt alene tilbage,  
og den lille Carl blev igen sendt tilbage  
til Odense, da de ikke alene kunne påtage  
sig hans opdragelse. Han kom ikke tilbage  
til forældrene, men kom i huset hos hans  
moders moster Regine Döcker født Lim-  
kilde, der var gift med den velsituerede  
købmand og isenkræmmer Clemmen Döc-  
ker i Vestergade nr. 304 i Odense.

I 1842 den 4. september blev plejedat-  
teren Mathilde Grill gift med provst  
Mathias Jacob Schjørring i Skanderborg,  
som var enkemand. Schjørring skriver i

sin kaldsbog »Series Pastorum«: »Dette  
år er især for mig blevet mærkværdigt  
ved, at jeg 4. september 1842 anden gang  
giftede mig med den elskværdige Chri-  
stiane Mathilde Henriette Schønberg, ple-  
jedatter af afdøde distriktslæge Grill,  
Skanderborg«.

Provst Schjørring forflyttedes i 1856  
til Fruering-Vitved, hvor han døde 1858.  
Hans efterladte hustru var da kun 38 år.

For at klare udgifterne måtte Mar-  
grethe Grill flytte op i den øverste etage.  
Stuen, kælderen og baghuset lejede hun  
ud.

Ifølge folketællingen 1845 boede føl-  
gende i Adelgade 52.

Margrethe Grill, 56 år, født i Holbæk,  
lever af sine midler.

Nederste etage

Carl F. Reichmann, 45 år, gift, brand-  
direktør.

Caroline Stibolt, hustru, 42 år.

Thorvalt, 12 år.

Thora, 11 år.

Oscar, 8 år.

Augusta Florus, 16 år.

Poul Petersen, 26 år.

} børn

} tjenestefolk

Kælderen

Rasmus Thorsen, 30 år, skomager.

Birgitha Bach, 20, hans kone.

Baghuset

Ane Kirstine Bade, 58 år, enke, hånd-  
arbejde.

Steffine Bade, 16 år, datter.

Det er nok blevet for ensomt for Mar-  
grethe Cathrine Grill i Skanderborg, for  
i august 1852 sælger hun Adelgade 52  
med »gårds- og haugeplads« samt tillig-  
gende jorder med hartkorn efter den

gamle matrikel 2 skæpper, 1 fjerdingkar og 1 album på Skanderborg bys mark for 4450 rigsbankdaler til købmand J. Jørgensen, Skanderborg.

Hun flyttede nu over til søsteren Else Margrethe Carlsen på Gammelkøgegård, som efter sin mand Christen Carlsens død i 1818 havde styret gård og gods, indtil hun i 1833 overlod skødet på godset til sin søn Hans Carlsen. Hans Carlsen ægteviiede i 1841 komtesse Clara Sophie Krag Juel Vind Friis fra Frijsenborg. Hun døde i 1852.

De to søstre havde altid haft et meget nært sammenhold. Margrethe Grill fik lov til at tage en af sønnebørnene Frederikke Grill fra den børnerige familie i Odense med til Gammelkøgegård. Her voksede hun op og blev senere gift med en forvalter på gården ved navn Damkjær.

Else Margrethe Carlsen døde på Gammelkøgegård den 23. december 1857 og blev begravet i gravkapellet i Køge kirke.

Margrethe Cathrine Grill levede endnu godt en halv snes år på Gammelkøgegård. Hun døde den 20. marts 1868, 79 år gammel og må være begravet på Køge kirkegård.

Fritz Edvard Nicolaj Grill (1814—88) og Clementine Kathrine Schlüter (1814—70) boede i 1845 i Nedergade nr. 673 i Odense. Han nævnes den 29. maj 1861 som værtshusholder, men denne bestilling blev opgivet den 24. september 1862. De havde som allerede nævnt en stor børneflokk på i alt 11. Nogle døde som små.

De levende børn var følgende: Carl, Theobald, Katinka, Frederikke, Oscar, Mathilde, Else, Tekla og Mathias.

Tekla blev gift med arrestforvarer Quist i Fredericia. Et af børnene Emmy Quist blev opkaldt efter Emmy Carlsen, Gammelkøgegårds sidste ejer.

Den ældste søn Carl Grill blev uddannet til dyrlæge og praktiserede først i Sønderød og senere i Otterup (1865—c.1915).

### *Kilder*

Svend Skarvig: Slægtstavle over familien Grill (et håndskrevet blad).

Kirkebogen for Garnisons sogn i København (Landsarkivet for Sjælland).

Franziska Carlsen: Efterretninger om Gammelkjøgegaard og Omegn 1876—1878.

Kristian Carøe: Den danske Lægestand 1479—1900. I—V, 1905—22.

L. Thane: Skanderborgs Historie. 1908.

Mathias Jacob Schiørring: Series Pastorum (bortkommet, men maskinskrivet afskrift hos sognepræsten i Skanderborg).

Kirkebøger for Skanderborg, Skanderup og Stilling sogne (Landsarkivet for Nørrejylland).

Folketællingslister for 1834, 1840, 1845 (Rigsarkivet).

S. V. Wiberg: Dansk Præstehistorie. 1870—71.

Otto Norn: Bygmestrene Peder Svane Quist og Johan Jørgen Høffner (Aarhus Stifts Aarbøger, 1944).

Skanderborg Bys Skøde- og Panteprotokoller 1765—1820 og flg.

Den danske Dyrlægeforening 1849—1949. 1949.

Danske dyrlæger 1779—1947. 1949.

Diverse dokumenter og udklip i Svend Skarvigs eje.



# En sølvbrødsål som bryllupsgave

Af Sven Fritz

Brylluppet fandt sted den 28. august 1863 imellem den 32-årige Sara Jensine Linæa Bech og den 35-årige Andreas Fritz. Han var født i Mou præstegård og fulgte med forældrene, da faderen i 1835 blev sognepræst i Hvirring-Hornborg. Breve og skitser fra Andreas hånd vidner om hans interesse for at tegne og male, da han var ung. Hans uddannelse gik via »Aarhus videnskabelige Realskole« til Modelskolen på »Det kongelige Akademi for de skjønne Kunster«, afbrudt af militærtjeneste som sekundløjtnant i 1848—49—50, afsluttet med »Den lille Sølvmedaille« 1854 og »Den store Sølvmedaille« 1855. Derefter bosatte han sig i Århus og ernærede sig som landskabs- og portrætmaler med bopæl og atelier i Rosensgade. Da han anholdt om Saras hånd hos faderen købmand, krasulds-møller Marcus Galthen Bech, gift med Karoline Jacobine Galthen, behagede personen købmanden, men ikke professionen. Han kunne ikke have tillid til, at »Konsten« skulle afkaste nok, til at hans datter fik trygge kår. Så han stillede som betingelse at Andreas først i et år beviste, at han kunne ernære sig ved »et ordentligt erhverv«. Andreas kastede sig over fotografien og fik sin Sara.

Blandt bryllupsgaverne var den her afbildede brødsål af sølv og med den det ligeledes afbildede brev, der lyder:

Frøken Sara Bech!

Saaledes hedder De endnu, medens jeg skriver disse Linier, men det er til den betydningsfulde Dag, da De bliver

Fru Fritz,

at jeg sender Dem og ham, som De følger paa Veien til Kirken og paa Veien igjennem Livet, min velmente Lykønskning. Medfølgende Erindring om en Ven fra gamle Dage, som jeg beder Dem og Deres Ægtemage forunde en Plads i Deres Hjem, kan – tænker jeg – ligesaavel bruges til fint som til simpelt Brød. Gid begge Dele maa smage Dem – jeg mener dermed, at De saavel i gode som i mindre gode Kaar altid maa finde den største Tilfredsstillelse i at dele Brødet med hinanden.

Gud velsigne Deres Forening!

Hohenfelde 14. Aug. 1863

Deres hengivne  
Im Rybsahm



Brødsål af sølv fra 1863. Højde 19,3, diam. 25 cm. Vægt 300 gr. Fot.: WEG, Århus.

Skålen, der på en af bukernes underside er graveret

AF  
SB  
1863

blev brugt i hjemmet i Rosensgade. Den blev ligeledes brugt, efter at de var flyttet til Louisenhøj i 1881, som den daglige brødsål, og når der kom gæster til the, stod den fyldt med kryddere. Ved siden af stod en asiet med smør og en tilsvarende med brombærsyltetøj.

Andreas Fritz døde på Louisenhøj den 22.2.1906. Sara kunne være blevet boende, men foretrak at flytte til den yngste søn Carl Fritz, der var skovrider under Støvringgaard Jomfrukloster. Han boede i den endnu eksisterende smukke skovriderbolig; her døde Sara den 2.8.1908.

Brødsålen, som ved arv tilfaldt Carl, blev af dennes kone, født Thea Jakobsen, stillet til side. Hun led af rengøringsmani og har nok følt pudningen af skålen som værende for besværlig. Carl havde efter fuldført uddannelse ikke kunnet få forstmæssig stilling. Han havde været nødt til at tage en kontorassistent-plads på »Jydsk Asyl« i Risskov som nævnt i Statshospitalets funktionærers juleskrift 1975. Fra denne stilling hjalp overretssagfører Frederik Bayer ham til skovriderembedet på Støvringgaard Kloster. Da Bayer og hustruen Ulrikke, født Krøyer, i 1913 holdt sølvbryllup, gik brødsålen ud af den Fritz'ske slægt som en present til velgøreren Bayer.

Efter Carls død som skovrider på Gl. Estrup benyttede Bayer med megen noblesse brødsålen som sølvbryllupsgave til Carls ældre broder, maleren, arkitekten

M. B. Fritz, gift med Anna Sophie Fabricius.

Således kom brødsålen tilbage til slægten Fritz, hvor den siden har været i daglig brug.

Skålens vandringer er erindret ved andre graveringer, ligeledes på bukernes underside, nemlig

|      |           |                |
|------|-----------|----------------|
| TF   | FB        | ASF            |
| CF   | B         | MBF            |
| 1908 | 1888–1913 | 1906 15/9 1931 |

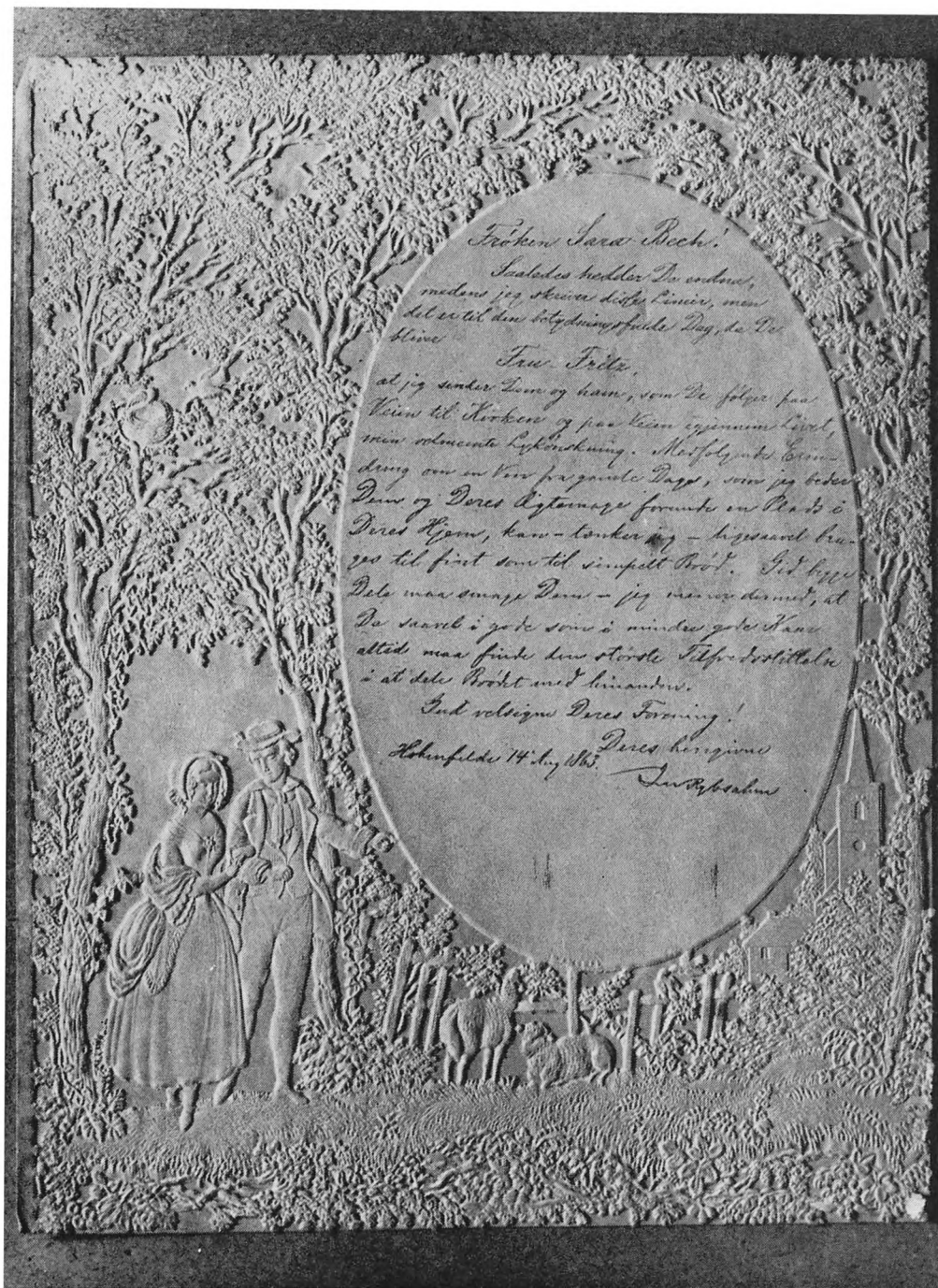
Brødsålen bærer Hamburgs bymærke, oldermands- og lødighedsmærke, samt guldsmedestemplet for Wilhelm Niemeyer, Gold- und Silberschmied in Hamburg 1837—1862 (alt ifølge W. Scheffler: Goldschmeiede Niedersachsens. Berlin 1965).

Endnu et i forbindelse med denne bryllupsgave fra 1863. Giveren — der havde så god en smag, at han valgte den smukke sølvskål som gave og havde evne til at udtrykke sig så kønt (i gammelt sprog så ædelt), som han har gjort det i sit lykønskingsbrev — han var efter sigende en af bruden Sara Fritz forsmået bejler, der havde tjent hos hendes fader Marcus Galthen Bech. Gørende mig noget arbejde dermed har det dog ikke været mig muligt at finde slægtninge efter Im. Rybsahn. Måtte sådanne læse denne artikel, ville det glæde mig, at de derved fik — om de ikke allerede havde — forståelsen af, hvor fint et menneske denne Rybsahm må have været.

---

Efter færdiggørelsen fandt jeg et brev, dateret 1906, til min far fra Im. Rybsahm, der da boede i Blankenese a.r. Elbe. Forbindelsen var vedligeholdet bl. a. ved bestilling og køb af malerier af de fire møller ved Varna. Rybsahm spørger min far, om der på Vejleegnen findes en dansk maler, der kan modtage og undervise en kvindelig elev af hans bekendtskab.





Frøken Sara Bech.

Saaledes bedder Du vortens,  
medens jeg skriver dette Brev, om  
det er til den betydningsfulde Dag, de Du  
bliver.

Søren Frøbe,

at jeg sender Dem og ham, som De følger paa  
Reise til Skoleen og paa Reise hjemmefra,  
min stolte Lykønskning. Medfølger Dem  
derom en Vær paa ganske Dage, som jeg beder  
Dem og Deres Kystmands forudsat om Pleje i  
Deres Hjem, kan - tænker jeg - ligesaa vel træ-  
nges til fint som til simpelt Brød. Gud blyver  
Dere maa omgæve Dem - jeg maa vel tænke, at  
De snart i gode som i mindre gode Tider  
alltid maa finde den største Tilfredstillelse  
i at dele Brødet med hinanden.

Gud velsigne Deres Forning!

Åbenfalds 14. Aug 1863. Deres hengivne  
Søren Petersen

Lykønskingsbrevet, der fulgte med brodskålen i 1863.

Fot.: WEG, Århus.

## »Echo«s Middelhavs-togt

### Brudstykke af en dagbog

Emma Kofoed Jacobsen i Fredensborg har af fru B. Gregersen, Lyngby, født Tramp, fået tilladelse til at udskrive et stykke af en 100 år gammel dagbog. Den er skrevet af ejerens mormors søster, Hertha Wulff, født (1853) v. Holstein Rathloui, Rathlousdal. Hun og hendes mand, kommandør Fritz Wulff (f. 1842, der var »Echo«s fører, deltog sammen med sine brødre, stamhusbesidder Emil v. Holstein Rathlou – (f. 1849), som ejede skibet og Huno von Holstein Rathlou (f. 1855) i krydstogtet. Der startedes fra København i juni 1874, og hjemkomsten fandt sted i Hou juni 1875.

Udsnittet af dagbogen er fra tiden i Piræus-Athen ved årsskiftet. Her var man flere gange gæster hos den danskfødte kong Georg I (født 1845, konge 1863–1913, gift 1867 med storfyrstinde Olga af Rusland), ligesom kongeparret besøgte båden. Det er disse sammenkomster med deres kulturhistoriske aspekt, som vitteligt har en vis relation til årbogens tema. – Teksten er korrigeret til nutidig retskrivning.

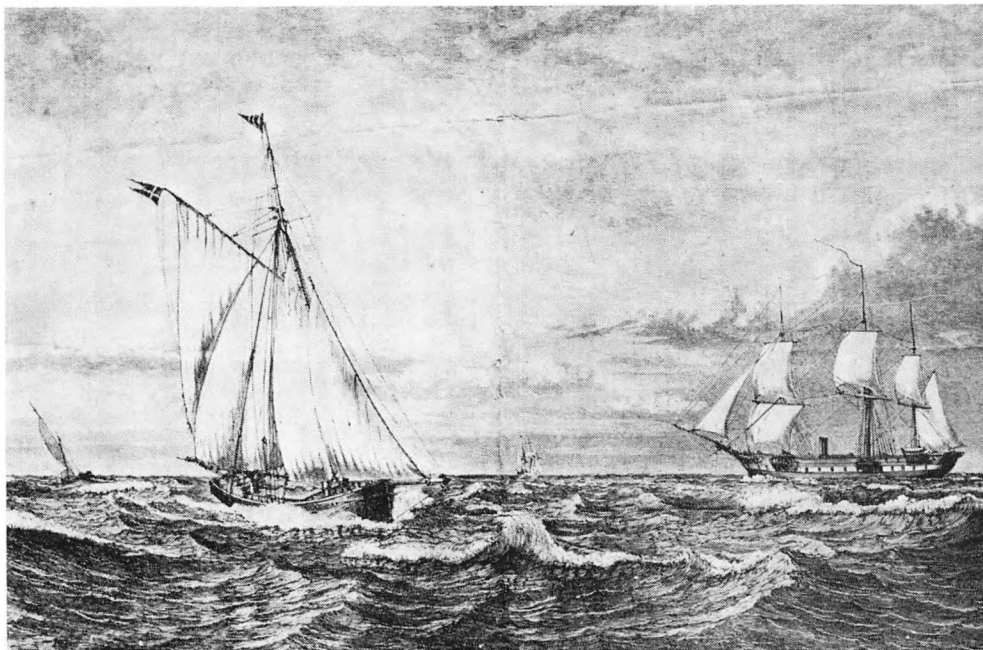
*Athen 4. december.* I middags kom vi hertil efter fire dages rigtig god rejse, vi havde hele tiden haft stille solskinsvejr. Havnen her er dejlig stor og rummelig, her er mange skibe, og vi ligger udmærket godt. Fritz og jeg har allerede været

inde i Piræus og set os om derinde. Byen er ikke lille og der bygges meget, men store butikker findes her ikke, men heldigvis ligger Athen jo ikke længere borte end 10 minutter med jernbanen, og den går hver time.

*5te.* Baron Gyldenkrone har været her om bord i dag. Fritz har været med ham hos kongen og i morgen får vi alle audiens hos deres majestæter.

*6te.* I dag er vi blevet præsenteret på slottet. Vi måtte først vente en timestid i forværelset, hvor vi fik os en passiar med de tjenestgørende adjutanter Sactoris og Vassos. Derefter kom der bud fra majestæterne, at vi kunne komme ind. Kongen og dronningen modtog os begge meget venligt, og vi nejede og skrabebede naturligvis på bedste måde. Huno var ikke gået med til den svir, men blev alligevel ligesom vi andre inviteret til at spise den næste dag til middag hos dem. Vi blev derinde et par timer og snakkede om alt muligt. Kongen var meget net og ligefrem, og dronningen overordentlig sød, hun har vundet alle vores hjerter. Hun var iført sort silkekjole, og jeg havde ligeledes en





»Echo« til venstre i forgrunden.  
Tegning af M. Lütken i *Illustreret Tidende*, 1875.

sådan på, som Claus hjalp mig med at gøre i stand aftenen i forvejen; han påstod rigtignok, at det var lige så svært at rigge den til som en hel skude.

7de. I dag har vi været til middag på slottet. Vi var der alene foruden de sædvanlige uundværlige hofdamer og nogle enkelte hofkavalerer. Vi var i alt 14 til bords, men ikke desto mindre var der 12 tjenere til opvartning, hvorfor naturligvis også alt gik i en ruf. Maden smagte godt, men der var ikke synderlig mange retter. De unge prinser og prinsesser var de første 5 minutter til stede ved bordet, derefter gik de rundt og sagde godnat. Huno må have fundet særlig behag i den yngste prinsesse, thi han trykkede ved afskeden

et ømt kys på hendes hånd; senere tror jeg, han har fortrudt sin opførsel, skønt han undskylder sig med, at han kun har gjort sin pligt, og at vi andre har været nogle kejtede sjæle, siden vi har undladt det. Efter bordet blev de øvrige sjæle afskedigede, og kun til os udvalgte sagde kongen og dronningen, om vi ville komme med ind i deres private værelser og drikke the med dem. Hernede havde vi det meget gemytligt. Herrerne røg cigarer og dronningen var meget munter. Hun lod sig slikke om næsen af en stor hund, som ganske ugenert kørte sin tunge rundt i hendes kønne lille ansigt. Senere lavede dronningen selv the; Gyldenchrone kom og nød den med os, og samtalen her gik meget ligefrem og ugenert.

8de. I dag har vi alle her om bord haft umådelig travlt. Alle har vi taget hånd i med for at pynte og pudse skibet så meget som muligt, thi majestæterne har meldt deres høje besøg her til morgen og oven i købet til frokost. Det er slet ikke dårligt, det bliver jo lidt knebent, men når blot alting skinner blankt, så har vi jo gjort, hvad vi kunne.

9de. Vi fik bud i morges fra kongen, at vi ikke måtte flage, men at han ville have en borgerlig modtagelse, da han ønskede at komme inkognito. Vi gjorde naturligvis, som der blev ønsket, men ikke desto mindre flagede dog alle de andre skibe i havnen, thi de havde fået nys om kongens ankomst. Kl. 12 kom de om bord og beundrede pligtskyldigst hele skibet. Frokosten stod dækket, og vi satte os straks. Anretningen bestod af labskovs, hvilken ret dronningen i forvejen havde omtalt som sin yndlingspise. Dernæst kom to forskellige kolde postejer, så karbonade med grønne ærter, derefter to salater og til sidst kage, syltetøj og konfekt. Maden lod til at smage dem meget godt, skønt den jo ikke var videre elegant og hele vores opvartning bestod af lille Claus, så vi måtte naturligvis selv hjælpe med, og kongen satte også ganske gemytligt tallerkener omkring. Stemningen var hele tiden munter og ugenert, man mærkede ikke, at det var majestæter, som man havde til gæst. Kaffen drak vi på dækket, og jeg fik mig en lang passiar med dronningen. Hun fortalte mig, at hun havde tabt et væddemål til Gyldenkrone, idet hun nemlig havde påstået, at jeg absolut havde kammerjomfru om bord, hun kunne

ikke tænke sig, at man kunne undvære en sådan, thi hun måtte tilstå, at hun ikke engang selv kunne flette så meget som en fletning, men for øvrigt fandt hun, at det måtte være uhyre morsomt at kunne hjælpe sig selv.

11te. I går var vi hele dagen i Athen og besøgte Akropolis og flere andre ruiner. Om aftenen var vi i teatret i hr. Sactoris's loge; det var et fransk syngestykke, der blev givet, men det var ikke videre morsomt. Vi blev i Athen i nat, thi bestemmelsen var, at vi i morges kl. 8 skulle have mødt på slottet for i fællesskab med kongen og dronningen at køre ud til Tatoi, hvor der skulle spises frokost. På grund af det dårlige vejr blev turen ikke til noget, og vi har den til gode til en af de første dage. Emil tog allerede i går til Tatoi for at jage, han logerede hos hr. direktør Münter.

12te. I dag har vi atter spist til middag på slottet. Vi var igen 14 til middag, men 16 tjenere til opvartning. Fru Theokari mønstrede os med sit kenderblik, om vi fandt nåde for det, ved vi ikke, men rimeligvis ikke. Hunos sværmeri, frøken Anargyro, var ikke til stede i dag, hun havde stødt sin fod og var derfor blevet på sit værelse.

Vi fik tidlig afsked i aften, da majestæterne som sædvanlig gik i teatret. Kongen og dronningen meldte sig til frokost hos os i morgen, og derfor er vi nu taget her tilbage til Piræus for at få alting bragt i orden, thi det havde egentlig været vores mening at blive i Athen i nat.

13de. Dårligt vejr hele dagen. Afbud fra majestæterne efter at vi hele dagen havde sjovet\* for at bringe mad og skib i tilbørlig stand. Slukørede blev vi, men trøstede os så nogenlunde over selv at spise den kongelige frokost.

14de. En stor forskrækkelse havde vi i dag med den brændende fedtgryde, som vi var uforsigtige nok til at slukke med vand, hvilket også havde til følge, at det på én gang gav et højt knald, og pludselig stod hele forlukafet fuld af flammer. Fritz, som sad i kahytten og anede ingenting, kom ved mit hvin springende til og trak mig med et kraftigt ryk bort fra flammerne, så jeg slap med at få nogle hår brændt, men derimod fik lille Claus, som reddede sig op af lugen, både sine hænder og sit ansigt ikke så lidt brændt og hans hår dygtig svedet, men ilden slukkedes efter et øjeblik forløb af sig selv. Krustaderne, som vi i formiddags skulle have bagt i det omtalte fedt, tog vi først mod til os til at bage i aften.

15de. I dag er det blevet til noget med at beværte kongen og dronningen her om bord til frokost. Vejret var rigtignok meget dårligere i dag end i går, men de havde alligevel besluttet at komme. Vores skib gængede dygtigt, dronningen var nær ved at blive søsyg, men holdt sig dog tappert alligevel. Hun flygtede op på dækket, hvor hun sad hele tiden, endskønt det blæste dygtigt og også regnede. Jeg, som var dygtig forkølet, måtte også lade, som om jeg fandt, at der var dejligt at sidde, endskønt jeg frøs dygtigt.



*Dagbogens forfatter Hertha Emilie Wulff, født v. Holstein Rathlou, iført dristigt »matrosthøj«.*

18de. I dag har vi spist frokost privat med kongen og dronningen på slottet. Maden smagte godt, børnene legede omkring på gulvet og gjorde undertiden så meget mudder, så fatter Georg måtte op fra stolen for at daske til dem med servietten, akkurat som man slår til fluer. Efter frokosten viste kongen og dronningen os alle deres slotsværelser, og alle dronningens juvelsmykker viste de os også. Vi kom til sidst ned i kongens værelser, hvor vi fik en længere samtale med dem og til sidst blev vi i nåde afskediget.

23de. Dygtig forkølet har jeg været i alle disse dage, men Fritz passer mig så godt, så at jeg vistnok snart kommer mig.





*»Echo«s fører, kommandør, kammerherre Frederik (Fritz) Ludvig Christian Magnus Wulff. Fotografi fra Athen 1874.*

I aften har jeg klippet papirsnet og lavet små dannebrogssflag til at pynte vores to små pinjekviste med i morgen. Små lys har vi forskaffet os uden for den ny kirke, hvor de blev solgt i massevis, men rigtig nok for at blive bragt ind i kirken og tændes der til ære for St. Spiritune for hvem kirken er bygget. Vejret er dejligt i aften, vi har roet en tur omkring i måneskin.

*24de december.* I dag har vi haft en bevæget dag. I morges kl. 8½, imedens jeg endnu lå i sengen, kom der bud med invitation fra kongen om at møde i slotskapellet til Te Deum kl. 10¾. Der var

ikke lang tid at give bort, thi klokken var jo allerede mange. Vi måtte af sted med toget, som gik 9½, thi jeg skulle først iføre mig min stads på hotellet i Athen. Jeg måtte ordentlig skynde mig, men det lykkedes mig dog at blive færdig i rette tid. I kapellet var alle hofdamerne og hofkavalererne forsamlede og til sidst kom majestæterne tillige med deres fire børn. Alle vi damer havde blå silkekjoler på, næsten som om det havde været en aftale. Dronningen havde en smuk penaie fløjelskjole på og så som sædvanlig rigtig sød ud. Gudstjenesten var højtidelig og smuk, men de kongelige børn havde ondt ved at stå så længe roligt, og dronningen måtte flere gange hale i dem, for at de ikke skulle gøre for meget spektakel. Efter at gudstjenesten var endt, kom vi ned i salene, hvor imidlertid alle ministrene havde forsamlet sig. Her blev vi trakteret med en lille kop chokolade, og efter at den var vel nydt, trak man sig beskedent tilbage. Vi var imidlertid blevet sultne, thi af lutter travlhed havde vi ikke fået tid til at nyde noget hele dagen, men vi fandt da snart et sted, hvor vi fik vores hunger stillet.

Klokken 6 skulle vi atter møde på slottet til middag. Jeg kom igen i min blå silkekjole, men denne gang i nedringet tilstand, thi der var mange mennesker forsamlede. Vi fik god mad og dejlig musik spillede hele tiden. Jeg havde min sædvanlige plads lige over for kongen med marshallen til bords. Efter middagen blev alle de øvrige gæster afskedigede, og det var kun til os fire og til hr. Mynter, at kongen sagde, om vi ikke havde lyst til at komme med ned og se deres juletræ,



hvilket vi naturligvis havde. Her nede strålede juletræet i hele sin glans, og her gav de os alle smukke foræringer. Emil, Huno og Fritz fik hver et par smukke ærme knapper, som bes:år af gamle franske mønster med en køn indfatning. Jeg for min part fik et dejligt guldarmbånd, som dronningen selv bandt om armen på mig og bad mig modtage det, som en lille erindring om dem. Desuden fik hver endnu en lille gave, og deres fotografier fik vi alle tildelte. Bagefter drak vi the med dem og tilbragte aftenen rigtig hyggeligt; de havde gjort alt for at skaffe os en glad juleaften, hvilket naturligvis også helt lykkedes for dem.

27de. Køretur til Kephisia, fire sorte heste og på de to en pyntet jockey og allerførst havde vi en forridder på en hvid hest. Emil sad foran hos kongen, dernæst kom dronningen og jeg på et sæde, og bagved sad Fritz med Gyldenchrone; Huno sad i en anden vogn tillige med nogle hoffolk. Vejret var dejligt, og det var morsomt at sidde i så fin en befordring og oven i købet i så fint et selskab. Vi kørte ud til Kephisias, hvor vi stod af og gik en tur til fods. Føret var meget dårligt, men dronningen forstod dejligt at hoppe over de mange vandpytter, og vi andre fulgte naturligvis hendes gode eksempel. I Kephisias var vi inde og bese en privat mands bolig. Huset var tomt for mennesker, så vi kunne uhindret undersøge alle deres sager, hvilket vi også tillod os, blandt andet kiggede kongen ned i en stor kuffert, der var fyldt med lutter dameskørter; han lo deraf og lukkede til igen.

1ste januar 1875.

I går havde vi majestæterne her om bord til frokost for tredje og sidste gang og alt gik udmærket. Vi fik først deres ankomst tilmeldt halvanden time i forvejen, så vi fik dygtig travlt med at arrangere alting. De var her flere timer om bord, og jeg tror nok, at de havde det ganske godt. Medens vi sad på dækket, kom Kristalla sejlene og fortalte en hel del på sit græsk. Dronningen spurgte, hvem det var, og da hun hørte, det var vaskepigen, sagde hun: »Åh, lad hende blot komme, så skal jeg hjælpe Dem at tælle til vask«.

Vores frokost smagte dem godt, men kongen påstod rigtignok, at vores hare kun var en kat, som lå med enden i vejret.



Den selskabsklædte Hertha Emilie Wulff omkring 1898.

— — I dag har vi været til afsked på slottet, først i formiddags til visit og senere til middag. Hele hofslænget var som sædvanlig forsamlet, og jeg havde atter Rodostamor til bords. Theokari og jeg fik os en lang fransk passiar; hun fortalte mig om dronningens Krim-rejse, og om hvor meget kongen og dronningen ved den lejlighed havde længtes efter hinanden; Zygomala og Kolotronis var også til stede, men Anargyro var på sit værelse på grund af en dårlig fod. Efter middagen kom vi tillige med Gyldenchrone og Mynter ned i kongens private værelser, hvor vi drak the med majestæterne og bagefter spillede vi lotterispil. Mynter var ikke rigtig opmærksom ved spillet, han var engang imellem i færd med at slumre sødeligen ind, og kongen holdt hele tiden et vågent øje med ham. Dronningen var også så småt søvngig, hun sad så listig og gabede bag sit lommetørklæde, men klokken blev også næsten tolv, inden vi kom derfra efter at have taget en rørende afsked.

*21de januar.* Vi kom imidlertid slet ikke bort denne gang, thi vejret blev dårligt, og Fritz fik meget at bestille med at få Mads sendt hjem, han var kommet ynkelig tilbage fra hospitalet. Der måtte også skaffes en græsk matros som stedfortræder, han hedder Sava og folkene kommer udmærket godt ud af det med ham, endskønt de slet ikke forstår hinanden. Da kongen fik at høre, at vi ikke var kommet af sted endnu, bad han os om, at vi da måtte komme til syne på slottet igen, og vi blev straks bedt til frokost og blev tillige anmodet om at overvære de-

res store nytårsbal, som fandt sted om otte dage, det var nemlig grækernes nytårsdag som kommer 12 dage senere end vor.

På nytårsdags formiddag var der stor kur på slottet. Dronningen tillige med alle hendes damer var iført den græske nationaldragt, og dronningen modtog håndkys af alle. Hele denne ballade blev vi fritaget for, men spiste derimod frokost med majestæterne, efter at hele audiensen var forbi. Dronningen viste mig sin græske dragt og ligeledes sit baltoilette til om aftenen. Det bestod i en lang hvid tylskjole med atlasbesat med en mængde store diamantgrene og til hovedet et kønt lille diadem, der ligeledes strålede af diamanter. Vi blev hos dem et par timer, og derefter blev vi i nåde afskediget. Kl. 9 skulle vi give møde til ballet. Min frisør, som jeg havde bestilt, narrede mig og kom først, efter at jeg selv havde måttet hjælpe mig efter bedste evne. Han har hjulpet mig et par gange før og taler altid om, at jeg helst næste gang skulle tage mine store diamanter på hovedet. Jeg ler naturligvis af ham, men fortæller ham ikke, at jeg hverken ejer store eller små diamanter til at pynte mig med. Jeg blev færdig i rette tid, og så rullede vi af sted. Min hele stads bestod i en rød tarlatanskjole, rød lille blomst på håret og pæne hvide sko på fødderne.

Vi kom straks ind i en stor sal, som var overfyldt af mennesker. Her vrimlede af pragtfulde dragter, og både store og små diamanter funkede, så det var en lyst. Først da alle gæster var forsamlet kom kongen og dronningen tillige med hele deres følge. Dronningen så som sædvanlig

rigtig sød ud, det er hendes største fornøjelse at danse, og hun morede sig også udmærket godt hele aftenen. Kongen holder ikke så meget af at danse, og han ville have endt ballet længe, førend han gjorde, hvis dronningen ikke hele tiden havde bedt ham om, at det måtte vare lidt endnu. Jeg morede mig også ganske godt; jeg blev præsenteret for en del fremmede kavalerer, og talte blandt andre meget længe med en rigtig net tyrker, som talte godt tysk. Der var flere tyrkere til stede på ballet, og alle dansede de med deres små røde huer på hovedet, hvilke de nok aldrig tager af. Kl. 1 blev der spist til aften, hvilket skete stående. Det var temmelig trættende efter at have hoppet omkring i flere timer. Aftensmaden bestod af kold kalkunstege, oksetunge og vingelé og salat. Folk lod til at være sultne, thi maden forsvandt hurtigt for deres virksomme tænder.

Efter bordet fortsattes dansen igen og varede til kl. 4½. Fritz dansede cotillon med dronningen og morede sig i det hele taget meget godt, hvilket ikke var tilfældet med Emil og Huno, der så småt kedede sig hele aftenen igennem.

Næste formiddag sagde vi farvel på slottet. Vi spadserede en tur i slotshaven med kongen og dronningen, og derefter tog vi beskedent afsked og forsvandt for sidste gang for deres blikke.

Dagen derefter stod vi ud af Piræus havn, og til vores assistance blev der sendt fire både fra forskellige orlogsskibe for at bugsere os ud. De trak os også et langt stykke, og da de forlod os, gav vi dem et tredobbelt hurra, som matroserne muntert besvarede.

\*) at sjove, gl. udtryk for at slide og slæbe, en arbejder kaldtes i forrige århundrede ofte: en sjovert.

## Tingskov kro — et samlingssted

Af Gerda Reppke

Kro og købmandshandel var en meget almindelig kombination på landet fra midten af forrige århundrede. Adskillige steder langs f. eks. den gamle Horsens landevej fandtes disse høkerforretninger i hus med gæstgiverier, og om den, der blev drevet i forbindelse med Tingskov kro, er der fortalt tidligere. (Østj. Hjemst. årb. 1974, s. 37 f.).

Her skal berettes om livet i kroen til omkring 1925. Den ældste kro lå, hvor den nuværende »Tingskovgaard« ligger. Vejen gik dengang vest for gården, og det gamle billede, oprindeligt en tegning fra 1881 af Anina Mikkelsen, viser et temmelig stort stuehus, som i noget ændret form findes endnu, og to udlænger mod sydøst.

Her var kro og gæstgiveri i alle fald fra 1842, da Mikkel Poulsen fik bevilling, men der har sikkert været drevet en eller anden form for krohold meget længere tilbage. Stedet — et gammelt tingsted — betinger i høj grad tilstedeværelsen af et udskænkingssted.

Allerede den ældste kro, vi kender, har været brugt til andet end tilholdssted for rejsende. Vi ved, at Tiset sogns kommune- forstanderskab og senere sognerådet holdt

deres møder her, men der har også været holdt offentlige møder så tidligt som i tresserne.

Den første forstander på Ask folkehøjskole, J. P. Kristensen (1838—1894), fortæller i sine erindringer, at der i 1868 blev afholdt et stort møde med deltagere fra de omliggende sogne, hvor han — vist til sin egen store forbløffelse — blev hyl- det som forstander for den påtænkte højskole syd for Århus.

Mikkel Poulsen, der fik den første kendte bevilling, var en gårdmandssøn fra Tulstrup by, og han var oprindeligt snedker. Han var første gang gift med Ane Michelsdatter, der var født i Slet. De er blevet gift mellem 1840 og 42, hustruen er død før 1845. Der var et barn, Ane, født 1843, men i folketællingerne står kromanden som enkemand, og barnet er ikke i huset. Hun har dog nok været hos noget familie, for hun levede og har efterkommere. I de senere folketællinger ses det, at Mikkel Poulsen blev gift igen med Kirsten Jensdatter fra Åbo, og der var adskillige børn.

På et tidspunkt er gård og kro blevet adskilt. Landevejen blev omlagt, så den ikke mere gik forbi kroen, og en ny kro-





*Tingskov kro, tegnet 1881 af Anina Poulsen, datter af Mikkel Poulsen, der var kromand fra ca. 1840–1872.*

bygning blev opført på den østlige side af denne vej. Det må have været omkring 1870, men ejer- og forpagterforhold omkring den er noget spegede, måske har kroen allerede været forpagtet bort i Mikkel Poulsens tid.

Jens Nielsen Stidsen var forpagter i 1881. En Peter Hansen nævnes også, måske har han været på stedet før ovennævnte. Rasmus Østergaard og hans søn, Ole Rasmussen, var sikkert ejere af den kro, der lå på den nuværende bygnings plads. I hvert fald købte P. Pedersen

Skovsgaard denne af Ole Rasmussen. Skødet er fra 12.9.1885, og prisen var 16.000 kr.

Det blev for familien Skovsgaard en omfattende virksomhed. P. P. Skovsgaard viede den hele sit liv, og han blev trofast hjulpet af sin meget dygtige hustru, Margrethe, kaldet Madam Skovsgaard, og af sin store børneflokk.

De ældste kroer og gæstgiverier var jo ikke beregnet på, at der skulle holdes fester for egnens folk eller besøgende en enkelt dag eller aften. Deres formål var

ganske enkelt det at huse og bospise rejsende, både rige og fattige, fornemme og simple. Men tider og skikke ændrede sig — fra et overnatningssted for vejfarende og et tilholdssted for landevejens riddere, blev det i de år et virkeligt forlystelsessted, hvor musik og anden lystighed drog besøgende til fra flere miles omkreds — og også et rigt foreningsliv udfoldedes her i den lille skov ved den alfare vej.

Den bygning, der fandtes, da Skovsgaard overtog stedet, var et lavt bindingsværkshus med røde sten i tavlene. Foran stod to lindetræer, og der var tillige den sædvanlige gennemkørselsport, som fandtes ved den tids kroer. Denne gamle rejsestald, der var åben både mod nord og syd, fik lov at stå så længe den kunne, d.v.s. til en gang omkring 1940—50. Men de øvrige bygninger blev ombygget og forøget meget i Skovsgaards tid.

I nogle år lejede han en plads hos genboen, Søren Rasmussen, til danseplads mellem træerne i skoven, men allerede 1891 byggedes den store dansepavillon bagved kroen. Den var af træ, og på langsiderne havde den store træskodder, der kunne tages af, når det om sommeren blev for varmt i salen. Så kunne den friske luft strømme ind og svale de dansende, og man kunne i pauserne nyde den dejlige have og skoven.

Men de øvrige lokaler — krostue og købmandshandel — blev snart for trange, og man tog fat på at udvide. Omkring 1900 byggedes hele huset om — ganske vist i flere omgange, for virksomheden skulle jo kunne fungere uden afbrydelse.

Da det hele var færdigt, var det et ret imponerende bygningsværk. Nordligst en

fløj med gavl ud mod vejen med indgangsdør til restaurationslokalerne. Sammenbygget hermed var købmandsforeningen, der efter tidens skik havde almindelige stuevinduer, og bagved denne var den private lejlighed. Den gamle rejsestald blev ikke rørt, men pakhuset til grovvarerhandelen og flere nødvendige udhuse blev bygget helt frem til naboejendommens skel. Nordligst i bygningskomplekset var keglebanen med en træveranda ind imod restaurationen. — Lindetræerne foran døren til butikken stod i mange år og bidrog til det hyggelige præg, der var betegnende for hele virksomheden.

Adskillige foreninger fik deres vigtigste tilholdssted her. Af større betydning for egnen var »Tingskov og Omegns Haandværkerforening«, der hvert år havde udstilling i krosalen. Denne forening blev allerede stiftet i 1885, det var samme år, som P. P. Skovsgaard kom til egnen, og dens medlemmer kom fra et ret stort område.

Før udstillingen var der stor travlhed med at få de udstillede arbejder til at tage sig så godt ud som muligt. Hver udstiller havde en bod, der blev dekoreret, malet eller tapetseret. I kroens køkken blev kogt klister, og man kan tænke sig, at alene forberedelserne var en fest i sig selv. Udstillingen varede 8 dage og havde besøg af mange fra de omliggende byer. Håndværkerne viste her deres produkter, træskomanden udstillede franske og spidse træsko, urmageren smykker, ure og urkæder. Snedkere viste deres bedste arbejder i småborde, stole, syæsker og støvleknægte, og fra drejeren var der fine små-





»Tingskov og Omegns Haandværkerforening« ved 25 års jubilæet 1910.

skrin, urstativer o.l. En gartner i Holme udstillede blomster, som vakte stor beundring, og købmanden hentede piber og punge og andre småting fra butikken.

Disse sidste ting var nok især beregnet på tombolaen, der var det helt store trækplaster. Her kunne man vinde nogle af de udstillede genstande, og naturligvis var der en dommerkomité, som uddelte præmier til de udstillende for de smukkeste genstande.

Medlemmerne bar et sølvblemme med foreningens stiftelsesår, og det var forsynet med røde og hvide bånd. I øvrigt havde foreningen også en silkefane, som kom frem ved højtidelige lejligheder. Festen sluttede naturligvis med dans til mu-

sik — leveret af »Tingskov og Omegns Musikforening«, som skal omtales senere.

Der var tradition for fester på forskellige tider af året, bl. a. juletræsfest 2. juledag. Der kunne ganske vist ikke fyres i salen, så man måtte rigtig boltre sig i dansen for at holde varmen. Noget hjalp det med lysene på de to store juletræer og varmen fra petroleumslamperne. Aftenen var jo lang, man holdt længe ud, og hen mod midnat begyndte lyset at dale, det svandt i olien. Nu måtte man have fat på den store stige for at få hældt petroleum på igen, og så kunne man danse videre — måske så længe, at der ikke blev nogen videre nattesøvn, før dagværket og dagligdagen skulle begynde.

Det var en stor forandring for folkene i kroen, da man sammen med ombygningen af huset fik installeret gasbelysning. Et slidsomt og tidskrævende arbejde var det for pigerne i kroen at holde de mange lamper hver dag, det blev de fri for med indførelsen af det klare, hvide lys. — Der blev gravet et stort hul i skovkanten og nedsat en beholder, som med rør var forbundet til huset. Gassen frembragtes ved hjælp af karbidpatroner, og det var et ikke ufarligt arbejde, når disse skulle fornyes eller tilses. Det kunne somme tider være nødvendigt sent på aftenen i buldermørke, og det var farligt at komme gasværket nær med lygter eller åbent lys. Madam Skovsgaard var altid meget bekymret, når sønnerne måtte ud til beholderen i mørke — og lettet, når alt gik vel.

De øvrige fester lå i de lyse sommermåneder. Skovsgaard fik for hver gang tilladelse til at holde åbent længere end til daglig. Ved grundlovsfesten var der som regel politiske talere fra forskellige partier. Det var jo i arbejderbevægelsens ungdom, så der var undertiden socialdemokratiske talere fra byen. Musikken spillede i den anledning fædrelands- og arbejdersange.

## Thingskoven.

Det st. mig i ca. 21 Aar drevns Gæstgiveri i Thingskov Kro. har jeg overdraget til Hr. N. R. Nielsen at Aarhus.

Jeg benytter Lejl. heden til at bringe saavel Omegnens Bøboere som mange Besøgende min brødeste Tak for den forløbne Tid.

Thingskov Kro i April 1906.

**P. Skovsgaard.**

I Henhold til ovenstaaende anbefaler jeg mig til saavel tidligere sp. hemmende Besøgende. Mit Kokken vil stedsom være forsynet med 1. Kl. Varer til rimelige Pris-r.

Thingskov Kro i April 1906.

Erbødigt

**N. R. Nielsen.**



Da Thingskov kro skiftede vært i 1906.

Ved denne fest og ved midsommerfesten arrangerede kromanden forlystelser, som nok ikke var så almindelige på landet dengang. De stærke bønderkarle kunne prøve deres kræfter og vædde om, hvem der kunne få klokken til at ringe ved kraftprøvestativet.

Keglebanen besøgte meget, og den rullende lyd af kuglerne kunne høres udenfor. Den brugtes i øvrigt også flittigt de almindelige søndage og om aftenen, og adskillige drenge fra den nærmeste omegn tjente skillinger som keglerejsere.

Et par gange forsøgte Skovsgaard at sætte balloner op. Det var smukt farvede store papirballoner, og hvis vejret var godt, kunne de drive højt op i luften, men i dårligt vejr satte de sig somme tider fast i de nærmeste trætoppe i skoven. Når det blev mørkt, tændtes de kulørte lamper i haven. Det var farvede papirshylstre med et stearinlys indeni, og ophængt rundt omkring forhøjede de nok i høj grad stemningen, men det helt store eventyr var fyrværkeriet ved midnatstid.

Sønnerne fra kroen havde ryddet en plads i skoven til det formål, og her blev fyrværkerisagerne sat op. Herfra spruttede det med sole samt guld- og blåregn i skønne farver op mod den lyse sommer-nats himmel. Hver gang lød der et fuldttonende »Å-Å-Å-e!« fra tilskuerne. Når kromanden havde afskudt de sidste kannonslag, vidste man, at nu kom der ikke mere, og dansen kunne fortsætte. Når høsten var til ende, var der igen fest på kroen, og musikken spillede op som ved alle festlige lejligheder.

Det blev som omtalt skik, at mange store firmaer og virksomheder fra Århus





søgt af folk fra by og land. Det var et fristed, hvor unge og ældre i al harmløshed kunne more sig, og værtsfolkene gjorde deres til at gøre alt så tillokkende og attraktivt som muligt.

Det skete tit, at folk fra Århus lejede vogn og kørte en tur til Tingskov kro for at tilbringe en dag i det fri. Somme tider slog flere familier sig sammen om en vogn; de havde madkurven med og kunne få skænket vand på deres kaffekander inde i krokøkkenet, 10 øre for en lille kande og 25 øre for en stor. De kunne spise i et af de hyggelige lysthuse — og mændene skulle vel have en enkelt øl eller flere, måske ved keglebanen.

Men der var også besøg af folk fra de nærmeste landsbyer, de kom i vogne, til fods eller på cykel, da dét blev moderne, de lyttede til musikken, så på haven og spillede kegler. Somme tider tog de hjem til foder- og malketid, men kom så igen, hvis der var udsigt til en svingom — beboerne her syd for Århus har altid været danseglade. En musiker, der fra dreng har været med sin far ude at spille, kan fortælle, at musikforeningen kunne være engageret til kroen 3—4 gange om ugen.

En ungdomsforening har haft tilknytning til stedet. Det var nok dens medlemmer, der spillede »dilettant«. En gang opførtes et folkeskuespil med sange — »Slægtninge«. Den unge pige, som skulle spille den kvindelige hovedrolle, havde talentet og udseendet, men hun kunne ikke synge. Derfor stod en anden ung pige med en dejlig stemme ude i kulissen og sang, mens hun på scenen bare åbnede og lukkede munden på de rigtige steder! Sådan blev det klaret! Der kom i øvrigt

også professionelle teatertrupper til kroen. De unge havde gymnastikopvisninger i salen og vel også de ugentlige træningsaftener, indtil man flyttede til Ravnholt forsamlingshus, som vel nok efterhånden blev en konkurrent til kroen lokalemæssigt set.

Børnene kunne gå på danseskole i Tingskov kro. I mange år kom en danselærer Jørgensen fra Venge og senere lærte børnene at danse hos danselærer Hansen fra Jexen. Begge havde et andet erhverv ved siden af, og Hansen fortsatte siden i Ravnholt.

Det skete, at der blev holdt familiefester i kroen, sølvbryllup eller bryllup, selv om det vel hørte til undtagelserne.

Ved et stort bryllup, hvor bruden var fra Ravnholt, var salen smykket med bøgeløv, og der var lejede tjenere fra Århus til hjælp ved opvartningen. Desertten var en isanretning fra konditoriet Emmery på Guldsmedegade, den blev serveret med lys i en isblok, og den var sløret med sukker-brudesløv.

I det gamle hus var der ingen garderobe. Overtøjet blev lagt i familiens soveværelse — det brugte man i øvrigt mange steder dengang — også i private hjem. Men undertiden kunne der være vrøvl med forbyttede frakker, og kromanden ansatte derfor en garderobedame, en kone fra egnen, som så kunne have en lille for tjeneste af det.

Den tredie torsdag i hver måned var der stort rykind af slagtere og kvægopkøbere fra Århus, de var på vej til og fra det månedlige marked i Solbjerg. De skulle have kaffe med hjemmebagt franskbrød, en enkelt »bette swot« gled der vel

også ned. Det var en tilbagevendende begivenhed. Der kunne dog være dage, hvor der kun kom få gæster, mest handelsreisende, tit i egen vogn og måske med kusk. De kom ind i butikken og fik deres ordre skrevet op hos købmanden. Derefter kunne de gå ind i kroen og få en bid mad, og måske skulle de overnatte. Kroen havde pæne værelser til gæster, og i svendekammeret ved stalden var der rum for andre gæster, de, som levede livet på landevejen, havde ret til at få husly.

Men selv om der var stille dage, var der altid liv i det store hus. Kromand P. P. Skovsgaard havde 10 børn, syv sønner og tre døtre, de var dog sjældent hjemmeboende på samme tid. Desuden var der kommis og karl, ved særlige lejligheder ekstra hjælp til rengøring og opvask. Flere koner fra egnen havde næsten fast arbejde i kroen.

Efterhånden kørte Madam Skovsgaard træt. På hende havde hvilet en stor del af arbejdet i selve kroen, og købmandsforretningen tog også megen tid, efterhånden som den blev mere og mere omfattende. Derfor bestemte Skovsgaard sig til at bortforpagte krovirksomheden. Den første forpagter hed N. R. Nielsen, og han havde tidligere været kelner i Rozzis kafé, i Friheden og på »Grand Hotel« i Århus. Han og hans familie var i Tingskoven fra 1906 til 1912. Nielsens havde fire børn, der alle var yngre end Skovsgaards børn.

I 1912 købte N. R. Nielsen, Ny Solbjerg kro, og Skovsgaards ældste datter Katrine og hendes mand, Morten S. Mortensen overtog forpagtningen. Han var en dygtig vært, og hun var en dygtig kok. I deres tid var det nok især, at de store ud-

flugter fra byen gæstede kroen. I det hele taget var det sikkert den travleste tid i kroens historie. Måske havde krigen og det hektiske liv, der fulgte i dens spor, noget at sige for besøget på kroen, men de var afgjort dygtige og afholdte mennesker. I 1925 ophørte en forpagtningsperiode, og Mortensen købte en restauration »Strandborg« i Århus, som han drev til sin død.

En kort tid var kroen bortforpagtet til Marinus Nielsen, der af og til havde været tjener i Tingskov kro, men efter få års forløb købte han en gård nord for Århus. Den sidste forpagter var Frederik Lippert, der ligeledes havde været afløser som tjener. Men tiderne havde ændret sig. Der var ikke den samme søgning til lan-



Lena Samboerdt. I. J. S. 1911.

*Da jeg fra 1. Maj har overtaget Restaurationen i Tingskov Kro, tillader jeg mig herved at anbefale mig til Publikums velvillige Erindring; særlig anbefales Kroen med Have og Skov til Foreninger og større Selskaber til Sommerudflugt! Der garanteres godt Kokken, hurtig og reel Betjening.*

*Ærbødigst*  
M. MORTENSEN.

*NB. God Keglebane forefindes.*

*For- og bagside af reklamekort, da M. Mortensen overtog forpagtningen i 1912. Telefonnummeret var blot: »Tingskoven«.*

devejskroerne i almindelighed, som der tidligere havde været.

P. P. Skovsgaard døde i 1926, det var kort efter, at hans datter Katrine og svingersønnen Morten S. Mortensen var rejst. I de første år efter faderens død, bestyrede Valdemar Skovsgaard butikken for sin mor, indtil hun døde i 1933. Derefter overtog han hele virksomheden og drev købmandshandelen og landbruget, som havde hans store interesse. Skoven holdt han også meget af, og det glædede ham umådeligt, at han fik lov til at føre sin fars værk videre.

Frederik Lippert havde forpagtningen i en snes år, og omtrent ved samme tid, som denne ophørte i 1954, solgte V. Skovsgaard købmandsforretningen, som han havde drevet sammen med sin hustru, fru Marie Skovsgaard. De ombyggede restaurationen til privatbolig — og så var der pludselig stille i Tingskoven. Butikken blev ved at bestå nogle år, men kroen havde lukket sine døre. —

Nu er den gamle landevej, som i århundredreder gik forbi kroens dør, ført helt uden om bygningerne. Der går ikke mere glade udflugter til det sted, hvor der for 50—75 år siden lød muntre spillemandstøner ud i naturen fra festerne på kroen.

Og med en lille beskrivelse af spille-mændene fra »Tingskov og Omegns Musikforening« skal denne skildring afsluttes. I en tid, hvor musikken ikke var hvermands eje ved et tryk på en knap, var et stort hornorkester med forskellige melodier en attraktion, der glædede ører og øjne, men det var også en glæde, når man lod hele kroppen følge tonerne i dansen.

Foreningen blev stiftet i 1904, og den

holdt sine musikprøver skiftevis i Tranbjerg og Tingskov kroer. Den sædvanlige besætning af orkestret var to violiner, kontrabas, klarinet eller fløjte, men tit var det udvidet med dobbelt besætning efter omstændighederne. Ved visse lejligheder var det udelukkende hornmusik, man spillede, især naturligvis i fri luft. »Musikkerne« — (med tryk på anden stavelse!) var fra hele omegnen. Anton Riis, købmand i Astrup, der spillede violin og trompet, og Anders Pedersen, Staurup, var begge ledere af orkestret og det, man kaldte bestillingshavere.

Blandt andre kan nævnes Christoffer Nielsen, Lillering, med basunen, Søren Peder Pedersen, Hørning, som trakterede violinen. De fleste spillede flere end et instrument og kunne således supplere hinanden. Jens Carl Nielsen, som var broder til Anders Nielsen, spillede både violin og basun, og Knud Søndergaard havde tuba som speciale og virkede også som bassist. Af andre kan nævnes Jens Kni, Hasselager, samt Niels Peter Nielsen, og blandt de yngre Ove Nielsen, Solbjerg, tilligemed Søren Riis, søn af Anton Riis. Søren Riis begyndte allerede som tiårig at spille med — han fik klarinet som sit hovedinstrument, men har vist næsten spillet alle mulige instrumenter.

Ved større begivenheder måtte orkestret have forstærkning, men senere, da klaveret kom til, behøvede man ikke så stor besætning. Musikforeningen spillede i det meste af Ning herred ved alle begivenheder, hvor man ønskede det — og hvad spillede man så? Ja, før første verdenskrig var det jo kontradanse, sekstur, lanciers og alle de gamle turdanse, desuden natur-





*Omkr. 1920 brugtes Tingskov kro også som danseskole. Til venstre danselærer Hans Hansen fra Jexen.*

ligvis vals og polka, hopsa og scottisch samt rheinländerpolka ikke at forglemme, men derefter kom de »moderne« danse til — one-step og two-step, foxtrot og den meget forargende tango, hvor man dansede »tæt«. Ellers var repertoireet ved de egentlige koncerter her i krohaven i Tingskoven vel en broget mangfoldighed af operetteroner, marcher og de melodier, der var populære netop på den tid. Men musikken er borte, spillemændene er gået. Mon deres toner dog endnu ikke kan hø-

res som en svag efterklang fra en svunden tid? Endnu lever der mennesker, som har oplevet Tingskov kro, da den genlød af fest og glæde.

---

Den overvejende del af oplysningerne til denne artikel har jeg fået fra fru Anna Enggaard, Ravnholt, men også fru Marie Skovsgaard, Tingskov, fru Mine Mikkelsen, Solbjerg, kontorchef V. Lyng-Nielsen, Lyngby, og musiker Søren Riis, Odder har bidraget. Jeg takker for hjælpen og den velvilje, jeg har mødt.



# Af træskoens saga

Barndomserindringer fra tiden før første verdenskrig — fortalt og tegnet af

Alfred Kristensen

I ældre tider var store dele af Midtjyllands bakkeland dækket af vældige bøgeskove. Og da jorden mange steder ikke var særlig frugtbar, var det meget naturligt, at en del af egnens befolkning prøvede at skaffe sig en ekstra indtægt ved udnyttelse af skovenes store rigdom på træ. Man gik i gang med at forarbejde træet til brugsstande.

Man lavede vogne, vognhjul, harver og andre markredskaber: træskovle, tørvespader, river, grebe, hjulbøre m. m. Også husgeråd til køkkenet som træskeer o. l. blev der lavet meget af.

Men størst udbredelse fik det »at gøre træsko«. Efterhånden blev der lavet træsko i de fleste hjem på Himmelbjergengen og langt vestpå. På gårdene havde man tit flere *træskokarle*, som kun tog del i gårdens arbejde i travle tider som høst og høbjergning, men ellers tog de sig kun af at »gøre træsko til halvt« for gårdmanden. De fik kost og ophold på gården og bøgetræ frit hjemkørt til gården, og når så de færdige træsko blev solgt, delte gårdmanden og træskokarlen det, der var kommet ind ved salget. De kunne tjene mere ved at gøre træsko end ved at tjene på gården.

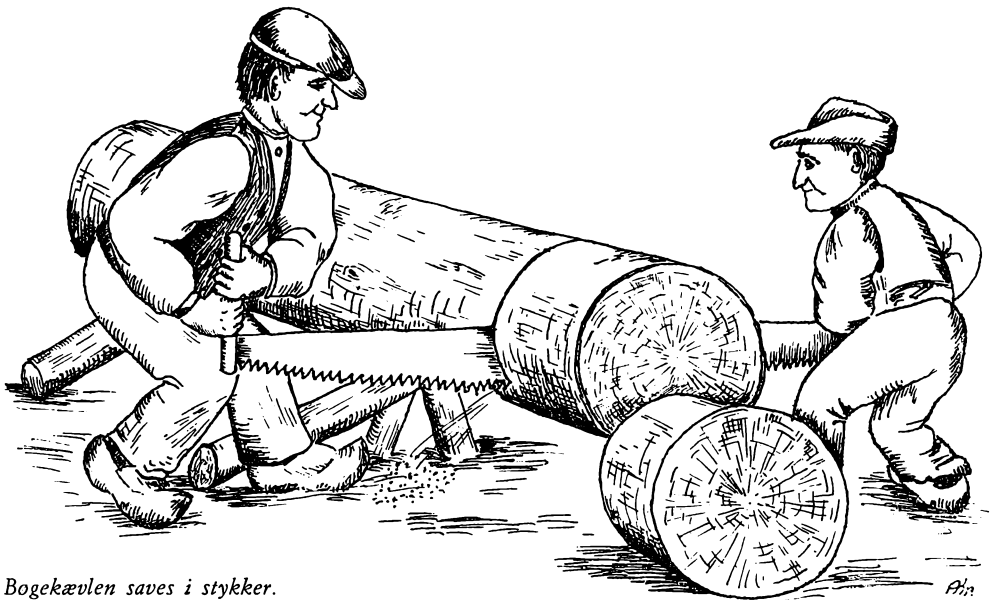
Ved en del gårde var der små huse, der lå i udkanten af skoven med en lille plet jord til, så man kunne holde en ko. Ville træskokarlen gifte sig, kunne han blive *indsidder* i et sådant hus og bo gratis og »gøre træsko til halvt« for gårdmanden. Men efterhånden blev der jo også en del selvstændige træskomænd, sådan som jeg kan huske det fra min barndom i begyndelsen af århundredet i Salten.

»At gøre træsko«.

I nærheden af Salten skole, hvor jeg blev født, lå tre hyggelige gamle bindingsværkshuse, og der boede tre træskomænd, og en fjerde boede i et lille hus ude ved skoven.

Vor nærmeste nabo var træskomand Henrik Jensen. Hos ham og hans kone — Stine — kom vi børn fra skolen meget, og det var da ret naturligt, at vi med stor interesse fulgte med i hans arbejde med at lave træsko.

Men lad os begynde ved begyndelsen. Det første vi med spænding oplevede var, når vognmandens store heste kom asende med en lang kævle på skovvognen. Ja — det var i grunden ingen vogn, men kun forhjulspar og baghjulspar forbundet med



Bogekævlens savet i stykker.

en kæde, og derpå lå den flere meter lange bogekævlens. Lige uden for skolens have blev kævlens bakset af på en lille plads, *skotstedet*.

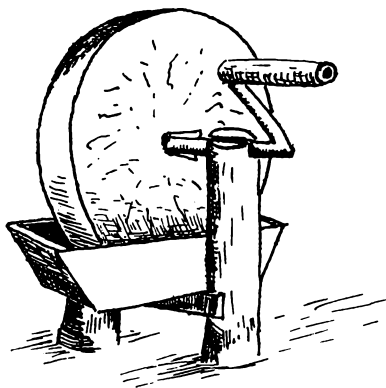
Her lå den lidt, og her var en yndet legeplads for os. Vi balancerede på den og prøvede, hvem der længst kunne holde sig på kævlens uden at blive skubbet ned, men det var desværre forbudte lege, for når vi sprang op og ned på den med vore træsko, kunne der jo let komme sand og småsten ind i træet, der senere kunne være med til at sløve Henriks skarpe værktøj. Derfor måtte vi være rolige, når vi legede der, eller allerhelst lege der, når Henrik sov til middag. For ve os — om han kom bag på os.

*Bøgetræet* kom ude fra de store Salten skove, hvor træskomændene købte træerne på roden, ofte til skovauktion, og her gik det undertiden lystigt til, skovejeren

gav gerne en snaps, det satte humør. Også fældningen besørgede træskomanden selv.

Nå — men det næste, vi så, var Henrik med en hjælper, der kom med den store skovsav om til kævlens. Så blev kævlens rullet op på nogle bukke, så den var fri af jorden. Og med lange — seje tag blev *kævlens savet i stykker* af forskellig længde, eftersom de skulle bruges til store mandfolketræsko eller små børnetræsko.

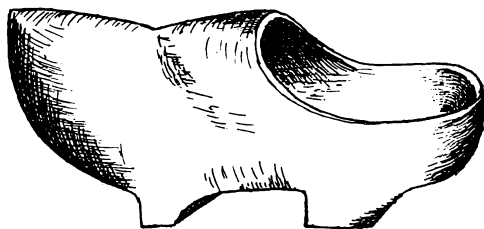
Når kævlens så var savet i stykker, skulle *de små stykker parteres*. Det foregik med økse og jernkiler. Hvert stykke skulle jo være så stort, at der kunne blive en træsko af det. Resten af arbejdet foregik i værkstedet, der var i den ene ende af træskomandens hus. I værkstedet ville vi gerne ind, der var så mange ting at se på. Først og fremmest lagde vi mærke til *tællehesten*, en meget stor *huggeblok*, en



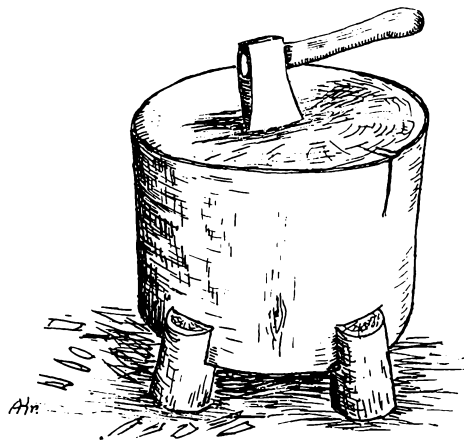
Slibestenen.

*bulestol* og langs væggene en mængde forskelligt værktøj, der alt skulle bruges til »at gøre træsko« med. Og bag ved huset stod *en mægtig slibesten*, som kun smeden havde større. For alt værktøjet skulle holdes skarpt, og det ordnede Henrik selv, så måtte Stine eller en anden trække slibestenen for ham.

Der kendtes på den tid kun én slags træsko, den spidssnudede træsko med læder sømmet på over vristen. Men tidligere lavede man jo træsko helt af træ ligesom de hollandske, men ikke så klodsede. Da en gammel træskomand i Salten døde, fandt man i hans lagerhus en hel del af disse træsko, men nu brugtes de ikke



Træsko helt af træ ligesom de hollandske.



Huggeblokken og skotøksen.

mere. Vi prøvede at gå i dem, men de gnavede os over vristen.

Nej — — vi ville hellere have Henriks træsko. De stod ikke færdige på hyl- den — nej, Henrik målte fodens længde



Træskoene er fastkilet i *hulstolen*, og de tildannes med *buljernet*.

og bredde, og så kunne vi komme igen dagen efter og prøve træskoen.

Nu tog han en af træklodserne fra kævlen, og så begyndte tilhugningen med en skarp økse, *skotøkse*n, på den store huggeblok. Det var i grove træk træskoformen.

Der skulle et godt øjemål og håndelag til for at tildanne de to klodser til to nogenlunde ens træsko, og træskomanden brugte udelukkende den lille skarpe økse.

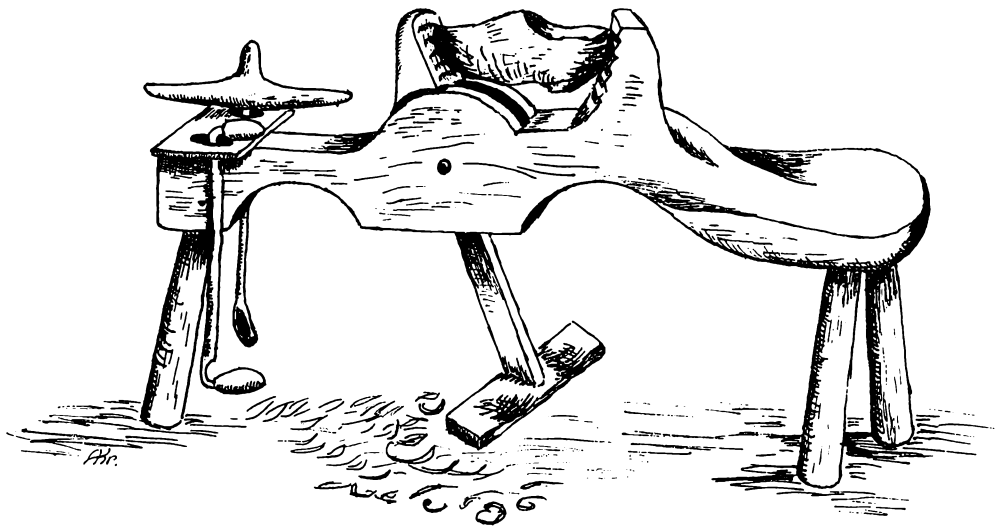
Det næste arbejde var *udhulningen af træskoen*. Hertil brugtes *huljernet* eller *navre*. Men først blev de to træsko fastkilet i *hulstolen*. Træskomanden havde en træplade med et hul i, som var sat fast på et stykke skind, og bandt den om livet. Nu støttedes navret ind mod træstykket, og han trykkede jernet med kroppen ned mod træskoen, mens huljernet drejedes rundt. Træskomanden havde flere jern stående til at skifte med. Jernet havde

nærmest form som en ske med skarp-  
slebne kanter. Nogle var brede, andre  
smalle.

Dernæst kom arbejdet med at forme det ydre af træskoen. Det foregik på *tællebesten*. Her sad Henrik på tællehesten, og ved at træde på fodstykket, holdt han træskoen klemt fast, men kunne let dreje den. Træskoen skulle nu snittes eller tælles fint til, og hertil brugtes *båndkniven*. Det var en lang, smal kniv med håndtag i begge ender, så man tællede med begge hænder. Til allersidst skulle der skrabes med forskellige skarpe skrabejern og pudses af med sandpapir. Hele tiden så Henrik efter, at de to træsko blev ens.

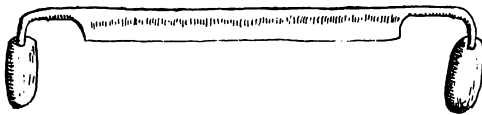
Og så var træskoen færdig til prøvning.

Og klemte den lidt i tåen eller gnavede i hælen, tog Henrik blot nogle små snit, her og der. Var der endnu lidt, sagde han:



*Tællebesten hvor træskoens ydre formedes.*



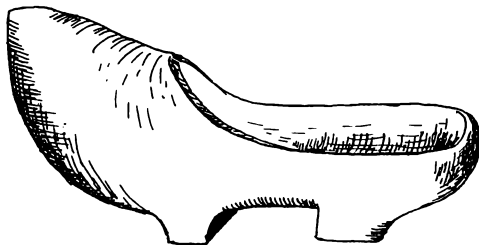


*Båndkniven.*

»Læ mæ fånem« (lad mig mærke) og følte på foden og kunne så føle sig frem til formen, det, som ingen maskine ville kunne gøre.

Både ved tilhugning, hulning og ved at tælle træskoene til, blev der en del affald; men det gjorde ikke noget, for Stine var hjemmebagerske og kunne bruge noget der, og Henrik røg skinker for folk og brugte dertil spåner. Endelig skulle *træskoene røges*. Det skete i det åbne ildsted, som Henrik også havde. Her anbragtes træskoene over ilden på jernstænger, og grønne spåner gav røg op omkring træskoene, der derved fik en fin gulbrun farve og blev mere holdbare. Et par snit i mønster blev skåret til pynt oven på træskoene.

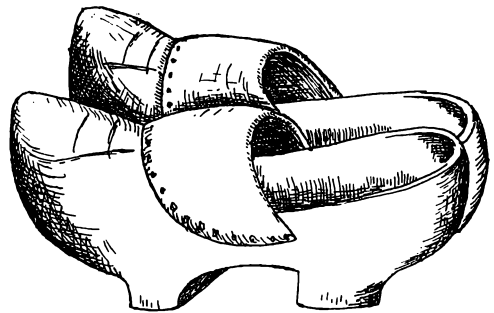
Nu skulle *overlæderet sømmes på*. Det var dobbelt: et ret svært lag øverst og et tyndere og blødere under og dér imellem et blødt lag, vist mest hår eller filt, så det kunne give sig lidt efter vrysten. Læderstykkerne skar Henrik ud af hele skind og syede dem sammen. Læderstykkets størrelse



*Træskoene er klar til prøvning.*

skulle jo tilpasses efter vristens højde. Så blev det sømmet fast, og til slut fik træskoene en gang sort træskolak, og næste dag var den tør og færdig til brug.

Og dog — endnu manglede *beslag*. Det var utænkeligt at bruge træsko uden beslag. Beslaget var træskoringe; forringe og bagringe lavet af ret svære jernbånd udfyldt med træ, som man så slog søm igennem op i træskoene. Men der skulle også noget på »snuderne« mod slid. Mest brugt var *plathoveder* — korte søm med



*Det polstrede overlæder er sømmet på.*

tykke sekskantede hoveder, der blev slået på tæt sammen på undersiden af »snuden«.

Nu var det en solid træsko, men noget væddeløbsfodtøj var det ikke, og tit måtte vi smide træskoene, når vi var i knibe. Og når vogterdrengen dengang skulle indfange en løssluppen kalv eller et får, smed han ofte de tunge træsko. Selv om træskoene var solide, kunne en sommers arbejde på en gård nok tage på dem, og det var da også meget almindeligt, at tjenestedrengen fik et par nye træsko som en del af hans sommerløn.

Et fodtøj som gummistøvler kendtes ikke, men træskomanden lavede også *træ-*

*skostøvler* med læderskafter, som enhver landmand eller skovarbejder dengang brugte. Men også børn brugte dem. Til min 9-års fødselsdag fik jeg et sådant par og prøvede dem straks i høje snedriver, men opdagede snart, at sneen let kunne gå ovenind i skafterne.

Arbejdet med at gøre træsko var ret anstrengende, idet jo alt arbejdet foregik med bøjet ryg, derfor var mange træskomænd rundryggede, sådan som jeg husker gamle Henrik i Salten.

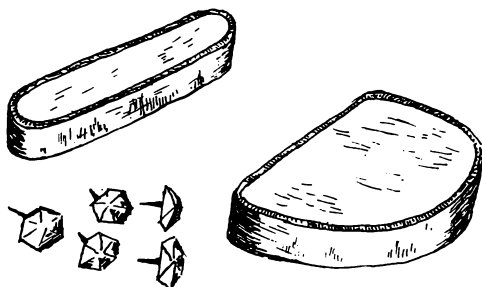
Ikke alle træskokarle var lige flittige eller håndsnilde. En dygtig træskokarl kunne gøre 5 par træsko om dagen. Først og fremmest forsynede de jo deres egen egn med træsko, men langt den største del blev solgt vidt omkring. I ældre tid kørte gårdmænd fra Them sogn med store vognlæs bestående af 200 par træsko til Skive og Holstebro samt til markeder mange steder vesterude, f. eks. i Snejbjerg og Gjelleruplund ved Herning, hvor træskoene blev solgt. Sidst i forrige århundrede, da Silkeborg—Herningbanen var kommet, bortfaldt en del af denne handel, og i stedet sikrede en opkøber sig en egns træsko og videresendte dem. Således har en ældre dame fortalt, at hendes far var købmand i Linå, og dertil kom



*Træskostøvler.*

træskomænd fra hele omegnen gående med deres træskobundter — sammenbundet med halmsimer — over nakken. Så beværtedes de med en perikon-snaps og fik købmandsvarer for træskoene med hjem. Senere kørte købmanden træskoene i vognlæs til Laven station, hvorfra de spredtes ud til forhandlere. Omkring århundredskiftet kostede et par træsko omkring enkrones penge.

I min barndom kom så *en ny slags træsko* — »de franske træsko« — kaldte vi dem. Det var en træsko med træbund og svært læder over hele foden — ja, i store træk den træsko, vi i dag bruger. Men der skulle gå mange år, før der kom træsko med mange forskellige farver og prydelser, som vi kender dem i dag. De var nærmest til lidt pænere brug og ikke så solide til arbejde. Men så dukkede jo også *træskofabrikkerne* op — bl. a. i Ry og Svejbæk, de overtog træskomandens arbejde. Og mit slægtled er vel det sidste, der kan huske at have oplevet den flittige og dygtige landsbyhåndværker — træskomanden.



*Beslag og plathoveder.*

# Begravelseskikke i Ølsted omkring århundredskiftet

Af Rasmus Bendixen

Døden kan ofte gøre et stærkt, ja, udsletteligt indtryk på børn, så de husker det i lang tid, ja måske for hele livet.

Første gang jeg blev stillet ansigt til ansigt med døden, har jeg vel været omkring 7 år gammel.

Det var en nabo og min gode ven, i hvis hus jeg næsten daglig kom, og med hvem jeg førte mange dybsindige samtaler, såsom om krigen 1848—50, hvor min gamle ven havde kæmpet for fædrelandet. Han hed i daglig tale Pe Skræje og var da 78 år gammel.

En dag kom hans kone og sagde at »Pie« var død, han havde ligget i sengen nogle dage. »No ska do, bette Ras Madsen (sådan blev jeg kaldt af gamle folk, fordi jeg var opkaldt efter min morfar Rasmus Madsen) mæ end o sej fowal te Pe Skræje«. Min mor protesterede noget, men intet hjalp, Maren Kestin tog mig ved hånden, jeg måtte med ind og se »Pie få han æ sån et pæn lig«. Jeg husker, jeg så Pe Skræje ligge i noget helt hvidt, men jeg kunde dårlig kende ham, han var så underlig gul i ansigtet, og hænderne så så glasagtige ud. Der var det lange hvide skæg, som til daglig havde haft to sorte glinsende streger ned fra hver mundvig af skråtobakssovs, men i dag var det helt hvidt — bortset fra lidt guldbrun

farve hvor skråtobakssovsen havde efterladt sig spor — og redt smukt ned over hans bryst. Og på brystet var fæstet hans krigsmedaille med Frederik d. VII's portræt.

Men det var begravelseskikke, vi skulle høre om. Dagen efter en mand eller kone var død, hvilket altid skete i hjemmet dengang, så at sige ingen kom på sygehuset — gik der bud til snedkeren for at han kunne tage mål til en kiste. Tammes — hed han — han var både snedker og købmand i Ølsted i en menneskealder. Kisten skulle jo passe som én sko. Brædderne var også dyre og man sparede, hvor man kunne. Også dørenes vidde og deres beliggenhed i huset i forhold til hinanden måtte der tages hensyn til. Tit og ofte måtte en vinduessprosse tages ud og kisten ud igennem åbningen. Kisten var altid sort — eller brun, hvis det var til yngre folk.

En menneskealder forud var kisterne umalede, og degnen skrev da med sort kridt den dødes navn, fødsels- og dødsdato samt et skriftsted på kistelåget og tegnede på hver side et dødningehoved og korslagte knogler.

Degnen forfattede ofte mindetavler til den afdødes ære. De var som regel indrammet af et blomstermotiv i flere farver.

I midten var den afdødes navn og herunder nogle hjemmegjorte verslinier, som ofte afslørede degnens større og navnlig mindre evner som rimsmed, men derfor var det lige velment. Mange sådanne mindevers blev sat i glas og ramme og prydede stuerne i adskillige hjem til omkring 1900.

Dagen efter dødsfaldet blev den døde lagt på skiven, eller på strå. Det var en bordplade eller dør på et par bukke, hvorpå var bredt ren, strid rughalm.

Trediedagen gik der bud efter ligsynsmændene. Det var i min tidligste barndom den lige omtalte Peder Skrædder og Frands Holm i Ølsted. De kom i deres helligdagstøj og med sort kravebryst og så meget højtidelige ud — de var sig deres ansvar bevidst. Pe' Skrædder var bange for lig, hvorfor han blev udenfor og kikkede gennem dørsprækken, mens Frands Holm gik ind og højtideligt stående lidt fra den døde konstaterede fakta. Derefter trak han sig tilbage og Pe' Skrædder hviskede: »Wa han dø?« Jo, det mente Frands Holm nok, han var, hvorefter de skrev dødsattesten på papir, og så havde han eller hun værsågod at være død.

I hjem, hvor der ikke var plads til den døde, blev denne ofte stillet ud i laden eller i en vognport, hvor der var strøet ren rughalm. Men da blev den døde lagt på en dør hængende i 4 reb, for at mus, rotter, og andet utøj ikke skulle holde festmåltid, hvilket ikke var helt ualmindeligt. Ligkapeller fandtes dengang ikke ved nogen landsbykirke.

Begravelsesdagen mødte slægt og venner frem i hjemmet, hvor kisten stod åben, så alle kunne tage afsked med den døde,



*Indrammet mindeblad over gårdejer Mikkel Pedersen, født i Monberg 1830, gift 1860, død 1868. Skal være forfattet af den stedlige lærer. Tilbører Købstadmuseet »Den gamle By«, Århus. (Mus. nr. 20 B: 30).*

som var iført den ligskjorte eller ligsærk, som deres moder havde syet, og som hørte med i brudeudstyret. Min svigerfader, som døde 1942, blev ved sin død iført den ligskjorte, som hans mor havde syet, og som var i hans bryllupsudstyr, da han blev gift 1885.

Ofte var ligtøjjet kantet med sorte bånd og navnet eller forbogstaverne syet med sort.

Degnen mødte for at synge liget ud. Han begyndte højtideligheden med at udtale nogle velvalgte personlige ord om den afdøde og sluttede med en bøn, hvorefter der blev sunget en salme. Foretrukket var »Nu lukker sig mit Øje« eller »Jeg er træt og går til ro«, hvorefter låget blev skruet på kisten, og den blev båret ud i den ventende fjedervogn. Denne var blevet vasket, spulet og smurt i dagens anledning; og så gik det langsomt i skridtgang til kirken. Her havde ringeren fra



Det vi, ved at foretage det befalede Liigsyn  
 over afdøde Dreng Thomas Christensen i Ølsted, herom  
 befunden sammes Død aldeles utvivlsom  
 test.  
 Ølsted d. 5. Novbr. 1833  
 N. Christensen P. Jensen

Ligsynsattest fra Ølsted 1833: »at vi, ved at foretage det befalede Liigsyn over afdøde Dreng Thomas Christensen i Ølsted, have befunden sammes Død aldeles utvivlsom test.

Ølsted d. 5. Novb. 1833

N. Christensen

P. Jensen«

kirketårnet holdt øje med, når følget kørte ud af gården, og så blev der ringet til kisten var i kirken.

Nu blev der rigtig travlhed i hjemmet. Vinduerne blev åbnet, hvis det var muligt, ofte var de uden hængsler og sømmet fast, al buksbom som havde været strøet i stuen, blev fejet bort. Borde blev stillet frem og dækket til følget, når det kom hjem fra kirken. At et lig havde stået i stuen 8 à 10 dage generede ingen.

Efter at der var budt til bords, blev der serveret oksekødsuppe med melboller, kødboller og brødboller. Bagefter okse- og hønsekød og til slut lagkage samt svedsketærte. Mændene fik brændevin og kvinderne hjemmelavet mjød, fremstillet af honning og krydderier.

Fra naboer og venner var der ofte bragt

»send«-gaver — bestående af madvarer, høns, fløde og lignende.

Når man drog hjem fra en sådan begravelse, ofte lidt højstemt, både mænd og kvinder, var alle enige om, at »dæ wa goe en pæn begravelse øwe ham«.

Min bedstefar døde i 1907, og jeg havde fået lov at komme med i kirken. Jeg mindes den sorte kiste stå i kordøren og pastor Bülow stå på prædikestolen og sige en hel del, som jeg ikke forstod. Pludselig spidsede jeg øren, for præsten sagde, at Rasmus Madsen var en hædersmand. Hædersmand! Det vidste jeg, hvad var. Det var de fire mænd også, som bar »Mallebrok« til graven, og jeg var stolt på bedstefars vegne. Det var netop i de år, da visen om »Mallebrok«, der blev skudt i krigen, var en landeplage.

# Ungdomsarbejdet på Århuseggen

1900–1925

Af Niels Nielsen

Før året 1900 fandtes der ikke på Århuseggen organiseret ungdomsarbejde. Der havde ganske vist været afholdt nogle baller på den folkelige forsamlingsbygning i Østergade for landboudommen — kaldet landbodans eller lørdagsballer. Da disse imidlertid var offentlige og efterhånden havde antaget en sådan karakter, at de var ganske uværdige for landboudommen som helhed, var der mange ældre landmænd, der ønskede en forandring på dette forhold.

Ved en privat sammenkomst, som fandt sted i gårdejer Anton Jørgensens hjem i Yderup lige før jul 1899, kom ovenfor nævnte spørgsmål på tale. Man enedes om at indrykke et opråb i Aarhus Amtstidende onsdag, d. 10. januar 1900. I dette opråb, der var underskrevet af fem af Århuseggen kendte mænd, nemlig: gårdejerne Chr. Christiansen, Åby; Ole Hegelund, Skovby; Mikkel Jakobsen, Viby; P. Knudsen Sørensen, Skejby og redaktør Bertel Jensen, Viby, anmodedes Århuseggen ungdom om i så stort tal som muligt at komme til møde på den folkelige forsamlingsbygning onsdag, d. 17. januar.

Man kaldte ikke forgæves, idet der mødte over 200 unge kvinder og mænd, der straks lod sig indmelde i den nystiftede forening — et resultat som indbyderne kun kunne være tilfredse med. Navnet på foreningen blev »Aarhuseggen Ungdomsforening« og det fem-mands udvalg, som havde indbudt til mødet, blev foreningens første bestyrelse med redaktør Bertel Jensen, der var landbrugskyndig redaktør ved Aarhus Amtstidende, som formand. Den stilling beklædte han med stor dygtighed og interesse i 12 år. Egentlige love blev ikke vedtaget, men man ville lede foreningen efter et motto: »at gavne og fornøje«.

Foreningens start var måske ret beskedden, hvad underholdning angik. Men man rådede bod derpå ved selv at medvirke til underholdningen ved sammenkomsterne. Man arrangerede dilettantforestillinger med foreningens egne kræfter blandt amatørskuespillere. En dygtig leder til disse forestillinger havde man i mejeribestyrer N. Henriksen, Bøgekilde mejeri.

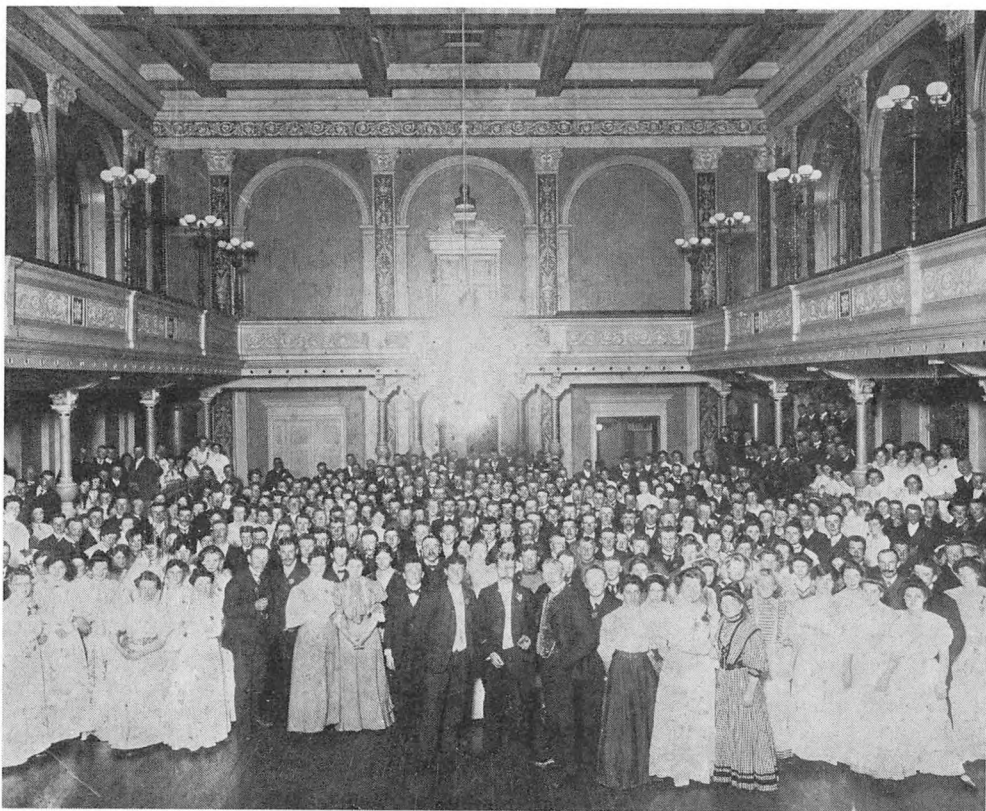
Men medlemstallet steg stadig, og i løbet af få år var foreningen blevet så

stor og så økonomisk velfunderet, at man, hvad underholdning angik, kunne tillade sig at byde på det bedste, der kunne skaffes, hvad enten det drejede sig om foredrag, oplæsning, ballet, sang eller leje af teatret.

Vi havde besøg af mange fine kræfter inden for kunstens verden med kongelig skuespiller Olaf Poulsen i spidsen og efterfulgt af kongelig balletdanserinde Ellen Price en tid senere. Den unge sanger Laurits Melchior kom også, dengang var han ikke mere end 18 år. Senere skulle han

blive kgl. kammersanger, og han skabte sig som bekendt et meget stort navn som Wagner-sanger i Amerika. Det var kun et par eksempler på den lange række af gæster, vi i tidens løb havde til underholdning for vore medlemmer.

Foruden at tænke på medlemmernes tarv, kunne foreningen også yde tilskud til forskellige samfundsnyttige formål og sociale hjælpeforanstaltninger. Et meget stort arrangement blev i efteråret 1909 sat i scene — vistnok på Bertel Jensens initiativ, idet man lod afholde kirkekon-



*En fest i Aarhusegnens Ungdomsforening omkring 1908–10. Festerne fandt sted i Den folkelige Forsamlingsbygning, nu Østergades Hotel.*





center i 16 af oplandets kirker. Det var et kæmpearbejde at sætte noget sådant i gang, men det klappede fint over det hele takket være Bertel Jensen og hans kone, der også interesserede sig meget for foreningens arbejde.

Jeg kom med i foreningens arbejde i 1908 — kun 18 år gammel — og var i bestyrelsen i 10 år, deraf de sidste par år som formand. Således var jeg med i fire år under Bertel Jensens ledelse, og jeg kan roligt hævde, at vi efter Bertel Jensens fratræden fulgte den linie, som var lagt af tidligere bestyrelser — måske udvidet med en lidt mere udadvendt virksomhed i form af sommerud-

flugter. Vi var jo i stand til at leje Aarhusbugtens Selskab's største skib, og såvidt jeg husker, var vi i min periode som formand både på udflugt til Samsø og Ebeltoft. På Samsø-turen sejlede vi til Kolby Kås og befordredes derfra i hestekøretøjer til Onsbjerg, hvor vi spiste før hjemrejsen.

I øvrigt var programmet for en almindelig sammenkomst i vinterhalvåret gerne, at man om eftermiddagen startede med et foredrag af en kendt mand, oftest måske en højskoleforstander. Også andre kendte mænd havde vi på besøg — en enkelt husker jeg særlig ved, at han mødte i folkedragt, det var Johan Skjoldborg. Om



folkedragten var fra Han herred, hvor han vel dengang boede, ved jeg ikke. Om aftenen var der så dans, der på et vist tidspunkt blev afbrudt af »en overraskelse« i form af en engageret gæst, der så fra scenen underholdt deltagerne i et passende tidsrum, hvorefter dansen fortsatte. Musikdirektør Kaalund, Århus, var vor faste dirigent i mange år.

Efter Bertel Jensens fratræden som formand inden for bestyrelsen drøftede vi, om man skulle tilbyde en kendt mand på Århusegnen formandshvervet. Der var endog tale om højskoleforstander Helge Hostrup, Vejlbys højskole, eller hans hustru, Astrid Hostrup (datter af P. Bojsen, Gedved), der jo begge var kendt med omgangen af unge mennesker. Resultatet blev dog, at vi unge selv overtog ledelsen af foreningen. I første omgang blev det

medlem af bestyrelsen, Rasmus Nielsen, Bendstrup, der dog ikke var formand ret lang tid, da han blev gift og flyttede fra egnen. Efter ham fulgte P. Pedersen, Mundelstrup; Niels Nielsen, Lisbjerg (artiklens forfatter, red.); Chr. Rasmussen, Mundelstrup; Arthur Jensen, Lisbjerg; og ved 25 års jubilæet var Niels Jakobsen, Lyngby, formand. I min periode som formand, det var under 1. verdenskrig, lå medlemstallet på 1000—1100 medlemmer.

Når jeg slutter min artikel med de første 25 år af Århusegnens Ungdomsforenings historie, skønt den også opnåede at fejre 50 års jubilæum, skyldes det, at jeg ikke i de følgende 25 år fulgte foreningens arbejde så meget, at jeg tør tage ansvaret for en nogenlunde korrekt gengivelse af det, der skete i dette tidsrum.

# Mejerilærling for 60 år siden

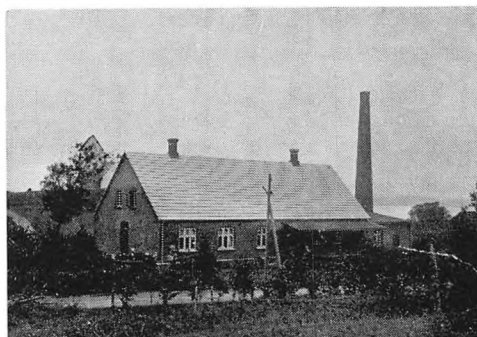
Af Sigurd Nielsen

Min far var mejeribestyrer på Klejtrup Andelsmejeri ved Hobro, da jeg blev født den 6. september 1901. Men 1. oktober 1902 flyttede vi til Andelsmejeriet Kronjyden i Støvring 11 km nordøst for Randers, hvor min far var bestyrer fra 1902—1943. Indtil 1919 skulle mejeribestyrerne af deres løn, sørge for den nødvendige medhjælp i mejeriet. Det var derfor naturligt, at mine brødre og jeg i 10-års alderen begyndte at hjælpe til i mejeriet, når vi ikke var i skole eller var beskæftiget ved landbrug som hyrdedrenge. Om sommeren gik vi i skole fra kl. 7—10 tre dage om ugen og om vinteren fra kl. 8—16 fire dage om ugen.

Vort første arbejde i mejeriet bestod i at trække spandene hen til sødmælksvægten og hjælpe til med at løfte de mindre spande op til tømning. Desuden ekspederede vi mælkekuskenes kurve og »tejner« vedrørende fløde og smør, som de havde med fra mælkeleverandørerne på deres rute. Der var vedlagt en seddel med oplysning om, hvad den pågældende skulle have i kurven. En dag var der en stor kurv med en seddel, hvorpå der stod: 24 pund smør. Vi kikkede lidt usikkert på

sedlen, og min far spurgte så mælkekusken, om det skulle betyde 2 og 4 pund smør. Svaret var: Det skal det ikke. Det er til fonn. Hans nabos datter skal giftes, og der skal være stort bryllup, så giver venner og naboer tilskud til bryllupsmiddagen. Det vi på Randers-egnen kaldte fonn, blev andre steder kaldt fuel eller føring (se også s. 52 og 65).

Den 3. oktober 1915 blev jeg konfirmeret, og den 1. november samme år kom jeg i mejerilære ved min far. Lønnen var ifølge overenskomst det første år 125 kr. + kost og logi. Dansk Mejeristforening (mejeribestyrernes forening) havde ved-



*Klejtrup mejeri med Klejtrup sø til højre. Ca. 1900.*

taget en lærlingeordning, som skulle administreres af et lærlingeudvalg, der var nedsat i 1911. Indtil 1918 var det en frivillig ordning. Men da min far var stedfortræder i lærlingeudvalget, skulle jeg selvfølgelig uddannes under denne ordning. Læretiden var 4 år, hvoraf første år skulle anvendes til forefaldende arbejde, hvilket i reglen bl. a. omfattede udvejning af skummetmælk. I de følgende 3 år skulle lærlingen være beskæftiget 1 år ved hvert af de følgende områder: smørfremstilling, ostefremstilling og fyring- og maskinpasning. Uddannelsen skulle finde sted på mindst 2 og ikke mere end 3 mejerier.

Lærlingene skulle i de 4 år føre dagbog, der bl. a. viste, hvor meget mælk mejeriet havde modtaget, og hvad mælken var anvendt til. Dagbogen skulle hver måned attesteres af læremesteren, og som afslutning på læretiden skulle lærlingen give en skriftlig fremstilling af mejeribrug, og først når Dansk Mejeristforening havde modtaget denne fremstilling, fik lærlingen sit lærebrev tilsendt. Det var meningen, jeg skulle være de to første år hos min far, men der gik kun nogle få måneder, før min far foreslog, at jeg næste sommer fik lært noget mere om landbrug, da mejeribrug var en gren deraf. Det blev da ordnet sådan, at jeg fra 1. maj 1916 skulle være andenkarl i 6 måneder ved Niels Kjærsgaard i Bjergager i Hads herred.

1. november 1916 kom jeg hjem igen og fortsatte min uddannelse. Både min far og jeg regnede med, at jeg nu skulle begynde på 2. halvår, men det viste sig senere, at Dansk Mejeristforenings sekretær, Hans Appel, som var landbrugskan-

didat, regnede mit halvår ved landbruget som et meget værdifuldt supplement til min uddannelse som mejerist. Dette medførte at jeg kun var mejerielev i 3½ år og var udlært 1. november 1919. I mit 2. år af læretiden, var jeg beskæftiget ved fyring- og maskinpasning. Det var en vanskelig opgave under den første verdenskrig, hvor det var næsten umuligt at skaffe ordentligt brændsel. Vi fik en lille smule kul, ellers brugte vi tørv, halm, kvas og en overgang bøggeklov. Det sidstnævnte var det bedste erstatningsbrændsel, og det havde den fordel, at det gav næsten ingen aske. Vi forsøgte os også med »klyner«, som var noget i retning af sphagnum, men meget lettere. Det var skåret ud i terninger, som var 30—40 cm på hver led. Vi sagde om klynerne, at de for op igennem skorstenen uantændt, hvis de var tørre, og de slukkede ilden, hvis de var våde. Det var et stort fremskridt, da der i 1917 blev installeret en vekselstrømsmotor, som kunne trække hovedakslen. Dampmaskinen kunne da stå som reserve, og kedlen skulle kun producere damp til pasteurisering af mælk og fløde og fremskaffelse af varmt vand til rengøring. Desuden blev der også anvendt damp til opvarmning af bestyrerboligen, kontoret og mejeristernes værelse. Det kneb sommetider at have damp nok til opvarmning hen på aftenen. Engang mine forældre havde selskab, blev det så koldt i stuerne, at gæsterne gik hjem før sædvanlig tid.

En stor del af arbejdstiden i mejeriet blev anvendt til renholdelse af anlægget. De fleste trægenstande fik hver fredag en omgang kalk, som fik lov til at tørre ind,

før de skulle skrubbes af. Væggene i ca. 1,50 m højde skulle kalkes en gang om ugen, og de mange kobberflader på apparaterne skulle pudses med creme og wienerkalk en eller to gange ugentlig, mens vi de øvrige dage nøjedes med at blanke dem med syrnet mælk tilsat salt og efter afskylning pudset efter med wienerkalk. Mejeriarbejdet blev den gang påbegyndt først på dagen, d. v. s. kl. 4.30 eller 5.00 om sommeren og ca. 1 time senere om vinteren. Tidspunktet blev bestemt af, at der skulle tændes op under dampkedlen for at få tilstrækkelig spænding til, at dampmaskinen kunne trække kærnen så tidligt, at der var kærnemælk til rådighed, når der skulle vejes mælk ud til den første mælkekusk.

Morgenmaden spiste vi efterhånden, som vi fik tid til det, d. v. s. efter at have arbejdet i ca. 2 timer i mejeriet. Formiddagsmellemad blev serveret på en tallerken i mejeriet, når den sidste mælkekusk var ekspederet. Middagsmaden spiste vi samlet i mejeribestyrelserens spisestue. Måltidet varede kun 10—15 minutter, da vi skulle skynde os ud at fortsætte arbejdet i mejeriet. I 1925 arbejdede jeg på et mejeri, hvor mejeribestyrelserens kone havde besøg af sin søster. Hun havde kun været der i 2 dage, da hun erklærede: »Jeg vil ikke spise sammen med mejeristerne. Jeg kan i heldigste tilfælde nå at blive færdig med første ret, inden mejeristerne er færdig med andet ret og er på vej ud ad døren«.



*Fra mejeriet »Kronjyden«, ca. 1908. Tre af de fire mejerister blev senere mejeribestyrere.*



Arbejdet i mejeriet var i reglen færdigt kl. ca. 14 de 5 dage om ugen (mandag—fredag), og der blev så tid til en middags-søvn på ca. 1 time inden eftermiddagskaffen. De fleste dage skulle der så ordnes regnskab et par timer vedrørende betaling for den leverede mælk, men havde lærlingen ærinde til nærmeste købstad, eller han om sommeren ville til stranden og bade, kunne mejeristerne og lærlingene ordne det indbyrdes uden at tale med mejeribestyreren derom. Men de måtte så ordne regnskabet om aftenen. I den retning var mejeristerne friere stillet end mange andre, og blev derfor ofte misundt af dem, der skulle gå i marken hele dagen. Om lørdagen skulle der kalles og pulses og gøres rent også uden om mejeriet, hvilket medførte, at det blev sidst på eftermiddagen, før mejeriarbejdet var tilendebragt. På søn- og helligdage kunne enkelte opgaver udsættes, så det blev muligt at blive færdig i mejeriet en times tid tidligere end på hverdage.

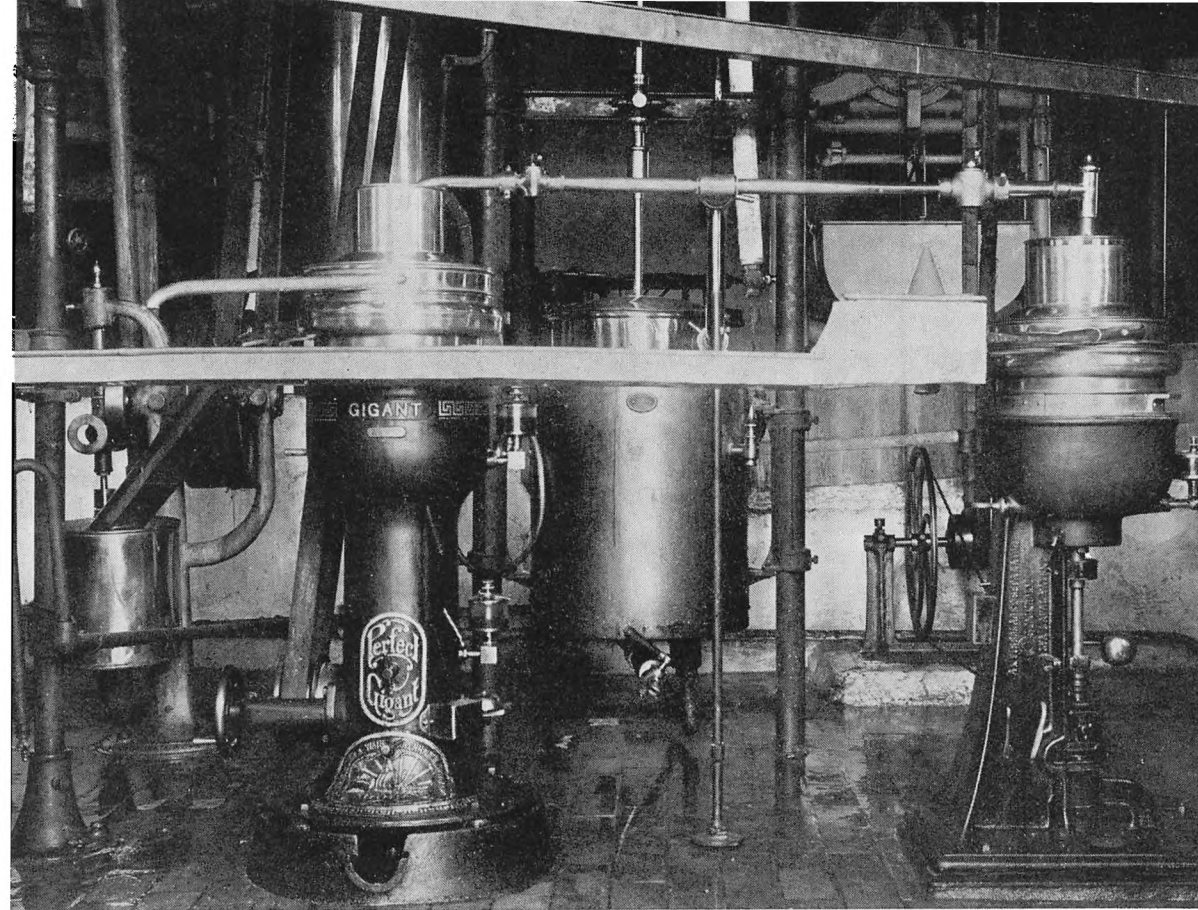
I lærlingereglerne stod der ikke noget om fridage, og det havde de udlærte mejerister heller ikke krav på. Den første maj 1918 tiltrådte jeg som tredieårslærling på et mejeri på Lolland. Første fridag var den 23. december, da fik jeg lov til at besøge mine forældre. Min rejse tilbage efter min juleferie — samme år som den første verdenskrig var forbi — forløb på den måde, at min far kl. 19 kørte mig med hestevogn til Randers, derfra tog jeg med tog til Fredericia og videre med færge over Lillebælt, hvor vi stod op på dækket for at blive godt placeret i kapløbet om siddeplads i toget, som kørte os til Nyborg. Derefter færge til Korsør, togskitte i Sla-

gelse, Næstved og Nykøbing Falster med passende ventetider hvert sted. Så jeg nåede mejeriet på Vestlolland kl. 17 efter 22 timers rejse.

Mejeriarbejdet var ikke direkte akkordarbejde, da alle var lønnet efter en fast aftalt månedsløn. Der var ingen fast arbejdstid, men vi måtte ikke forlade mejeriet, før alt arbejde var gjort færdig. Dette medførte, at jo hurtigere vi arbejdede, desto før kunne vi forlade mejeriet, der var af samme årsag altid fart over feltet. I Støvring var mejeriets kontor om aftenen samlingssted for mange af byens karle, der ikke havde varme på deres værelse, men selvfølgelig havde adgang til at sidde inde i stuen hos husbonden og hans familie. På kontoret blev der diskuteret og spillet terning og kort, mest »Delirium — 66« (ingen niere og trommer og piber i hvert spil) eller »Ligeud«. Følgende ordensregler, som jeg fandt i min fars efterladte papirer, viser, at mejeristerne satte grænser for gæsternes frihed.

Love gældende for fremmede, der opholder sig på kontoret.

- §1. At undlade at lukke yderdøren: 10 øre
- §2. At undlade at banke på: 10 øre
- §3. At tage træskoene på ind: 25 øre
- §4. At beholde hatten på: 25 øre
- §5. At kaste tændstikker på gulvet: 10 øre
- §6. Cigar- og cigaretstumper, aske på gulvet: 10 øre
- §7. At spytte på gulvet: 25 øre
- §8. I regnskabsugen påbydes tavshed til kl. 20: 10 øre
- §9. At spille kort eller terning efter kl. 22.30: 1 kr.
- §10. At sidde på mejeriets regnskabsbøger: 25 øre



*Mejeriet »Kronjyden«, ca. 1907. Centrifugen til højre drives med snoretræk.*

Unlades betaling af eventuel multer medfører bortvisning fra kontoret.

Jeg kan se på skriften, at lovene er skrevet af en, der var elev på Kronjyden i 1921.

I datidens mejerier var der en usædvanlig god akustik, antagelig p. g. a. de metalflader, der fandtes i rummene. Det var sikkert medvirkende til, at vi sang til arbejdet, når først maskinerne var standset. Det var mest sange fra Højskolesangbogen og »Syng dig glad«, men også de

mere udprægede døgnmelodier blev anvendt.

Da jeg havde arbejdet et år ved maskinerne og ½ år ved smørfremstilling på andelsmejeriet i Kronjyden, fortsatte jeg mit 3. læreår på et andelsmejeri ved Nakskov fra 1. maj 1918. Mejeribestyreren og yderligere 2 mejerister og 2 lærlinge tiltrådte samme dag, og den tidligere bestyrer var vist sagt op af bestyrelsen. Vi fik i hvert fald ingen støtte fra ham med hensyn til de vanskeligheder, der let opstår, når alle er ny i tjenesten. Jeg

fik overdraget ansvaret for smørrets fremstilling og pakning, og en meget stor del af smørret blev solgt detail i halve og hele kilo. Vi havde ikke været der en uge, da der kom en politibetjent og forlangte at få udleveret nogle pakker smør til eftervejning. Det viste sig desværre, at der var for lidt smør i alle pakkerne. Det var ikke rart. Der var dog en formildende omstændighed, idet politiets eftervejning af mejeriets lodder viste, at de var undervægtige allesammen p. g. af rustdannelse.

Den 1. juni strejkede alle Danske Undermejeristers Forbunds medlemmer på Lolland-Falster. Det fik dog ingen betydning for det mejeri, hvor jeg arbejdede, da kun en af de udlærte mejerister var organiseret, og en uorganiseret mejerist overtog den strejkendes plads. Denne strejkebryders billede blev offentliggjort i forbundets medlemsblad med betegnelsen »en hædersmand«.

Leverancen af mælk og fløde til kondenseringsfabrikken i Nakskov svingede meget fra dag til dag, det gav tilsvarende store variationer i den daglige smørproduktion, som medførte, at det var vanskeligt at holde smørrets vandindhold konstant. Og mejeribestyreren kom daglig og spurgte mig, hvad smørrets vandprocent var. I kærnestuen havde vi et stort gavlvindue med 105 små ruder, som ikke måtte vaskes, men skulle pudses med spritklude. Det var ret besværligt at stå på en høj stige og gennemføre dette arbejde.

Den første november 1918 var jeg færdig med min læretid ved smørfremstilling og var nu parat til at påbegynde mit 4.

læreår, som skulle dygtiggøre mig til oste-fremstilling. Det betød imidlertid kun, at jeg måtte forlade smørfdelingen 20—30 minutter hver dag for at deltage i ostens æltning. Det var alt andet end tilfredsstillende for mig, og da der ikke var udsigt til ændringer, besluttede jeg at søge til et andet mejeri fra den 1. maj 1919, for at gøre min læretid færdig på et mejeri, hvor jeg fik lejlighed til at arbejde med i hele ostningsprocessen, både i osteri og lager. Jeg flyttede tilbage til Østjylland og fik arbejde på Randlev Andelsmejeri, hvor der var en udlært mejerist og en førsteårselev foruden mig. Da jeg havde været der en måned, gik den udlærte mejerist i strejke i 6 uger, og vi måtte da i stedet klare os med en landmand, som ikke havde arbejdet i et mejeri før.

Randlev Mejeri hørte til gruppen af de små mejerier. Da den daglige mælkemængde i efteråret 1919 var mindst, var den under 2000 kg. 3 medhjælpere til denne mælkemængde var usædvanlig, men den store bemanding skyldtes bl. a., at mejeribestyreren var kæmner, og den udlærte mejerist var hans medhjælper. Den yngste elev fremstillede dritler om eftermiddagen, og jeg havde al mejeriregnskabet alene. Alligevel var den daglige arbejdstid betydelig kortere end på de større mejerier.

På Randlev Mejeri var tonen meget familiær. Vi opholdt os i reglen i mejeribestyrerens lejlighed om aftenen og læste aviser og tidsskrifter. Var vi ene hjemme sammen med mejeribestyrerens skolesøgende børn, hørte det til, at vi gik i køkkenet og sørgede for aftenkaffen. Bestyrerboligen lå ca. 50 m fra mejeriet,



og det var karakteristisk, at vi sagde ikke, vi skal *hen* og spise til middag, men sagde, vi skal *hjem* og spise til middag.

Den første november 1919 var jeg udlært mejerist, og året efter (vinteren 1920—21) var jeg elev på gymnastikhøjskolen i Ollerup, og den følgende vinter elev og samtidig gymnastiklærer på Ladelund Mejeriskoles 8 måneders kursus. Af 63 mejerister på skolen den vinter havde en realeksamen, og jeg gætter på, at 10—15 havde været på højskole, mens resten kun havde fået undervisning i folkeskolen og eventuelt lidt undervisning i aftenskoler.

Til sammenligning skal der som afslutning gives en kort beskrivelse af mejerilærlingenes uddannelse i 1976. Der findes både den såkaldte mesterlære og de erhvervsfaglige grunduddannelser (EFG). Da sidstnævnte i princippet er ens for alle fag, vil jeg nøjes med at omtale mesterlæren. Den praktiske læretid er 2½ år, hvoraf det første halvår betragtes som en prøvetid. Normalt skal læretiden påbegyndes 1. maj, men der kan efter ansøgning gives tilladelse til, at lærlinge, der det pågældende år skal tage eksamen i juni måned, kan påbegynde læretid 1. juli, og de får da kun en prøvetid på fire mæ-



*Mejeriet »Kronjyden« i 1911. Døren til venstre fører ind til badeværelset, som mejeriet indrettede på opfordring af den lokale sygeplejeforening til brug for byens folk. Badeværelset blev meget benyttet.*



der. Hvis lærlingen vil fortsætte uddannelsen efter prøvetidens ophør, og læremesteren finder lærlingen egnet til mejeriarbejde, skal der oprettes en lærekontrakt gældende for 2 år. Efter prøvetiden skal lærlingen uddannes et halvt år ved smørfremstilling, 1 år ved ostefremstilling og et halvt år ved fyring og maskinpasning. Under særlige omstændigheder og efter ansøgning hos lærlingeudvalget kan læretiden ved maskinpasning delvis erstattes med en uddannelse inden for en anden af mejeribrugets produktionsgrene. Mejeriet er pligtig til inden for de 6 måneders prøvetid at lade lærlingen deltage i et kursus af en måneds varighed på mejeriskolen, ligesom lærlingen i det første læreår skal deltage i et lignende kursus af samme varighed. Begge kurser finder sted efter retningslinier udarbejdet af lærlingeudvalget og afholdes inden for månederne september — oktober. Efter afsluttet læretid og 6 måneders skoleophold med afgangsprøven udstedes af udvalget et lærebrev, der indeholder op-

lysninger om lærlingens uddannelse og forhold i læretiden. Inden for mejeribrug uddannes for tiden ca. 15 % af lærlingene under EFG og ca. 85 % under mesterlæren, men det er hensigten, at sidstnævnte helt skal ophøre. Alle, der har modtaget lærebrev som uddannet mejerist, enten det er foregået gennem mesterlæren eller erhvervsfaglig grunduddannelse, kan supplere uddannelsen med et 10 måneders mejeriteknisk kursus på Dalum Mejeriskole.

Mens undervisningen på mejeriskolerne tidligere i det væsentligste var teoretisk suppleret med nogle laboratorieøvelser, er der nu i tilknytning til Dalum Mejeriskole oprettet et træningsmejeri, som benyttes i undervisningen ved alle mejerikurserne på skolen. De mejerister, der har gennemgået mejeriteknisk kursus, har ikke alene gode chancer for at få en stilling inden for mejeribrug, men er også meget efterspurgt af andre fødevarerindustrier af meget forskellig art.

## Et par gilder i Hørret

Af Peter Damgaard Andersen

Når vi ser tilbage til tiden omkring århundredskiftet, var gilder og fester på landet stærkt præget af, at det ikke måtte koste værtparret ret meget i kontanter. For eksempel blev der til det sted, hvor der skulle være stort gilde, givet »send«. Det var naturalier fra naboer og venner. Det kunne være en snes æg, et eller to pund

smør, en flaske fløde, og måske, hvis man vidste, at der skulle være suppegilde, en høne.

Som dreng kan jeg erindre, at jeg blev sendt af sted med sådan en kurvfuld. Og remsen, jeg skulle huske, var: »A sku hels hjemfræ å sej, at hie æ lidt send«. Jeg var slet ikke ked af at skulle gå et sådant



*Høst på Lindbakgård i 1950'erne. Det var gårdens sidste beste. Til venstre Inger Kristiansen, i midten Ulla Loft, til højre Hans Loft.*

ærinde, der vankede næsten altid et eller andet. Det kunne være et stykke kage, en honning-mellemmad, og ved nogle ældre folk mindes jeg, der blev klippet et stykke kandis af en snor.

Af de gilder, som er gået af brug — i hvert fald her på egnen, er »kjørmesgilderne« (kyndelmisse den 2. februar). Det er et tidspunkt på året, hvor der for landbrugets vedkommende arbejdsmæssigt er ret roligt. For at fortælle om et sådant gildes forløb, har jeg for en stor del måttet støtte mig til min storesøsters erindringer.

Dagene før var der almindeligvis slagtet en stor gris, det skete så tæt på dagen som muligt, for at stegen kunne serveres som fersk. Saltmad fik folk jo til hverdag, da der ikke fandtes køle- og fryseskabe. Borde og bænke, som vistnok gik på omgang i byen, skulle hentes og opstilles i »overstouen«. Ved almindelig »nætovetid« (kl. 18,30 — 19,00) indfandt gæsterne sig. Det var byens folk og værtsparrets nærmeste familie. De gik så til et veldækket bord med gårdens egne produkter. Der blev spist og drukket bravt. Øl og brændevin blev taget hjem på ankre, og til denne udgift fik værten to kroner fra hver af de mandlige deltagere; bajere var ukendte, i alt fald brugtes det ikke på landet.

Efter spisningen blev bordene skaffet af vejen og bænkene sat over til væggen. Så spillede musiker Jens Karl Nielsen op til dans, ved større fester spillede hans bror Anders Peter fra Stautrup også med.

Ved fastelavnsridning ville Jens Karl ikke køres rundt i det område, som ryt-

terne skulle besøge med visen om fastelavn:

»Se her har I atter de lystige svende  
o. s. v.«

Han valgte sig i stedet en hest i en af gårdene og forlangte, at ejeren skulle stå ved hesten under en prøveblæsning med horn; resten af dagen skulle han nok selv tumle den.

Men tilbage til »kjørmesgilderne«. Ved dansen efter spisningen mener jeg, at der mest blev danset turdanse og noget, der blev kaldt kontradans, som jeg også husker blev danset ved andre lejligheder. På et vist tidspunkt råbte mændene: »Vis a vis!« og stampe hårdt i gulvet, så dansede de over til damerne i fart, og nu kom der sus i de omfangsrige skørter. Hen på de små timer skulle der igen spises og drikkes, vel nok især drikkes. Ved spisningen først på aftenen var det vistnok lidt af en skam, hvis der var en, der drak mere, end han kunne tåle, men her i sidste runde var det vel til dels en styrkeprøve om, hvem der kunne holde længst ud. Jeg har aldrig hørt om slagsmål ved disse fester, men nok om godmodigt drilleri. Man »skar hinanden ned«, ville vi vel sige på nutids-dansk.

Dagen efter kom børnene og begyndte at danse om eftermiddagen. Til aften kom byens unge og spiste sammen med børnene, og så var det ellers ungdommens tur resten af aftenen.

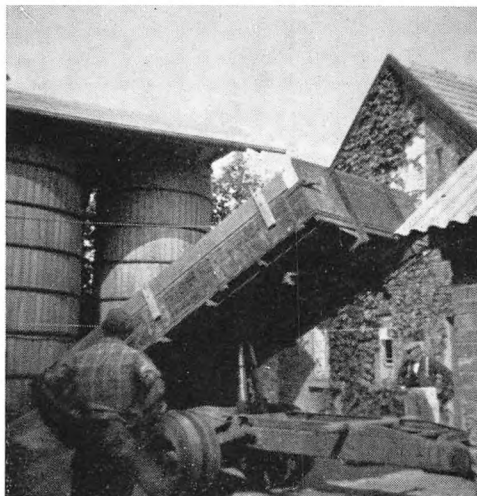
Da »kjørmesgilderne« ophørte, mener jeg, at der i stedet kom det, vi kaldte for »yvelsbesøgel« (julebesøg). Det var et spisegilde i mindre format, højst 10—12 stykker, ikke så gerne over 12, for hvis der var nogen, som var forhindret i at

komme, så kunne tallet måske komme til at ende på 13, og det var jo et ulykkes-tal. Spisningen bestod altid af gris med en ostemad tilsidst. Drikkevarerne var også her kun øl, som dog senere (1908—1914) blev udskiftet til bajere — en til maden og en senere på aftenen. Da krigen kom i 1914, blev der tale om indskrænkninger, og en overgang blev det bestemt, at der kun måtte serveres grisesylte og stuvet hvidkål til disse sammenkomster. Hvor længe det holdt, husker jeg ikke.

Fra min barndom kan jeg ikke mindes noget om egentlige høstgilder. Når vi havde »opskåren«, det vil sige, når kornet var høstet fra roden, fik vi om eftermiddagen eller om aftenen en kop chokolade og ligeså, når det sidste læs »rivelse« var kørt hjem.

Det var først efter forsamlingshuset var bygget i byen 1922, at det blev brugeligt med høstfester. Denne sammenkomst formede sig på den måde, at der hvert år på skift blev nedsat et tremandsudvalg, der skulle tilrettelægge og ordne festen. Inden for skoledistriktet tegnede man sig for det antal personer, der ville deltage. Der var næsten altid tilslutning fra alle hjem. Det kunne blive til 100—120 personer — ægtepar, karle og piger. Sammenkomsten forløb med fælleskaffe og fællessang samt forskellig underholdning, oftest oplæsning af lidt humoristisk karakter — undertiden en tryllekunstner, og andre gange opvisning af indbudte folkedansere.

Aftenen efter var der så børnebal, som begyndte tidligt på aftenen. Her kom så forældrene og dem, som havde lyst til at se på, senere på aftenen. Til disse fester var det næsten altid Axel Christensen fra



*Moderne teknik; siloer og tippelad er taget i brug.*

*Til venstre Peter Klinge, til højre artiklens forfatter.*

Viby eller hans bror Valdemar, der leverede musikken (violin og klaver). Efter at fællesskabet med forsamlingshuset var ophørt ca. 1950, blev disse fælles høstfester forsøgt fortsat andre steder, men de vandt ikke rigtig tilslutning og faldt ret hurtigt helt bort.

Da mejetærskerne begyndte at blive almindelige, blev der oprettet en slags arbejdsfællesskab på gårdene mellem vor søn og os. Selve aftærskningen af kornet og hjemkørslen til silo tager jo ikke så lang tid og gennemføres af de samme faste folk, men så er der presningen og bjergningen af halmen i bundter tilbage. Vor mangeårige medhjælper Hans har almindeligvis haft til opgave at presse halmen på begge ejendommene og ind imellem hjælpe os herhjemme med hjemkørslen. Men mange gange har vi haft





*Torben Nielsen og Rene Poulsen, Hørret.*

brug for tilfældig hjælp af flinke folk, der gerne ville give et nap med i høstens tid. Gennem mange år kunne vi så godt som altid regne med vor hjælpsomme og tjenest villige nabo Niels Leo Petersen og sønnen Jens. Senere er et par nabodrenge Torben og René vokset til og har været en god hjælp.

En lørdag i høstens tid for en 3—4 år siden var vore ellers så flinke og velvillige medhjælpere forhindrede i at kunne komme. Det var bragende varmt og vejrmeldingen lød på torden. Vi havde en masse tørt halm, der lå på marken, som jeg nødtigt ville have gennemblødt af regn. I tankerne gennemgik jeg, hvor der kunne fås hjælp. Så standsede jeg ved vor jægersmand Erling Christensen, Viby, en flink fyr, kraftig bygget og glad for at færdes i naturen. En opringning var straks positiv, og han kunne tage en jagtkamme-

rat med. De sled bravt i det med halmen, og da det blev fyraften var de, som de sagde, rigtig godt gammeldags trætte. Jeg indbød dem så med samt deres koner til vort høstgilde en halv snes dage senere. Konerne efterkom også indbydelsen. De var måske ligesom lidt reserverede eller benovede over at skulle med til sådan et bondegilde med deltagere på alle alderstrin og fra forskelligt miljø. Vi var 24, men efter at spisningen (suppe, steg, is og lidt drikkevarer) var overstået, var vi alle i samme båd. Når vi er kommet så vidt, plejer jeg gerne at sige tak for hjælpen i høsten og foreslår, at vi synger »Marken er mejet«. Højskolesangbogen kommer frem, og når vi først er kommet i gang, er alle — både unge og ældre — ivrige efter at foreslå »at den kan vi da også — —«. Jo, selv de omtalte fremmede koner kunne være med, skønt de — inden vi begyndte at synge — havde erklæret, at de havde spist så meget, at de ikke kunne. Der går altid mindst en timestid med at tilfredsstille de forskelliges ønsker om at få sunget netop deres yndlingssang. Derefter kommer en tiltrængt kaffetår. Så spilles der kort, kinaskak, og måske er der en, der kan en kortkunst, som skal vises. Ved midnat får vi en hjemmelavet mellemmad og kaffe eller te. Og så er vi enige om, at vi har haft en hyggelig aften sammen.

# En gammel fastelavnstradition

Af Mine Sørensen

Landsbysamfundet er i støbeskeen i disse år. Sammenlægning af kommuner, pastorer, skoler og meget andet har bevirket, at mange af den gamle landsbys faciliteter er forsvundne, enten nedlagt eller flyttet. Afvandringen fra land til by, der før nedsatte befolkningsantallet, vil ikke mere blive det store problem, da der i de senere år har vist sig en tendens til vandring den modsatte vej, altså fra by til land. Mange, der har deres gerning i byen, har fundet ud af, at lykken er et lille hus på landet, hvor folk kommer hinanden ved og vil tage vel mod »indvandrerne«, for hvem afstanden til arbejdspladsen ikke betyder så meget i bilernes tidsalder. Tilflytterne isolerer sig ikke, men er med til at skabe nyt liv i foreningslivet og andre steder. Nyt og gammelt diskuteres, og det igen bevirker, at der er stor interesse for de gamle landsbytraditioner.

Her i Sall har vi bevaret en meget gammel tradition, så gammel, at ingen ved, hvornår den er opstået. Det er drengene i skolens 5., 6. og 7. klasser, der »går fastelavn«. Sygdom eller andet handicap fritager for — jeg vil ikke sige pligten — for de drenge, der går med, føler det mere som en ære og fornøjelse end en sur pligt, men en besværlig tur er det trods alt, selv for raske drenge.

I god tid før fastelavn holder drengene en generalforsamling for at vælge konge, prins, kaptajn, kasserer, fire fanebærere og en klovn. Den sidste er uundværlig. Det skal helst være en af de kvikkeste, der kan sørge for at få folk ud på trappen, hvis de ikke har hørt drengene komme. Disse poster, eller rettere hvem, der skal beklæde dem, hemmeligholdes strengt af drengene indtil fastelavn, så det er ikke



*Holger Storgaard Sørensen – forfatterindens søn – som fastelavnskonge i 1956.*

lige gyldigt, hvor et sådant møde finder sted.

Et år var generalforsamlingen fastsat en søndag eftermiddag i en af deltagernes fars kostald, hvor man jo måtte formode, der både var ro og lunt sådan en søndag eftermiddag, men det viste sig, at stedet alligevel var dårligt valgt, for da generalforsamlingen var vel overstået, kravlede to fnisende piger ned fra høloftet over kostalden. Så var alle valg omsluttet, og en ny generalforsamling måtte i hast arrangeres. Det blev i ventesalen på den daværende Sall-station mellem to tog.

En anden gang blev den holdt på en af banens holdepladser — »Vintersminde«, hvor der var god udsigt til alle sider. Valgene af konge og prins, skete ved håndoprækning, hvor stemmeflertal afgjorde sagen. Om det var det samme for de øvrige vedkommende, husker jeg ikke, da det er længe siden, mine egne drenge var med, men jeg mindes endnu tydeligt, da min yngste søn som 11-årig for første gang skulle »gå fastelavn« og var udnævnt til fanebærer. Hans to år ældre bror sagde: »Det er han for lille til, streg



Salls »soldater« 1954.

ham ud på listen«. Storebror havde ret. Det var et hårdt job for de mindste at skulle holde fanen højt på hele turen i to dage. Ikke desto mindre følte lillebror Holger det som en personlig fornærmelse, at denne æresbevisning blev taget fra ham, og han kom harmdirrende hjem og sagde: »Jeg kunne have blevet noget, mor, men Knud sagde, jeg var for lille, og så blev jeg visket ud«.

Når alle formaliteter var i orden, startede drengene tidligt søndag morgen i flotte, strålende uniformer, kongen med guldkrone på hovedet, prinsen med rød skråhue og de øvrige med blå soldaterhuer med hvide bånd og en rød kvast — et dårligt værn for ørerne i frost og kulde og derfor også med ørevarmere, efter at disse var opfundne. På skuldrene havde de store flotte distinktioner, enten klippede af rødt og hvidt silkepapir eller snoede af uldgarn. Om livet havde de uden på trøjen eller jakken et rødt lærredsbælte, inddelt i trekanter med hvide bånd og pyntet i felterne med rosetter af forskellig art. Fra bæltets venstre side gik et hvidt bånd over brystet og ned over højre skulder, og det blev fæstet til bæltet bagpå, det var pyntet som bæltet med rosetter og »ordner«. Kongen og prinsen bar dog to bånd, et fra hver side, der krydsede, inden de gik over skuldrene. På bukserne langs den udvendige sidesøm og forneden på jakken samt om ærmerne havde de menige soldater et guldbånd, mens prinsen havde to og kongen tre rækker bånd som tegn på værdigheden.

Det var et stort arbejde for mødrene både at klippe de mange papirrosetter og



*Skjød »soldater« 1976.*

*I en lang række østjyske landsbyer »går drengene fastelavn« på samme måde, som det er beskrevet i nærværende artikel. Regler og ritualer varierer en smule de forskellige steder. Påklædningen ligeledes, men ikke meget. I Skjød sogn nordøst for Hammel er traditionen også både stærk og typpisk.*

*Ved festen i Skjød forsamlingshus blev dette billede taget af Erik Schmidt.*

*Drengene er fra venstre i forreste række:*

*Ole Jørgensen, Henrik Petersen, Flemming Hansen, Søren Møller, Torben Dohn, Niels Jensen, Eik Bøgh, Bo Michelsen, Jens Peter Søndergård samt Frits Christensen og Kim Nielsen, årets klowne.*

*Bageste række:*

*Steen Søndergård, Erik Sørensen, Michael Bang Jensen, årets konge, Flemming Dohn, årets prins, Kenneth Foss, Per Møller, Bjørn Junge, Aksel Pedersen, Steen Svejstrup.*

sy guldbånd på, hvad der bedst lod sig gøre manuelt, da symaskinenålen ville spalte guldbåndene. Og den pynt, som drengene gik rundt med på turen, var som regel så ødelagt, at man kunne begynde forfra, så de kunne møde standsmæssigt til den fest i forsamlingshuset, som blev holdt nogle dage senere for de indsamlede penge. Med til udstyret hørte også en flot sabel, som de fleste vistnok selv lavede på tømrerens værksted. Den blev bronzeret og pyntet med uldgarnssnore og kvaster.

Jeg nævnte, at drengene startede tidligt søndag morgen. Det var før i tiden. Nu, hvor fastelavnsmandag ikke er skolefri-

dag, begynder de lørdag morgen og går fra hjem til hjem i hele sognet uden for byen for at gå de længste strækninger den første dag. Sognet er for stort til, at det hele kan nås på én dag, hvorfor byens husstande må vente til den næste.

Af dem, der selv har valgt at gå med på turen, er der aldrig en dreng, der bliver hjemme på grund af vejret, forkølelse eller en lige overstået influenza, selv om det er en tur, der kræver god fysik. Ser de større drenge, at der er en lille splejs, der ikke vil give op, skønt han døjer med at tåle strabadserne, overtales han dog som regel til at gå hjem.



Vejret kan i høj grad drille. Øsregn eller snestorm, det må drengene tage, som det falder. Let frost er det bedste, for der spares tid, når de kan gå tværs over alle marker. Pløjemarken i tøvejr giver et tungt fodskifte.

Ved ankomsten til hvert hjem synger drengene:

Goddag vi nu Eder vil byde,  
I kender os vel fra i fjor,  
da var I så flinke at yde  
en skærv til vort gildebord.

Men ugerne svandt af dage  
og året til sidst svandt hen.  
Fastelavn er nu kommet tilbage,  
her har I os nu igen.

Efter sangen får kassereren så »en skærv« og afleverer den sædvanlige indbydelse: »Så skal I værs'go' komme ind i forsamlingshuset« — og nævner så den fastsatte aften. Foruden pengene får drengene mange steder boller, æbler eller andet og synger, før de går videre:

Farvel, vi nu takker for gaven  
og ønsker jer lykke og held  
og byder til os en aften,  
hvor vi alle skal more os vel.

Vi takker, I gamle og unge,  
vi takker, I store og små,  
for gaven, I rakte vor konge,  
derpå vi farvel byde må.

Så går turen atter fra hjem til hjem indtil middag. Det er en gammel regel, at der spises middagsmad i kongens hjem, men det er også den eneste pause, flokken har tid til. Det er ofte aften, når drengene vender hjem, og der er aldrig nogen

diskussion om, hvad de skal tilbringe aftenen med efter en lang dags march. De finder ret hurtigt sengen, men er vågne og klar til sidste etape næste morgen, hvor byen skal »indtages«.

Ved festen i forsamlingshuset marcherer de nypyntede drenge ind i salen på rækker anført af kaptajnen og med to fanebærere i spidsen og to fanebærere bagest, mens de synger:

Her mødes vi atter så glade  
og synger så muntert en sang  
og håber, I ville os glæde  
og give en skærv for vor sang.

Men dans og musik koster penge,  
og skuffen vi ej kunne nå,  
men vil I nu unde os drenge,  
et vers I så skulle få.

Disse to vers og turen rundt i salen er i forvejen indøvet, så det kommer til at passe med, at drengene går ud i den tilstødende stue, hvorfra de kom ind, så kommer de atter ind, går en gang rundt og synger sidste to vers af den gamle fastelavnsvise, som fastelavnsgrengene i Sall har sunget så længe, nogen kan huske. Min mor, der er født i 1884 bekræfter, at den er helt rigtig. Melodien ser ud til at være inspireret af Ingemanns Holger Danske, et digt fra 1837. Så har man måske lov at tro, at skikken er omtrent lige så gammel, kan hælde, udsprunget af »ånden fra 48«. En gammel mand har fortalt mig, at man i hans barndom i 1898 festede for veteranerne fra 1848, der blev anset for store helte, mens de fra 1864 var nogle sølle karle. — Om fastelavnssangen fortæller mine drenge i øv-

rigt, at den så vidt vides aldrig har været trykt, men bliver skrevet op på den sorte tavle i skolen lige før fastelavn. Drengene skriver den så selv af og lærer den hjemme for næste år at lade den gå videre — om trent på samme måde som de gamle folkeviser.

De sidste to vers:

Men er det nu ret eller ilde,  
vi følger en ældgammel skik  
og holder i fasten et gilde  
med lystelig dans og musik.

Vi takker, I gamle og unge,  
vi takker, I store og små,  
for gaven, I rakte vor konge,  
derpå vi farvel byde må.

Så kommer drengene for sidste gang ind med fanerne og synger, mens de står opstillet på to rækker: »Der er et yndigt land«. Når de kommer til »Vort gamle Danmark skal bestå« tager alle drengene huerne af, og fanebærerne gør honnør for flaget.

Derefter kommer de spændende minutter, som pigerne længe har ventet på: hvem skal være dronning og prinsesse? Jeg har spurgt min avisdreng angående »ritualet« her, og det lader til, at det er undergået lidt forandring i årenes løb. Mor, der også er født her i sognet, siger, at i hendes skoletid i Sall fik kongen bind for øjnene og måtte selv i pigernes flok finde sin dronning.

I halvtredserne var det kaptajnen, der gik over og satte kronerne på dronningen og prinsessen og ligeledes førte dem hen til kongen og prinsen. Al den gammel-dags ridderlighed passer åbenbart ikke for

børn anno 1976, for i år gik alle drengene selv over og hentede deres damer, men lidt spænding var der dog for pigerne, idet drengene begyndte bagfra i flokken, så de, der fik prinsesse- og dronninge-titel, måtte vente til sidst. Når det er sket, marcherer alle soldaterne en omgang med deres damer og går så ud, fanerne stilles til side, og ballet kan begynde. Det varer til midnat. I løbet af aftenen trakteres alle børnene, både de skolesøgende og de mindre med boller og sodavand — før sodavandsmoden var det boller og chokolade. Udgifterne hertil samt til musik og leje af forsamlingshuset betales af de indsamlede penge, restbeløbet deles mellem soldaterne.

I år f. eks. indsamlede drengene ca. 2100 kr. med det resultat, at der blev 90 kr. til hver af drengene til sidst, et beløb der, som alt andet, er steget år for år. Jeg mindes et år, da drengene fortalte, at de havde fået 10 kr. hver. Det syntes de dengang var vældig flot, skønt det ikke var stort mere, end guldbånd og anden pynt kostede.

Det beløb, der i år blev til hver, lyder af mere. Men med den noget ændrede holdning både over for penge og pligter må man undrende spørge: Hvad er det, der får vor tids drenge til at opretholde en sådan gammel skik, så de river to fridage ud af kalenderen for at bære den gamle nedarvede tradition videre ved at »gå fastelavn«, som far og bedstefar har gjort?

Vil der mon fortsat være drenge nok til at videreføre et lille stykke fortid — i samme uniformer og med samme gamle sang? Også det er et spørgsmål — vi kan ikke besvare det — kun håbe.

## Læge, forsker og frygtløs modstandsmænd

Tidligere chefredaktør N. Chr. Christensen tegner her et billede af en ejendommelig og farverig personlighed, overlæge K. F. B. Busch, Horsens, der døde i november måned 1975 i sit hjem i Stensballe efter nogen tids sygdom, 73 år gammel.

Overlæge ved Horsens Kommunehospital K. F. B. Busch, som døde i november måned 1975, blev født i København. Han blev medicinsk kandidat 1927. Efter uddannelsen i København og på Amtssygehuset i Århus fik han specialuddannelse hos professor Krebs på radiumstationen, hvor han var i 6 år. Krebs var en inspirerende lærer. Her skrev Busch sin doktordisputats om en sjælden sygdom, der kunne ligne kræft. Det var en lidelse i knoglerne, en arvelidelse; den senere overlæge kendte kun tre familier i Danmark, der havde den. Sygdommen var uhelbredelig, men til gengæld behøvede den slet ingen behandling. »Jeg kunne,« sagde Karl Frederik Busch engang under en samtale, »påvise forandringer i knoglerne allerede hos små børn, så jeg havde patienter i tre slægtled. Der er forekommet enkelte tilfælde i Sverige og Norge, hvorfra læger havde skrevet til mig om lidelsen, der altså var forholdsvis uskyldig. Men ganske spændende var det, når jeg drog ud med et transportabelt røntgenapparat og røntgenfotograferede de mennesker, jeg opsogte.«

Overlæge Busch havde mange bevægende oplevelser af vidt forskellig art, således da han i 1916 var med til at fiske Kong Christian d. 10. op af Århusbugten. Denne dag var den unge latinskoleelev lige ved selv at drukne. Herom har Busch berettet: »Min kammerat Georg Bestle og jeg var i kano taget en tur til »Ørnereden«, og da så vi, at kongens båd var kæntret, og han selv lå og svømmede halvanden kilometer fra land. En apoteker var svømmet ud til ham, men kunne ikke klare den. Kongen forsøgte at holde sig oppe med godset fra sejlbåden. Vi kom til og fik slået reb om dem begge, bandt dem til agterenden af kanoen og slæbte dem i land. Da vi kom ind, besvimed kongen, imens fik vi slået alarm fra »Ørnereden« til Marselisborg Slot, hvorfra der blev sendt en motorbåd til stedet, men den kunne ikke gå ind. Kongen kom til sig selv igen og kom op i kanoen, og vi roede den ud til motorbåden. Kongen nåede forresten at få trådt hul i kanoen. Se det var en kongelig historie.«

Karl Frederik Busch blev chef for Horsens Kommunehospitals røntgen- og lysafdeling i 1936 med kun et par sygeplejersker under sig. Men under hans fremsynede ledelse udviklede denne for sygehusevæsenet så livsvigtige afdeling sig med to overlæger og reservelæger — hvoraf Fanny Busch i mange år var sin mands 1. reservelæge. Nu er der 30 til 40 medarbejdere.

Karl Frederik Busch var ikke i tvivl om radiologiens betydning for lægevidenskab. Han blev radiolog med kræftforskning som speciale, herunder i særdeleshed livmoderkræft. Han fik tilladelse til at bruge radiumbehandling, så patienten ikke behøvede at komme til Århus. Kun fire af provinsens sygehuse havde tilladelse til at bruge radium.

I Karl Fr. Busch havde Horsens fået en dynamisk overlæge, der i kælderetagen under det gamle sygehus udbyggede det krævende apparatur og lagde grunden til det nye sygehus, fordi han forudså, at radiumbehandling efterhånden ville sprænge rammerne. Karl Fr. Busch var ikke en stille grubler, men en udadvendt læge, der så, at det var nødvendigt at bygge et stort og moderne sygehus med mange specialafdelinger. Det er over 25 år siden, at overlægerne Prip Buus, Kirkebjerg og Busch blev det triumvirat, der skulle føre de moderne sygehusplaner til sejr. Karl Fr. Busch arbejdede utrættelig med sagen med skiftende borgmestre og sygehusudvalg, og da ørkenvandringen endelig var forbi, og Horsens havde fået det nye sygehus i Vejle amt, var overlæge Busch slidt op. Det blev ham ikke forundt at flytte fra kælderen i det gamle sygehus til de nye moderne lokaler med det avancerede apparatur. Men han var dog den, der sammen med borgmester Robert Holm og arkitekten C. F. Møller lagde grundstenen til et af de mest avancerede sygehuse i Danmark. Han var også med ved indvielsen, og han glædede sig over den udvikling, der blev kronen på hans og mange andre gode medarbejders værk.



*Overlæge K. F. B. Busch, Horsens.*

Karl Frederik Busch var en farverig personlighed, en mand, der havde fundet sin rette plads i tilværelsen. Han interesserede sig ikke alene for sit speciale, men i høj grad for de mennesker, der kom til at nyde godt af hans viden. Selv i sin stilling som leder fulgte han nøje de mennesker, som var til behandling. Når de havde talt med overlægen, var det indtryk, der blev tilbage, en følelse af trykthed. Men også udover sine specielle lægeinteresser var overlægen interesseret i det liv der rørte sig uden for hospitalet.

Derfor var det en helt naturlig ting, at han måtte blive aktiv deltager i modstandsbevægelsen under besættelsen. Lægehjemmet på Næsset var tilholdssted for mange personer, der følte, at de måtte være med til at værne danske interesser mod nazismen. Karl Frederik Busch var frygtløs og respektløs over for landets undertrykkere. Han benyttede enhver lejlighed og mange forskelligartede midler til at lægge den tyske besættelsesmagt



hindringer i vejen. Han havde bl. a. to sabotører og regionsleder, ritmester Bjørnholm, boende hos sig på Næsset, hvor han desuden havde en mængde våben liggende.

Efter krigen viste det sig, at røntgenoverlægen var formand for frihedsrådets lokalkomité, og at han som sådan havde organiseret alt ligefra sabotage til hjælpeaktioner over for de mennesker, der blev tyskernes ofre. Dette sidste arbejde foregik gennem den af modstandsbevægelsen etablerede krigsværnshjælp. Her havde bl. a. forfatteren af disse mindeord et forbilligt samarbejde med ham, idet jeg som leder af et kontor på Horsens Folkeblad administrerede hjælpen til over 300 fanger og skabte forbindelseslinier til både de tyske fængsler og koncentrationslejre. Et led i dette hjælpearbejde var også Møgelkærlejren, der blev oprettet før krigens afslutning og modtog norske og danske koncentrationslejr fanger, der var døden nær af lidelser og udmattelse. Også her var Karl Fr. Busch en uvurderlig hjælper som læge.

Efter besættelsens ophør blev Karl Frederik Busch også den tilsynsførende læge over for de mange forlægninger, som rummede den vældige flytningestrøm, der stod op gennem Jylland. Han var bl. a. tilsynsførende læge ved Rylejren, som rummede ikke mindre end 12000 flygtninge, da der var flest — en mønsterlejr, som kaptajn Hjelmfeldt organiserede som et bysamfund med tyske ledere, men under jernhård dansk disciplin.

Overlæge Busch viste sig også som en fremragende organisator af civilforsvaret og herunder det frivillige kvindelige hjælpekorps, der blev knyttet til Horsens Kom-

munehospital og donorkorpset. Overalt var Karl Frederik Busch på færde. Han holdt foredrag rundt i landet og blev formand for Civilforsvarsforbundets Horsenskreds 1941 til 1964 og medlem af landsstyrelsen for civilforsvarsforbundet.

For to år siden modtog overlæge Busch sammen med Flemming Kissmeyer professor Karl Krebs' fødselsdagslegat for sin indsats for kræftbekæmpelsen, det var en anerkendelse af den forskerindsats, Busch havde ydet.

For seks år siden trådte Karl Frederik Busch ud af en travl og begivenhedsrig arbejdsdag. Han solgte sin smukke villa på Næsset ud mod Horsens fjord. Dette hjem havde været rammen om et rigt familieliv, og mange venner har her glædet sig over samværet med lægefamilien. Her foldede Karl Fr. Busch sig ud, og her fortalte han træk fra en bevæget, men spændingsfyldt tilværelse. De sidste år tilbragte overlægen sammen med sin hustru og gode medarbejder i deres nye hjem på Højmarksvej mellem Horsens og Stensballe. Karl Frederik Busch var efter sin afgang som overlæge en tid ved at miste synet, men genvandt det, så han påny kunne køre bil. Det var en del af hans tilværelse, at han skulle have mulighed for at være på farten, men i den allerseneste tid blev han stille og indadvendt.

Den gamle overlæge efterlader et minde om en rig personlighed — en mand, der ikke var som folk er flest. De gode karakteregenskaber vil blive husket af mange mennesker. De vil altid tænke på den farverige overlæge som den gode læge og den uforfærdede stridsmand.

# Da hvidevarer var hvide

Af Edvard Pedersen

Når man i dag taler om hvidevarer, menes der meget ofte hårde hvidevarer, altså køleskabe, vaskemaskiner m. m., medens man tidligere ved hvidevarer forstod lagner, dynebetræk, duge o. s. v.

Vor families arbejde med hvidevarer i ca. 75 år begyndte med, at min far — Ove Pedersen — i 1905 startede en manufakturforretning, hvor handlen på det tidspunkt væsentligst bestod af hvidevaresalg. Forretningen var i ejendommen »TÅRNBORG« i Odder. På billederne fra den private lejlighed over forretningen får man et glimrende tidsbillede af et pænt borgerhjem omkring århundredskiftet. Far drev forretningen til ca. 1910, hvor han på grund af økonomiske vanskeligheder måtte lukke.

Magasin i Århus blev i 1911, da direktør G. Reffs trådte til som leder, for første gang i provinsen, opdelt efter afdelingsprincippet. Her tiltrådte min far den 1. oktober 1911 som afdelingschef for hvidevareafdelingen. Magasin er startet 1868 i Århus, som forretning med hvidevarer som speciale, så denne afdeling i Århus er Magasin-koncernens ældste afdeling.



*Odder kontante Manufakturforretning 1905–10.*

Når man i tidligere tider solgte hvidevarer, var det i metermål. Man førte hør-lærred og bomulds-lærred i mange kvaliteter og bredder med mange navne, som



*Dagligstuen over forretningen. Et af tidens idealer var at anbringe flest mulige ting på skrån.*

den ældre husmoder nok vil nikke genkendende til. Der var ubleget og bleget stout (Bikubestout), dowlas, medium, madepolame, twill, drilling hørlærred, long-cloth, shirting, cambric, victoria lawn, satin, indisk moll, bygkornsdrejl, græsbleget håndklædedrejl, piqué, bommesi, flospiqué o. s. v. Man købte alle disse forskellige hvidevarer i metermål og syede selv, eller der kom en hjemmesyerske, som gik omkring og var hos de forskellige familier i 2—3 dage, ja op til en uge. Der blev så syet underlagner, overlagner (senere dynebetræk), pudebetræk, natkjoler, natskjorter, håndklæder og viskestykker. Ældre mennesker fik også mange

gange syet specielt fint sengelinned til deres »lignseng«, som det hed.

En husmoder, der havde orden i tingene og magt over økonomien, havde altid 6—12 eller 24 af de forskellige hvidevarer liggende og mange gange fint opdelt med kulørte — fortrinsvis blå — silkebånd med en skyder om hver slags. Det var et af datidens statussymboler. Det var også meget almindeligt at have sine ting mærket med håndbroderede navne eller kunstfærdige monogrammer.

Op mod første verdenskrig og ind i tyverne blev det mere almindeligt, at folk i Magasin — efter at have valgt stoffet — fik dette opsyet på forretningens egen



linned- og hvidevaresystue. Varerne blev syet i specielle mål efter ønske, ligesom for eksempel lukningen på dynebetræk og pudebetræk var efter hver enkelt kundes recept med almindelige lærredsknapper, med dobbelte knaphuller til dobbeltnapper af ben eller perlemor, eventuelt bændler med bund- eller sidelukning eller med stort indslag, så man helt undgik knapper. Nu begyndte man også at have dynebetræk, lagner, pudebetræk, hørlærredshåndklæder og viskestykker på lager færdigsyet i de mest almindelige størrelser og forarbejdninger.

En lille episode, der fortæller lidt om tiden: Min far ekspederede en dame og

en ung gravid datter. Der var diskussion om en dyrere eller billigere vare til babyudstyret. Min far nævnede i samtalen: »Deres mand vil nok gerne have den fine vare, når det nu er det første barn«. Hvorpå moderen svarede: »Hon har' it non' mand', hon er ble'n lokket«.

Den første verdenskrig gav et vældigt opsving i priserne, men der var hele tiden varer i butikken. Midt og sidst i 1920'erne kom prisnedgangen, og i trediverne, da man i vor branche som i så mange andre kæmpede for at få en omsætning, kom så det første kulørte senge- linned rigtigt frem, der måtte jo gøres en indsats for at skaffe salg. Foruden de ku-



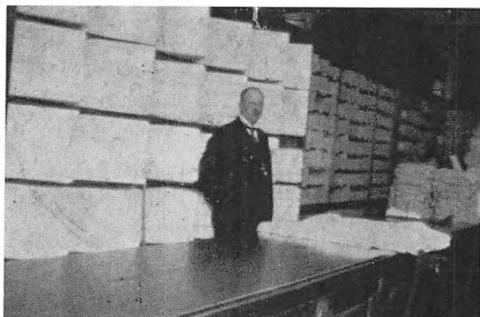
*Spisestuen fra samme hjem. Allerede dengang var man godt i gang med at samle på platter.*



lørte sirts- og callicobetræk, der jo mest anvendtes til folkesenge på landet og til billige og meget billige dyne- og pudebetræk, kom der nu det ensfarvede made-polame-sengelinned i lagner samt dyne- og pudebetræk med maskinbroderede franske stikninger i hvidt. De var efter tidens målestok dyre varer, og farverne var lyse pasteltoner.

Da min far døde 1938, kom jeg fra en chefstilling i det gamle Magasin i Odense og overtog afdelingen og familietraditionerne. Så kom verdenskrigen nr. II med besættelsen i 1940, og i denne krig kom foruden de store prisstigninger en enorm varemangel, der netop for hvidevarernes vedkommende var lammende for al handel. Alle hvidevarer var enten fremstillet af importerede råvarer (bomuld) eller importeret som metervarer.

Nu begyndte handlen, som i folkemunde hed at få »bukkevarer« (under disken), det var lige ubehageligt for kunde som sælger. Man havde for eksempel kun 10 enheder af en vare og 200, der havde lige stor ret til at få den, så fordelingen



*Afdelingschef Ove Pedersen i Magasins hvidevareafdeling i Århus 1915-18.*

var jo svær, når mindst 100 af liebhaverne var »gamle kunder« eller »nogle, der aldrig havde købt hvidevarer andre steder« eller »vi har købt hvidevarer i 2 generationer hos Dem, og mit udstyr er også købt her«.

Vi startede så en forandringssystem og »æggevendte« lagner for folk, lappede, omsyede gamle voksne dynebetræk til børnedynebetræk o. s. v. Nu kom »cellulden« ind på markedet. Varearten havde jo i mange år været kendt som »vistra«, men anvendt til beklædning. Nu skulle den vaskes på en helt anden facon og mere skånsomt, så det gav mange reklamationer, for den blev jo, som tiderne var, også brugt til formål, som cellulden var ganske uanvendelig til.

Man så også opfindsomheden blomstre, og alle gamle reserver kom frem fra mors og mormors gemmer. Det var »genbrug« i praksis, før ordet blev et slagord. Gamle hækledede, hvide sengetæpper blev trævlet op og hæklet til børnetøj. Hvide natkjoler og skjorter af ældre årgang blev syet til nattøj, pudebetræk, konfirmationskjoler (med feston) o. s. v. Nu kom papiret også frem til lagner, duge og dynebetræk (til gæstesenge). Der kom en tekstilrationering, selv af celluldslagner, og denne rationering varede til 1948.

Omsider kom gode varer igen på lager, men en ny tid med nye skikke var på vej. Langsomt op til i dag, hvor de 95 % af sengelinned og frottehåndklæder i den private husholdning er stærkt kulørt og meget mønstret, forlod man de gamle kendte hvidevarer. Hvor man før havde metervarer og syede tingene på bestilling, er alt nu færdigsyet og færdigpakket, lige

## Indkøbstilladelser for Lagenvarer

I henhold til handelsministeriets cirkulære af 14. april 1947 vil der blandt saadanne forbrugere, som ikke tidligere har modtaget tildeling af indkøbstilladelse for lagenvarer, og som maa antages at have det mest paatrængende behov for anskaffelse af sengelinned, idet de enten er udgaaet for sengelinned eller dog ikke er i besiddelse af den mest nødtørftige beholdning heraf, være at fordele et begrænset antal indkøbstilladelser for lagenvarer.

Begøring om udlevering af indkøbstilladelser maa indgives skriftligt paa særlige blanketter, der fra mandag den 28. april 1947 vil kunne faas udleveret ved henvendelse til Aarhus socialkontor (venteværelset i kælderetagen) daglig i tiden fra kl. 13—16, lørdag undtagen. Blanketterne maa i udfyldt stand afleveres samme sted senest mandag den 5. maj 1947.

Der vil, naar de indkomne andragender er behandlet, tilgaa ansøgerne meddelelse om, hvorvidt deres anmodning kan imødekommes, samt underretning om, hvor og hvornaar indkøbstilladelse kan faas udleveret.

Opmærksomheden henledes paa, at det kun er muligt at imødekomme begøring i meget begrænset omfang, og at det derfor er formaalsløst at indgive begøring, saafremt der ikke foreligger et absolut paatrængende behov for lagner. 6883

Det sociale udvalg i Aarhus, den 23. april 1947.

*Bekendtgørelse fra »bukkevarernes« tid.*

til at gå i seng med. Varerne er tilpasset den moderne husmoder med udearbejde; her, som på så mange andre punkter, ses

overgangen fra selvforsyning til industrisamfund. Selv hvidevarer er i dag et broget skue.

# Arbejde

Af Vilhelm Lytken

Jeg går ud fra, at mange mennesker har det, som jeg har det: jeg har brug for, at der er brug for mig. Jeg vil gerne bruges, men jeg vil selv være med til at bestemme, hvad jeg vil bruges til. Jeg har lyst til at være til nytte, men jeg vil selv være med til at bestemme, hvad der er nyttigt.

Dette er mit udgangspunkt. Denne artikel skal derfor læses i lyset af denne grundopfattelse af menneskelivet.

Den, der vil forstå sin egen tid, og den, der vil prøve at spå og skønne om fremtiden, må kende sin fortid. Lad os derfor se tilbage. Der er kilder nok at øse af.

I vores kulturkreds kan det vel være passende først at bringe et citat fra Biblen. I Første Mosebog, kapitel 3, syndefaldsberetningen, står der i vers 17 til 24: »Og til Adam sagde han (Gud): »Fordi du lyttede til din hustrus tale og spiste af træet, som jeg sagde, du ikke måtte spise af, skal jorden være forbandet for din skyld. Med møje skal du skaffe dig føde af den alle dit livs dage. Torn og tidsel skal den bære dig, og markens urter skal

være din føde. I dit ansigts sved skal du spise dit brød, indtil du vender tilbage til jorden, thi af den er du taget, ja, støv er du, og til støv skal du vende tilbage.« Men Adam kaldte sin hustru Eva, thi hun blev moder til alt levende. Derpå gjorde Gud Herren skindkjortler til Adam og hans hustru og klædte dem dermed. Men Gud Herren sagde: »Se, mennesket er blevet som en af os til at kende godt og ondt. Nu skal han ikke række hånden ud og tage også af livets træ og spise og leve evindeligt.« Så forviste Gud Herren ham fra Edens have, for at han skulle dyrke jorden, som han var taget af. Og han drev mennesket ud, og østen for Edens have satte han keruberne (englene) med det glimtende flammesværd til at vogte vejen til livets træ.«

Denne beretning, der er et forsøg på at forklare tilværelsens vilkår, er nok udformet for omkring 3000 år siden. Det er klart, at den, der formede beretningen, havde en stærk oplevelse af, at arbejde var møjsommeligt og forbandet. Men det er også klart, at den, der formede beretningen, havde den opfattelse, at det kunne have været anderledes. Mennesket kunne



Udsnit af »Arbejdets monument« af Dalou (1838-1902).

have været udødeligt, og livet og arbejdet kunne have været enkelt og ligetil og naturligt som en dejlig gave, sådan som tilstanden var i Edens have før syndefaldet.

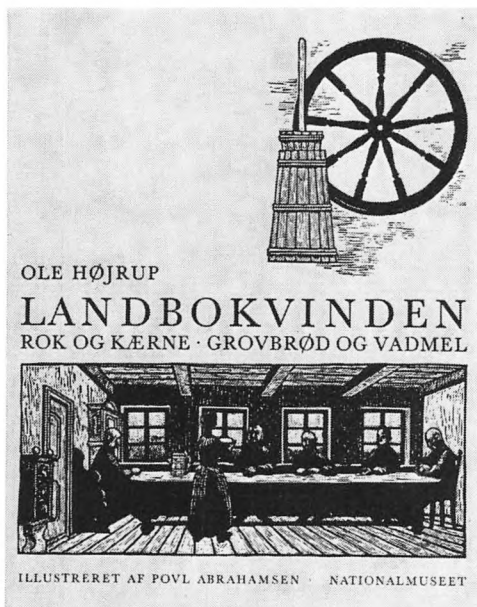
Det kunne have været anderledes. Kunsthistorikeren R. Broby-Johansen mener, at det oprindeligt var anderledes. I sin bog »Dagens Dont gennem årtusinderne« skriver han i kapitlet om »Naturfolk«: »Overalt, hvor vi hos naturfolkene møder levn af den gamle indstilling til arbejdet, som de udfører ikke til fordel for andre, men for sig selv, synes den at have været akkurat lige så lystbetonet, som den senere er blevet det modsatte. En række beskæftigelsesformer, der ikke længere regnes for arbejde — leg, dans, sport,

kunstudøvelse — hører oprindeligt til begrebet som uadskillige bestanddele af det. — Den ikke usædvanlige påstand, at naturfolkene »underudvikling« skyldes, at de gennemgående er arbejdssky, grunder sig på total mangel på forståelse for deres arbejdsform. . . Påstanden om naturfolks manglende arbejdsvilje beror på, at europæere forudsætter, for at noget i det hele taget kan betegnes som arbejde, at det skal være gjort tvungent og med ulyst. . . Modificeres påstanden derhen, at de ganske vist tager fat på adskilligt med iver, men aldeles mangler udholdenhed, modsiges det eftertrykkeligt af de primitive folks arbejdsprodukter. Man kan ikke tage en flintøkse fra yngre stenalder i



hånden uden at erkende, at ingen civiliseret ville have udholdenhed til at tilslibe den. Fra brasilianske indianere kendes kvartssmykker, hvis tildannelse har krævet mindst to generationer. — Det flygtigste blik på det etnografiske materiale afslører, at en nødtørftigt tildannet tilstand ligefrem er en undtagelse. Der er ingen funktionel forklaring på den omhyggelige tildannelse af ældre stenalderens horn — og benredskaber. Skal man søge noget, som ligner en fornuftig begrundelse, må det blive den grønlandske fangers, som sagde: »Sælerne foretrækker at blive dræbt af en smuk harpun.« . . . Man har sin glæde af at overbevise sig selv om, hvad man formår, og det er ærefuldt at lave noget godt. Som man i nutiden demonstrerer status ved, hvad man ejer, gør naturmennesket det ved, hvad han præsterer. — Det er ikke til at komme uden om, at de primitive folks forfærdigere af brugsgenstande over hele linjen må have haft en indstilling til deres arbejde som den, kunstnere hos os har: de er glade for at lave, hvad de laver, og de laver det så at sige for deres egen skyld. . . Hvis man definerer leg som noget, man gør, fordi man har lyst til det, og arbejde som noget man gør til trods for, at man ikke har lyst til det, leger naturfolkene åbenbart livet igennem.«

Men indstillingen til arbejdet blev ikke ved med at være lystbetonet, som den var det hos naturfolkene. Broby-Johansen skriver herom: »Denne placering af arbejdet som byrdefuldt, besværligt, tvunget slaveri må have fundet sted, da klassesamfundet organiseredes i slutningen af yngre stenalder og har altså ikke været gæl-



dende mere end en hundrededel af den tid, vi med sikkerhed ved, der har været mennesker på jorden.«

Men arbejdsglæden er aldrig helt blevet udryddet. Broby-Johansen skriver: ». . . Arbejdsdriften er lige så konstitutionel som selvopholdelsesdriften og forplantningsdriften. — Årtusinders systematiske nedvurdering af arbejdet har aldrig helt fået bugt med arbejdsglæden, selv om kun samfundsmæssige outsidersere som kunstnere og digtere tør vedkende sig den. En slider på den jyske hede lå for døden. Hans søn havde sagt til ham, at kom nogen i himlen, måtte det være ham. »Niels«, sagde han, »du ved, at salmesang og den slags aldrig har været noget for mig. Tror du ikke, at der, hvor der samles så mange folk, kan blive noget at gøre med at stille stole frem og gøre i orden. . .«

For at forstå noget, er det nødvendigt at have noget at sammenligne med. For at kunne vurdere, om noget er stort eller småt og godt eller skidt, er det nødvendigt at kunne sammenligne. For at sætte situationen i dag i relief, vil jeg derfor lidt nøjere sammenligne nogle områder af arbejdsforholdene i Danmark for 100 år siden med de tilsvarende områder i dag. Jeg benytter mig her af formuleringer, som er hentet fra skolebogen »Familien — et lille samfund«, som jeg er forfatter til sammen med overlærer Villy Jensen.

*For 100 år siden boede de fleste på landet.*

I 1875 boede der ca. 1.874.000 mennesker i Danmark, heraf ca.  $\frac{3}{4}$  på landet og kun ca.  $\frac{1}{4}$  i byerne.

Hver bondefamilie lavede selv næsten alt, hvad den havde brug for. Man fremstillede selv sit tøj af uld fra fårene og af den hør, som man selv dyrkede på markerne. Man spandt garn, man vævede, man syede. Familien bagte også brød, kærnede smør, bryggede øl og lavede ost og mange andre fødevarer, som man nu køber.

Familien hjalp også selv med at bygge sit eget hus eller sin gård. Alle tog deres del af arbejdet, både mor, far, børn og bedsteforældrene.

I byerne havde man ikke de samme muligheder for selv at fremstille alting. Men man bagte og syede sit eget tøj i meget større udstrækning, end man i dag gør i byerne.

*I dag bor de fleste i byerne.*

I dag er vi lidt over 5.000.000 mennesker i Danmark. Deraf bor ca.  $\frac{3}{4}$  i byerne

og kun ca.  $\frac{1}{4}$  på landet. Der er i løbet af de sidste 100 år flyttet så mange mennesker fra landet til byerne, at man har kaldt det »flugten fra land til by«.

I dag laver familien ikke selv ret meget af det, den har brug for. I dag har man specialiseret sig. Man har et specielt arbejde, som man får penge for at udføre. Og for de penge, man tjener ved sit arbejde, køber man ting og varer, man har behov for og lyst til. Brød køber man hos bageren, kød hos slagteren, tøj i en forretning, der handler med tøj osv. Eller man køber det hele i et supermarked eller i et varehus.

Menneskers daglige liv er helt præget af masseproduktion af varer, som sker ved hjælp af maskinerne på fabrikkerne.

Også landbruget er industrialiseret og drives nu mest ved hjælp af maskiner. Vi lever i industrialismens tidsalder.

*Børn og arbejde for 100 år siden.*

Forfatteren Jeppe Åkjær, der blev født på Skive-egnen i 1866, fortæller i sin erindringsbog, »Fra min Bitte-Tid«, hvordan det var at være barn på landet dengang: »Endnu før jeg begyndte at gå i skole, måtte jeg tage min tørn som hyrde-dreng i mit og mine forældres hjem. Hyrdelivet havde sine stigende grader, begyndende blandt de snadrende ænder og gæs og gik over fårene til køer og stude. Mange år af min barndom har jeg tilbragt døgn efter døgn mutters ene sammen med fårene.«

I bogen »En Rabarberdreng vokser op« fortæller Christian Christensen, hvordan det var at være barn i et arbejderhjem i København for næsten 100 år siden. Chri-

stian var dengang knap 5 år gammel. Han fortæller: »Når far og de to mindste var faldet i søvn, tog mor og jeg fat. Det gjaldt om at komme ud med 500 ildtændere næste morgen og skaffe mad til sultne munde den kommende dag. Senere har mor fortalt mig, at jeg ofte faldt i søvn under dette natarbejde. Selv husker jeg kun én nat. Jeg vågnede ved, at mor bad mig bønligt om at fortsætte, da vi ellers ikke kunne få mad den næste dag.«

I 1873 blev der gennemført en lov, der forbød, at børn under 10 år arbejdede i fabrikker. Børn mellem 10 og 14 år måtte ikke have mere end 6½ times arbejde dagligt, og de måtte ikke arbejde mellem kl. 8 aften og kl. 6 morgen. Loven beskyttede ikke børn i håndværk og handel, f. eks. bude.

### *Børn og arbejde i dag.*

I dag hjælper børn ikke til med forældrenes arbejde. Mor og far har ofte begge arbejde uden for hjemmet, og børnene kan ikke følge med dem på arbejde. Børn og forældre er derfor kun sammen få timer daglig.

Loven siger i dag, at børn ikke må arbejde i erhverv ud over to timers budtjeneste daglig, før de er udskrevet af skolen. Børn kan derfor ikke være med til at tjene særlig mange af de penge, som familien skal bruge til at leve for.

### *For 100 år siden boede generationerne sammen.*

Den ældre generation blev dengang boende sammen med børn og børnebørn hele livet. Når mennesker blev så gamle, at de ikke mere kunne klare det hårde

arbejde, lod de en søn eller svigersøn overtage gården, men de blev stadig boende på gården og hjalp til med det arbejde, de endnu kunne klare. De kunne hjælpe til med at passe de mindre børn og husdyrene, de kunne flette halmkurve og sivsko, de kunne strikke strømper og meget andet. Når de gamle ikke mere kunne klare sig selv, blev de forsørget af deres børn.

I byerne var situationen noget anderledes, her var der sjældent så megen plads, at de gamle kunne bo hos børnene.

### *I dag bor generationerne ikke sammen.*

De fleste lever i dag i en såkaldt kærnefamilie. Det er en familie med mor, far og børn. Når børnene bliver voksne, flytter de hjemmefra og får deres eget hjem. Forældrene kommer derfor til at bo for sig selv, og når de bliver gamle og ikke mere kan klare sig selv, kommer de på folkepensionisthjem eller plejehjem.

### *For 100 år siden havde familien et arbejdsfællesskab.*

Konen stod for arbejdet i huset, og manden stod for arbejdet i stalden og på marken, men alle familiens medlemmer var fælles om arbejdet.

At de fleste familier — i hvert fald på landet — dengang havde et arbejdsfællesskab betød, at børn og forældre kendte hinandens tilværelse. Børnene vidste og forstod, hvad forældrene arbejdede med, på samme måde kunne forældrene følge med i børnenes arbejde og leg.

Man kan sige, at mennesker dengang på mange måder forstod og kendte deres tilværelse. De kendte de mennesker, som

de levede og arbejdede sammen med, da det var familien og de nærmeste naboer. De kendte deres arbejdsplads og det miljø, hvori de arbejdede, fordi deres arbejdsplads var en del af eller lå lige ved siden af det sted, hvor de boede. De kendte og forstod meningen med selve arbejdet, fordi de vidste, hvad det, de arbejdede med, skulle bruges til. De lavede jo det meste selv. F. eks. fremstillede møbelsnedkeren selv alle delene til en stol og samlede den selv med lim eller søm. I dag laves de fleste stole på møbelfabrikker, og den enkelte arbejder udfører måske blot stoleben eller stolesæder hele dagen og ser dårligt nok den færdige stol.

Men billedet skal nuanceres. Der var også på landet mange, der måtte arbejde for andre, enten fordi de ingen jord havde, eller fordi de havde så lidt jord, at familien ikke kunne få føden ved at dyrke den.

Landarbejder Peter Andersen har i bogen »Tre danske Arbejderes Erindringer« fortalt, hvordan det var at arbejde på et teglværk: »Der var to stenstrygere og én optriller. Jeg var optriller. Vi skulle lægge 7 tusind sten på pladsen, vi tre mand. Så var der 2 mand til, de skulle trille ler i trossen til 7 tusind sten den ene halve dag og så trille 7 tusind sten på pladsen og ind i laden den anden halve dag. — Ellers var arbejdstiden fra 5 morgen til 8 aften med ½ times frokost, 1½ times middag og ½ times fesbykost om eftermiddagen.«

Og følgende citat giver et indtryk af, hvordan det var at være arbejder i byen i slutningen af 1800-tallet. Havnearbejderen A. Kidholm fortæller: »Daglønnen

kunne blive om vinteren 1 kr. 60 øre, og arbejdstiden, ja der var ingen bestemt tid, hverken sommer eller vinter, den bestemte arbejdsgiveren. Arbejderne havde ikke spor at skulle have sagt, de gik for, hvad herren ville give, og arbejdede så længe det passede herren. Ved havnen fik de deres penge udbetalt på snaskerne. Selvfølgelig brugte de nogle til drik, gik så hjem og skældte kvinderne og børnene ud, ja jog dem ud. Det var forholdene her i 1880—90.«

*I dag er arbejdsfællesskabet opløst.*

I dag er familiens medlemmer ikke mere fælles om arbejdet. Når vækkeuret ringer om morgenen, sker der et opbrud i hjemmet. Alle skal i hver sin retning. Børnene skal i børnehaven, på fritidshjem eller i skole. Faderen skal hen på sin arbejdsplads og moderen på sin, hvis hun har arbejde uden for hjemmet.

I dag er der ca. 1.200.000 gifte kvinder i Danmark. Heraf har ca. 620.000 et arbejde ud over at passe hjemmet. Ca. 125.000 er »medhjælpende hustruer«.

At familiens arbejdsfællesskab er opløst, betyder, at børn og forældre ikke mere, i samme grad som tidligere, kender hinandens tilværelse. Børnene kender næsten intet til forældrenes arbejde, og forældrene kan ikke følge med i børnenes liv og arbejde. Børnenes og forældrenes tilværelse er på mange måder blevet fremmed for hinanden.

Den udvikling, der har ført til, at familiens arbejdsfællesskab er opløst, har også ført med sig, at mennesker i dag ofte føler, at tilværelsen er blevet indviklet, uforståelig og fremmed. Ordet »fremmed-



gørelse« kommer af, at det føles som om tilværelsen er gjort fremmed for mennesker.

De mennesker, man arbejder sammen med, er fremmede, fordi man ofte arbejder på en stor arbejdsplads med mange arbejdere, som man kun har noget at gøre med i arbejdstiden.

Arbejdspladsen er fremmed, fordi den ofte ligger langt fra det sted, hvor man bor, og man kender måske ikke engang indehaveren.

Selve arbejdet er fremmed, fordi man kun laver en lille del af det samlede arbejde. Derfor kan det være svært at se betydningen af og meningen med den lille del, man selv laver, f. eks. ved et samleband på en fabrik.

I bogen »Konen og Æggene« af Grete Stenbæk Jensen fortæller bogens hovedperson, hvordan hun oplever sin arbejdsplads: »Arbejdets glæde! Jeg kender den ikke, og jeg arbejder snart elleve timer i døgnet. Først godt otte timer på pakkeriet. Siden alt det derhjemme: Madlavning, opvask, rengøring, vaske og reparere tøj osv. Når jeg er ked af det, tænker jeg: det er ikke mærkeligt, at sådan een som dig, der har glædesløst arbejde elleve timer om dagen, at du ikke synes, at livet er særlig glædeligt.«

*For 100 år siden arbejdede de fleste næsten hele tiden.*

Når man ikke sov eller spiste, arbejdede man. Forfatteren Peter Riismøller har i sin bog »Sultegrænsen« beskrevet det på denne måde: »Arbejde var ikke noget, man begyndte på og blev færdig med, men en tilstand man var i, så længe

man var vågen. Det er forklaringen på de mængder grovfoder, en bondekone måtte stille på bordet. Ingen maskine tog det hårde slæb, ethvert arbejde måtte udføres ved menneskets egen kraft. Hestene var menneskets eneste hjælpere.«

Der var dog en lille overklasse, som var meget velhavende, og som havde megen fritid.

*I dag er der skel mellem arbejdstid og fritid.*

I løbet af de sidste 100 år er arbejdstiden blevet stadig kortere, og fritiden blevet stadig længere.

Døgnet er ligesom delt op i tre afsnit: arbejde — fritid — søvn. Og selv om det siges, at der er mange muligheder for at finde noget at beskæftige sig med i fritiden, tales der meget i radio og fjernsyn, og skrives i aviserne, at det kniber for mange mennesker at finde på noget at give sig til i fritiden. Vi får at vide, at mange keder sig i deres fritid. Fritiden er blevet et problem.

*For 100 år siden var familien uafhængig af samfundet.*

Da hver familie, i hvert fald på landet, selv lavede næsten alt, hvad de havde brug for, kunne en familie klare sig næsten uden samarbejde med andre familier og det øvrige samfund. Det gav uafhængighed, men ramtes familien af sygdom, arbejdsløshed, eller der blev misvækst, var man overladt til sig selv. Man måtte så prøve at redde sig fra sultedøden ved tigge eller ved den ringe hjælp, man kunne få fra fattigvæsenet, der var datidens socialhjælp.

*I dag er familien afhængig af samfundet.*

Da en familie i dag næsten intet laver af alt det, den har brug for, er familien i dag meget mere afhængig af samfundet uden for familien, end den var for 100 år siden. Man ville snart komme i virkelig nød, hvis man f. eks. ikke kunne købe olie til oliefyret og benzin til bilen, hvis elektriciteten blev afbrudt, eller hvis man ikke kunne købe madvarer. I dag har vi en udbygget sociallovgivning, bistandsloven, der giver mulighed for hjælp til de mennesker, der ikke kan klare sig selv.

*For 100 år siden var skilsmisser sjældne.*

Den enkelte familie var i høj grad uafhængig af det øvrige samfund. Til gengæld var den enkelte families medlemmer i meget høj grad afhængige af hinanden. Arbejdet kunne kun klares, hvis alle hjalp til. Og især var det nødvendigt, at kone og mand hjalp hinanden med at klare det daglige arbejde. Mand og kone var derfor nødt til at blive sammen for at skaffe det daglige brød til sig selv og familien. Skilsmisse var for de fleste mennesker en umulighed, — måske også på grund af den større betydning, som religionen havde dengang og på grund af den strengere moralopfattelse.

*I dag er skilsmisser almindelige.*

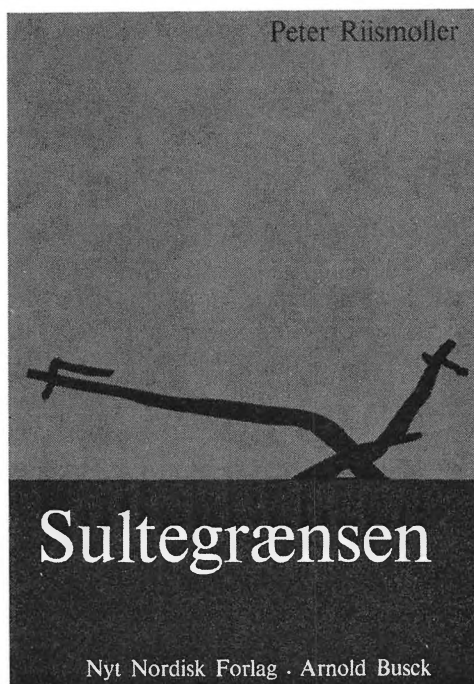
Mand og kone er ikke så afhængige af hinanden nu, fordi familiens arbejdsfællesskab er opløst, fordi over halvdelen af alle gifte kvinder har udearbejde, og fordi man kan få hjælp ifølge bistandsloven, hvis man ikke kan klare sig selv. Mand og kone er ikke nødt til at blive sammen for

at få det daglige brød. Alt dette har ændret familiemønsteret og medført, at mange ægtepar bliver skilt. I 1973 var antallet af indgåede ægteskaber 30.813 og antallet af skilsmisser 12.637.

Jo, det står helt klart: Arbejdsliv og menneskeliv kan ikke skilles ad. Arbejdsliv og menneskeliv er vævet sammen. Det indhold og den form, arbejdslivet har, er med til at præge menneskelivet på godt og ondt.

*Godt og ondt.*

Lad os endelig tage livet af skrønen om de »gode gamle dage«. Løfter man på låget til fortiden og de »gode gamle dage«, slipper der også en grim stank ud.



Peter Riismøller skriver herom i »Sulte-grænsen«: »I biologiens nomenklatur findes begrebet »kummerform«. Organismer kommer under særlig ugunstige forhold ikke til fuld udfoldelse, men forbliver forknytte. Ja, det var det ord fra det gamle bondesamfund om dyr i stampe. Om ungkvæg med lange horn og stridt hårlag, men lidet huld og døde øjne. Det var forknyt. Som det også kunne siges om utrivelige børn og unge. Skrofuløse, kirtel-svage og rachitiske børn, forsultne, forslæbte og tuberkuløse med — allesammen var de forknytte. Gamle bønder kunne sige kort og skuffet: Skravlet er forknyt . . . I alle krige, som i historisk tid har været ført i Norden, er flere mennesker døde af sult og sygdom end der er faldet på slagmarken.«

Jo, de »gode gamle dage« var ofte onde dage. Men de var også andet end det. Det hele er mere sammensat. Ole Højrup skriver til sidst i sin bog »Landbokvinden«: »Da man først var blevet tvunget til eller lokket til at tage det første skridt ud af den trygge afbalancerede tilværelse. . . , tog man et skridt ud i det uvisse, og ingen ved endnu, hvor man vil ende. Vi vil slutte med at give ordet til en gammel kone i Farstrup, der har oplevet en stor del af omvæltningen: ». . . Det synes som en husmors arbejde — de mangfoldige lettelser til trods — er mere enerverende end vort, men der stilledes langt større fordringer til vore fysiske kræfter, og vi fik vel også i højere grad end vore efterleverer lært resignationens store kunst. Hver tid har vel og vil vel altid have sine fordele og mangler.«

Jeg har i anledning af denne artikel talt med en del ældre mennesker, blandt andet min mor og far, om arbejdet før og nu. De fortalte alle noget, der svarer til det, der kommer til orde i »Landbokvinden«: Jo, jo, manglerne var der naturligvis: Arbejdstiden var lang, kropsarbejdet hårdt, pengene små, boligen kold og maden ofte elendig. Men der var nu også fordele, åh jo: Det hele var lige som enklere dengang, det var nemmere at se en mening med arbejdet og livet og al ting. Det betød nok meget, at man havde at gøre med noget levende, med mennesker og dyr. Og det var så lige til, at der var brug for én, og at man var til nytte: arbejdet skulle jo gøres, hvis der skulle komme mad på bordet og tøj på kroppen. Og godt nok var arbejdstiden lang, men arbejdsrytmen var roligere og mere harmonisk. Man havde tid til at standse op. — I dag, efter at industrialiseringen, specialiseringen og automatiseringen er sat ind, er arbejdet blevet mere enerverende, mere trivielt, mere stressende, mere rutinepræget, og man kunne blive ved.

Lad mig tids- og stedfæste et par af mine kilder: Min far og mor er begge født i 1903. Min far i Vamdrup, hvor han, da han som 14-årig var færdig med skolen, kom ud og tjene på en gård. Min mor i Grindsted. Allerede da hun var 7 år, kom hun ud og tjene på en gård i Hodde. Og hun havde sin bror på 6 med sig. De vogtede kreaturer i 3 måneder, fra 1. august til 1. november. De var i tjeneste hos gode folk, men deres hjemvé var drabelig. Det var forfærdeligt, som de længtes hjem. En aften kunne hendes bror ikke mere holde det ud og ville stikke af hjem,

men min mor fik ham overtalt til at blive i pladsen — mod at love ham, at han den næste dag måtte få sine snørestøvler på, i stedet for træskoene, ud i marken. Snørestøvlerne var ellers forbeholdt søndagen.

Ovenpå disse personlige og spredte strejftog, kan det nok være rimeligt mere generelt at stille spørgsmålet: hvordan opfatter såkaldt almindelige arbejdere i dag deres arbejde? Opleves arbejdet stadig, som i Første Mosebog, som noget møjsommeligt og forbandet?

Det har man prøvet at undersøge. Arbejdsministeren nedsatte »Arbejds miljøgruppen af 1972«. Gruppen skulle gennemgå de mange forskellige problemer omkring arbejdsmiljøet og stille forslag til, hvordan de kan løses. Gruppen består af tillidsmænd, en arbejdsleder og sagkyndige fra administration og forskning. Konkret vil det sige, at undersøgelsen er gennemført af Socialforskningsinstituttet, Dansk Arbejdsgiverforening, Landsorganisationen i Danmark, Foreningen af Arbejdsledere i Danmark og Foreningen af Værkstedsfunktionærer i Jernindustrien i Danmark har ydet bistand, blandt andet med at forberede og udvælge ansatte og virksomheder, og med at få spørgeskemaer besvaret. Der blev rettet henvendelse til 10.000 ansatte og 377 virksomheder. 7000 ansatte og 253 virksomheder svarede på henvendelsen. Det drejer sig altså om en omfattende undersøgelse, der har resulteret i 3 fyldige rapporter.

Det er ikke muligt i kort form at give en fair omtale af de tre rapporter. Jeg vil derfor nøjes med at gengive et enkelt centralt undersøgelses-resultat. Det er be-



skrevet i Rapport nr. 2, side 17 og 18: »I undersøgelsen har man søgt at belyse trivslen ved et indeks, som er sammensat af svarene på følgende spørgsmål:

1. Hvor stor indflydelse har De normalt på tilrettelæggelsen af Deres daglige arbejde?
2. Hvordan er arbejdstempoet normalt?
3. Er Deres arbejde afvekslende eller monotont?
4. Hvor tilfreds er De med Deres nærmeste overordnede?
5. Har De mulighed for at være i kontakt med Deres arbejdskammerater i arbejdstiden?
6. Kommer De og Deres arbejdskammerater godt ud af det med hinanden?



De 3 første spørgsmål handler, som man ser, om selve arbejdet, de 3 sidste om de ansattes forhold til deres medmennesker. Ser vi nærmere på de tal, der ligger til grund for trivselsindekset, finder vi, at de 3 spørgsmål, der handler om de menneskelige relationer, alle besvares meget positivt:

7 procent er utilfredse med deres nærmeste overordnede.

10 procent har dårlige muligheder for kontakt under arbejdet eller arbejder alene.

1 procent kommer ikke godt ud af det med arbejdskammeraterne.

Billedet skifter en del, når vi ser på de 3 spørgsmål, der angår de ansattes forhold til selve arbejdet. Her finder man, at:

36 procent har meget lidt eller ingen indflydelse på deres arbejdsituation.

32 procent har et arbejdstempo, der er for hurtigt.

16 procent har et monotont arbejde.«

Nu skal man aldrig på forhånd bøje sig i støvet for en undersøgelse. Dels kan det se ud, som om man somme tider undersøger noget, alle vi andre kender til i forvejen. Dels er det svært at stille gode præcise spørgsmål, der giver gode præcise svar. Ser man på spørgsmålene, der blev stillet til arbejderne, er det f. eks. klart, at der nok ikke findes bare 2 mennesker, der forstår helt det samme ved ord som »afvekslende«, »monotont« og »tilfreds«. Dels er det heldigvis sværere end som så at granske menneskers hjerter og nyrer. Derfor vil en indlevet kunstnerisk behandling ofte mere virkelighedsnært få fat på, hvordan situationen reelt er, end

en mere eller mindre såkaldt videnskabelig undersøgelse er i stand til.

Men med disse forbehold vil jeg sige, at det er mit indtryk, at Arbejdsmiljøgruppens undersøgelser giver et klart fingerpeg om, at vi bestemt ikke behøver at falde bagover af benovelse over, hvad vi har nået på arbejdslivets område.

Det er vist en kendsgerning, at vi er nået langt med hensyn til materiel og økonomisk velstand og social trykthed, men et frugtbart arbejdsliv har vi ikke magtet at skabe. Generelt set. For det skal også fastholdes, i det afbalancerede billedes interesse, at der da lykkeligvis også er mange mennesker, der kender til reel glæde ved deres arbejde.

Arbejdsmiljøgruppen opstiller, i Rapport nr. 3, nogle jobkonstruktionsprincipper, som efter gruppens mening er fundamentale, hvis man ønsker at skabe job, der giver mulighed for arbejdsglæde. Principperne, som omtales på siderne 101 og 102 og som i princippet virker fornuftige, ser sådan ud:

- »1. Generelt må jobkonstruktionen tage både psykologiske, biologiske, sociale og tekniske hensyn.
2. Arbejdet bør være så selvstændigt som muligt, således at man selv kan regulere og kontrollere sin egen arbejdsituation.
3. Arbejdet bør være så skabende som muligt.
4. Arbejdet bør være så varieret som muligt, således at den enkelte ikke sløves, men bevarer evnen til at være opmærksom og reagere på sine arbejdsomgivelser.

5. Arbejdet bør indeholde forandring, således at den enkelte ansatte kan se et meningsfyldt mønster i forholdet mellem hans job og hele produktionen.
6. Den ansatte skal føle, at der er en mening med hans arbejde i forhold til samfundet.
7. For alle disse krav til jobkonstruktion gælder, at jobbet skal konstrueres i samråd med den, der skal udføre det, og at hun eller han må have indflydelse på ændringer.«

Rapporten gør status og tilføjer: »Disse 7 krav til arbejdet opfyldes næppe af de fleste job i Danmark.«

Det kan da vist kaldes at udtrykke sig på jysk.

Hvad kan vi så gøre ved det? Hvordan skaber vi arbejdsglæde, altså ikke blot i princippet, men konkret og reelt her og nu og i dagligdagen?

Ja, det er et svært spørgsmål. Ganske vist besvares det hver dag i avisen af vore mange deltagere i samfundsdebatten. Gode råd er billige. Hver dag har sin patentmedicin, der lover patienten arbejdsglæde. Men når vi så går over til den praktiske dagligdag, er det straks ikke så lige til at få gjort noget ved det.

Man må heller ikke tro, at der er skabt arbejdsglæde, fordi der med arbejdsmiljøreformen er skabt en lovgivning, der sætter trivsel og helbred i centrum. Det hele er sværere end som så.

Jeg skal derfor nok afholde mig fra at byde på en mirakelkur, men ud fra mit udgangspunkt må jeg sige, at jeg tror, at



man farer vild, hvis man, isoleret, satser på trivsel.

Professor Johannes Sløk har engang i en kronik sagt det så klart: »Måske forholder det sig med trivsel, som det forholder sig med lykke: Man kan ikke gøre den til genstand for en bestræbelse. . . Trivsel er noget, der — eventuelt — følger med noget andet, men dette andet er i hvert fald ikke udspekulerede anstrengelser for at have det godt.«

Nej, der er ingen genvej — uden om arbejdet — til trivsel. Mennesker må vide med sig selv, at de har et nyttigt arbejde, og at der er brug for dem. Så er der mulighed for trivsel. Ellers ikke. I øvrigt kan jeg bedre lide ordene »livsglæde« og »arbejdsglæde« end ordet »trivsel«.

Jeg vil også føje til, at jeg tror, at man farer vild, hvis man tror, at arbejdsglæde har ret meget at gøre med at have det behageligt og bekvemt. At tro det, er at have en for banal opfattelse af menneskers håb, længsler og behov. Mennesker ønsker ikke at have det bekvemt. Men de vil bruges til noget nyttigt. Dermed er det også klart, at jeg mener, at det er ulykkeligt og kunstigt, at mennesker, når de når en bestemt alder, *skal* forlade deres arbejde. Med mindre de selv ønsker det naturligvis. Arbejdstiden må gradvis kunne nedsættes, så den stadig svarer til kræfterne. Som det er i dag, føler ældre og gamle mennesker sig begribeligvis tilovers og til besvær. Og den følelse tager livet af folk før tiden, både i overført og bogstavelig forstand.

Hermed er arbejdsløshedens spøgelse sat i relief. Sådan er situationen i dag, at mange af de mennesker, der har arbejde, har ingen glæde af det, — og de mennesker, der ikke har arbejde, har sorg af dét.

Arbejdsløshed er et tydeligt tegn på forkrøbling og sygdom i samfundet. Det er en absurd situation, at knap 150.000 mennesker er arbejdsløse, når vi samtidig ved, at der er arbejdsopgaver nok at tage fat på.

Er der en vej frem?

Jeg kan ikke se bedre, end at vi i fremtiden må definere arbejdet langt bredere, end vi gør det i dag.

Det, jeg tænker på med disse ord, siger Broby-Johansen noget om i afslutningskapitlet i »Dagens Dont«. Da jeg mener, at han her rører ved et væsentligt frem-

tidsperspektiv, vil jeg slutte denne artikel med et citat fra hans bog. Men da jeg ikke kan fordrage at blive sat i bås, og da man let bliver det nu om dage, må jeg understrege, at man ikke heri skal lægge en generel tilslutning, fra min side, til alle Broby-Johansens og Karl Marx's idéer og tanker.

Citatet lyder: » . . . Eftersom mennesket efter Marx' opfattelse er en biologisk art for hvilken det er et behov at »realisere sig selv gennem udførelsen af skabende arbejde«, bliver det store spørgsmål om den videre samfundsmæssige udvikling, hvorledes »fremmedgørelsen« kan afskaffes og arbejdet igen komme til at indtage sin centrale plads i samfundets og den enkeltes liv under de af den tekniske udvikling betingede helt nye forhold, om arbejdet skal være — som det i vid udstrækning nu er — et slaveri for sine udøvere eller om det skal emanciperes, det samfundsmæssige arbejde fordeles mellem alle samfundets medlemmer, så de alle er arbejdere, og det individuelle arbejde ikke er en byrde, men selvvalgt personlighedsudfoldelse, så de alle er frie mennesker. . . Det store spørgsmål på tærskelen til en ny tidsalder er om menneskehedens masser vil give afkald på mening og indhold i deres liv og affinde sig med en passiv og vegetativ tilværelse, hvis eneste indhold er hvad betegnende hedder »adspreddelser« og »luksus« (som bogstaveligt betyder: »overflod«), som en væsentlig del af velfærdssamfundenes befolkning har gjort det, hvormed ikke blot arbejdsbilledets historie er slut, men selve grundlaget for den hele menneskelige kultur og kunst er borte.«

## Småstrejf fra Østjyllands kulturfront 1976

### Om de lokalhistoriske arkiver

Jan Horskjær

Lokalhistorisk Samling, Silkeborg

Det opsving, interessen for lokal- og slægtshistorie har taget i de senere år, har bl. a. sat sig spor i dannelsen af egns- og byhistoriske arkiver og i øget tilgang til hjemstavns- og slægtsforeninger.

Om årsagerne til denne interesse er sagt og skrevet meget, hvorimod konsekvenserne deraf tilsyneladende ikke har været gjort til genstand for nogen vurdering. Dette kan nemt blive uheldigt, for man kan let blive så opslugt af fortiden, at man glemmer at tænke på fremtiden.

Der er mange ting at overveje, hvis det ofte meget spontant startede arbejde med lokalhistorie skal have mulighed for at udvikles og frugtbargøres. Der er desværre ingen garanti for, at interessen for lokalhistorie er kommet for at blive. Hvis ikke denne interesse fastholdes og støttes inden for en fastere struktur, kan man frygte, at den vil afløses af ligegyldighed eller skuffelse over udeblevne resultater.

Tager man et overblik over de lokalhistoriske arkivers organisationsform, vil man se et meget broget billede. En del arkiver er helt private, ofte startet og drevet af én person. Andre er opstået som

en udløber fra en egns- eller byhistorisk forening, og atter andre er opstået som en afdeling af et bibliotek eller museum.

Denne forskelligartethed i organisationen medfører bl. a., at økonomiske forhold og ledelsesforhold er tilsvarende forskellige. Nogle arkiver klarer sig igennem ved private tilskud og/eller kontingenter, mens andre nyder godt af — ofte anseelige — offentlige tilskud.

Hvad angår ledelsen af de lokalhistoriske arkiver, er billedet lige så broget, spændende fra magistre til mennesker, hvis kvalifikation er en stor interesse for og indsigt i deres egns historie.

Denne store forskelligartethed opvejes delvis af, at man i det lokalhistoriske arbejde oftest har en klar fornemmelse af, hvori opgaverne består. Den museale tredeling: indsamling — registrering — formidling, er vel grundstenen i arbejdet på de fleste arkiver. Der opstår imidlertid altid et behov for at drøfte dels arkivfaglige dels mere politisk-praktiske problemer med kolleger fra andre arkiver. Disse drøftelser har hidtil fundet sted ved de møder og kurser, SLA (Sammenslutningen af Lokalhistoriske Arkiver) afholder, men også ved kontakter mellem de enkelte arkiver.

En tredje mulighed er imidlertid ved at tegne sig med hensyn til en fastere strukturering af samarbejdet mellem ar-



kiverne på lokalt og regionalt plan. I Frederiksborg amt har man formaliseret samarbejdet i en amtslig sammenslutning, som er en klar parallel til museernes samarbejde under amtsmuseumsrådene:

De aktiviteter, man vil satse på, er bl. a.:

- kursusvirksomhed
- studiebesøg på offentlige og private arkivinstitutioner
- samarbejde om xeroxkopiering af arkivalier
- samarbejde om konserveringsopgaver
- fælles udgivelsesvirksomhed
- samarbejde om fotografiske opgaver
- fælles kontakt til offentlige myndigheder
- fælles kontakt til andre historiske institutioner (museer, arkiver, foreninger etc.).

Fordelene ved et sådant samarbejde er mange: bedre kontakt mellem de institutioner, som på lokalt plan arbejder med de samme ting, mulighed for lokal kursusvirksomhed, samarbejde om tekniske opgaver, mulighed for fælles holdning over for myndigheder og frem for alt en mere koordineret form for indsamlingsvirksomhed, eventuelt baseret på fælles projekter i lighed med Danmarks Radios billed- og filmindsamlinger.

Af ulemper kan nævnes, at et sådant samarbejde nødvendigvis må stille krav til den i forvejen sparsomme (fri)tid, som mange arkivfolk har til rådighed. Man kan måske også frygte, at et samarbejde i fastere former vil virke utiltalende på enkelte.

Der er dog ingen tvivl om, at de fordele, der vil kunne opnås ved at arbejde tættere sammen, langt opvejer ulemperne.

Skal arkiverne fagligt gøre sig håb om at hævde sig fremover, er det nødvendigt at dygtiggøre sig ved kurser og møder. Skal der bygges bro mellem de forskellige holdninger og uddannelser, som kendetegner arkivfolk, er det ligeledes nødvendigt at samles og drøfte tingene. Og endelig: skal der blandt læg og lærd være en klar fornemmelse af, hvad et lokalhistorisk arkiv er, og hvad det kan yde, er den første betingelse, at vi, som dagligt arbejder dermed, selv bliver klar over det.

## Naturområderne og den fremtidige regionalplanlægning

Esbern Warncke,  
Botanisk Institut, Aarhus Universitet

### *Det ubebyggede land*

I ethvert samfund vil tanken om at tage vare på naturværdierne melde sig, når disse værdier bliver knappe. Dette gælder, hvad enten det drejer sig om natur af direkte økonomisk-erhvervsmæssig betydning eller f. eks. om tiltrækkende og karakteristiske landskaber.

De seneste års naturfredningsbestemmelser har ikke mindst udgangspunkt i de mere ideelt motiverede behov for at opretholde landskaber, hvis sammensætning og udseende med flora og fauna er af betydning for befolkningens trivsel.

Det er karakteristisk, at disse bestræbelser i de fleste lande først er taget op

under pres af den industrialisering, som fra begyndelsen af 50'erne og 60'erne og indtil dato har medført et stærkt accelereret forbrug af sådanne naturværdier. Befolkningen og måske især bybefolkningen har samtidig fået en stærkt stigende interesse for at kunne færdes og opholde sig i naturen.

Alene i Danmark inddrages der årligt mellem 5.000 og 10.000 ha svarende til 50 — 100 km<sup>2</sup> til byekspansioner, vejbyggeri m. m.

### *Naturfredningsloven*

Lige siden den første naturfredningslovs vedtagelse i 1917 har der været det dobbeltsig'e i naturfredningen, at man har ønsket at beskytte natur og kulturminde samtidig med, at befolkningen skulle kunne nyde disse goder.

Man kan roligt sige, at naturfredningsarbejdet herhjemme har været båret frem af en bred positiv indstilling hos befolkningen. Men holdningen til naturfredningssager er ligesom ikke længere helt så generelt positiv som tidligere.

Efter oliekrisen er den stigende knaphed på råstoffer blevet klar for alle. For Danmarks vedkommende er det vigtigste råstof landets dyrkbare areal, og landbruget er og vil formentlig fortsat være af største betydning for det danske samfund.

I adskillige fredningssager har debatten om fredningens ulemper for de berørte lodsejere overskygget debatten om fredningens betydning for den brede befolkning, hvilket sikkert skyldes, at befolkningen ofte ikke er blevet orienteret i tilstrækkelig grad om formålet med de forskellige fredninger, deres indhold og

virkning. I et stigende antal tilfælde har opfattelsen været den, at »fredningsfolkene har sat sig på områder«, som derved er blevet lukket af som noget, man måske kunne kalde museumsfredninger, forbeholdt et fåtal med særinteresser.

Men i virkeligheden har man gennem lovgivningen gjort det stik modsatte. I forbindelse med miljøreformens vedtagelse i oktober 1974 fik nemlig også naturfredningsloven en ansigtsløftning, hvorved der blev åbnet for adgangen til at færdes og opholde sig i naturen på steder, hvor dette er af væsentlig betydning for befolkningens friluftsliv.

### *Følsomme områder*

Det har længe stået klart, at der er al mulig grund til at sætte et stort spørgsmålstegn ved, om det overhovedet vil være muligt at bevare og pleje — i betydningen beskytte — naturen, når denne åbnes for ubegrænset færdsel, som det i praksis nu vil være tilfældet. Naturen skal — som en selvfølge — bruges eller udnyttes, og det forekommer ude af takt med nutidig tankegang og udvikling, hvis man igen skulle indskrænke almenhedens adgang til selv følsomme områder i naturen.

Men det væsentlige i nutidens bevaringsbestræbelser må dog være, at brugen af naturen skal foregå fornuftig og skånsomt, således at denne kan strække til så mange formål som muligt både i nutid og fremtid. En stor del af vort tilbageværende åbne land er faktisk så sårbart for færdsel og ændringer i kulturpåvirkningen i det hele taget, at det hurtigt helt kan ændre karakter. Det er med andre ord af største vigtighed, at vi i nøje sam-

menhæng med udlægning af fredede eller grønne områder finder frem til en så hensigtsmæssig forvaltning af disse områder som muligt. De skal plejes og passes, således at de ikke bliver nedslidte og mister deres tiltrækning, når de vilde planter og dyr forstyrres og forsvinder.

Nu behøver fri og åben adgang for alle selvsagt ikke at betyde ødelæggelse af naturområderne, men noget sådant kan finde sted navnlig på mindre områder med dårlig eller manglende styring af færdselen.

### *Miljøerne beskyttes*

Tanken om at værne følsomme naturområder og miljøer i videste betydning for »de vilde turister«, som det har været udtrykt, fremstod for få år siden i Schweiz i forbindelse med en national turistkongres. Pudsigt nok opstod tanken i det land, der var turistland længe før nutidens masseturisme.

Groft sagt var meningen den, at der var grænser for, hvor mange udlændinge man ville have til at spolere den schweiziske natur. De samme tanker er på det seneste blevet videreført i Sverige. Også i vort ellers så store og naturrige naboland ønsker man at hindre, at landets naturområder ødelægges gennem unødvendigt stort slid. Adgangen til og brugen af naturen skal styres gennem en fornuftig planlægning eller friluftspolitik. Her hjemme arbejdes der i miljøministeriet på kraft på at afstikke lignende overordnede retningslinier til brug for de lokale og regionale planlæggere.

Men hvordan styres frihed til skånsom færdsel? Eller man kunne måske spørge,

hvem skal have lov til at færdes hvor, og hvem skal ikke? — Nej, vel. Der er ingen tvivl om, at fremtiden vil medføre og nødvendigvis må medføre udlægning af flere reservatområder med begrænset adgang i lighed med f. eks. de danske vildtreservater.

### *Landskabskvaliteter*

Udviklingen i det åbne land tenderer mod større dyrkningsenheder og deraf følgende sløjfning af hegn, fjernelse af spredt beplantning, opfyldning af smådamme, rørlægning af småvandløb og regulering af større vandløb. Disse menneskeskabte ændringer i de fysiske forhold vil fortsætte også i fremtiden. For i en civilisation som vor, der bygger på en intens udnyttelse af naturen, er dette en selvfølge.

Men vi må snarest gøre op med os selv, hvilke landskabelige elementer eller kvaliteter vi ønsker at bevare i det åbne land i fremtiden. Lad mig blot fremhæve det eksempel endnu engang, der i de sidste års miljødebat har været omtalt så ofte: vi vil i fremtiden komme til at anvende hundreder af millioner kroner til rensning af spildevand inden dette forlader vore byer og industriområder. Men hvilken glæde frembyder vel rent vand i rørlagte vandløb eller snorlige kanaler?

Selv om mange reguleringer i det åbne landskab er fuldt forståelige ud fra traditionelle landbrugsøkonomiske synspunkter, må der også i fremtidens landskab være mulighed for at bibeholde landskabs-elementer som f. eks. det levende hegn, det fritstående træ, vandløbet, der slynger sig frit og som stadig kan være gydeplads for fiskene, vandhullet, mose og eng o.s.v.

### *Landsplanlægning*

I det seneste ti-år er landskabsplanlægningen for alvor kommet i gang med det formål, at skabe en naturlig balance mellem landskabets bæreevne og samfundets behov. Landets 12 fredningsplanudvalg har spillet en meget betydningsfuld rolle i forbindelse med denne planlægning. Det er min personlige opfattelse, at fredningsplanudvalgenes uafhængighed af amter og kommuner bør opretholdes og styrkes, som det da også delvis kom til udtryk under en folketingsdebat i maj måned 1974, hvor 8 af tingets 10 partier udtalte sig for, at den nuværende ordning opretholdes, og at planudvalgene ikke underlægges amtsrådene, som det fra nogle politikeres side har været ønsket.

En landskabsudnyttelse presset igennem af økonomiske eller erhvervsmæssige særinteresser er søgt undgået i fremtiden. Gennem by- og landzoneloven, en lands- og regionsplanlov, miljølovene, naturfredningsloven, skovloven, landbrugsloven og landsbyggeloven søges det noget upræcise mål nået: at skabe balance mellem landskabets bæreevne og samfundets behov. — Og dertil kommer så yderligere kommunalplanloven, der skal træde i kraft i februar 1977.

### *Kontakt mellem borger og myndighed*

Nærdemokrati er en af hovedtankerne bag den kommende kommunalplanlov. Og der stilles ikke mindst fra politikernes side store forventninger hertil.

Konflikter mellem den lokale befolkning og kommunalbestyrelser i miljøsager har man hørt meget om. Ved miljølovenes vedtagelse blev afgørelser i den

slags sager i betydelig udstrækning lagt ud til kommunerne, en vedtagelse der yderligere vil blive styrket fra februar 1977. Den nye lovs styrke vil utvivlsomt være, at borgerne i fremtiden kan påregne og har krav på fuld offentlighed omkring planlægningsarbejdet. I fremtiden vil befolkningen kunne påregne en fuldstændig orientering om de regionale planer, der dækker amternes dispositioner samt lokalplanerne, tidligere kaldet byplanvedtægterne, for den enkelte kommunes virkeområde.

Den tanke vil jo nok strejfe en og anden, at det vil knibe for adskillige at gennemskue procedureregler og kompetenceforhold i vort teknisk, lovgivningsmæssigt og politisk komplicerede, men tillige på så mange områder effektive samfundssystem. Det er nærliggende at forestille sig at »professionelle« interessegrupper vil få en betydelig indflydelse på medbestemmelsesretten.

Mon vi efter februar 1977 ikke længere skal opleve fornemmelsen af, at der fra tid til anden bliver handlet hen over hovedet på os, om end ubevidst, fra de lokale myndigheders side?

Lad mig til slut fremhæve et enkelt eksempel på, hvilken usikkerhed den enkelte borger hidtil vitterligt kan have følt i forbindelse med nye vejes anlæggelse. I dispositionsplaner indgår så ofte — helt naturligt — forslag til flere løsninger af, hvorledes man tænker sig nye veje placeret. Den overordnede planlægning findes i en generalplan, udarbejdet af vejdirektoratet. Regionale planer udarbejdes i amtsvejvæsenernes regi, og endelig er der de lokale vejplaner,



udarbejdet af kommunerne. Selvsagt finder en koordinering sted af disse planer bl. a. gennem planstyrelsen under miljøministeriet. Men hidtil har kommunerne egentlig ikke haft pligt til at underrette borgerne om, hvilke af de skitserede løsninger man i kommunalbestyrelsen ønskede fremmet eller havde mulighed for at fremme.

Det er et spørgsmål, om mangelfuld underretning i god tid fra kommunernes side ikke i mange tilfælde har haft sin forklaring i, at man ikke har kunnet give en klar og entydig redegørelse.

Og endelig, der findes fortsat ikke noget så vanskeligt som det at spå om fremtiden. Derfor findes der heller ingen planer, der kan give noget sandt og endegyldigt billede af den fremtidige udvikling.

## Litteratur om Østjylland 1975

Kjeld Elkjær

Der er grøde i den lokalhistoriske litteratur, og adskillige egnsbeskrivelser fra det østjyske område har set lyset i det forløbne år. Flere af dem har den særlige interesse, at de skildrer den jævne befolknings daglige liv i mands minde og illustreres med materiale fra de stedlige lokalhistoriske samlinger. Det gælder således to publikationer fra det stærkt egns-historisk interesserede Hads Herred. *Sigrild Larsen* har under titlen *Odder set med erindringsens briller* udsendt to små bøger eller hæfter på eget forlag, hvis overskud går til »de gode glæders legat« for pati-

enter på Odder Sygehus. De indeholder dels egne erindringer, dels optegnelser efter samtaler med ældre Odder-borgere og fortæller løst og fast om livet i den lille by fra omkring århundredskiftet til besættelsestiden 1940—45. Undervejs bliver der plads til en minderune over stationsforstander Emil Kaster, der har haft særlig betydning for det historiske ind-samlingsarbejde i Odder og omegn.

Af betydelig større omfang er *Kaj Henning Jensens* bog om Hou: *En rest af et fiskerleje — og begyndelsen til en by*. Forfatteren har her — foruden egne optagelser — offentliggjort en enestående samling gamle fotografier fra den lille fiskerby, indtil 1976 endestation for Hads-Ning Herreders Jernbane. Ved hjælp af billederne og den ledsagende livlige og letlæste tekst kan man følge livet i det lille samfund lige fra oldtiden, men bedst gennem de sidste 100 år. Oplysningerne i bogen stammer mestendels fra mundtlige meddelelser og må undertiden tages med forbehold. Desuden savner man et register, der i så fyldig en fremstilling (460 sider) skulle være uundværligt. Men som materialesamling er bogen en bemærkelsesværdig indsats.

Grenå Folkebibliotek fejrede i 1975 sit 100 års jubilæum, og i den anledning udsendtes den smukke lille bog *Grenå minder*, skrevet af faktor *J. A. Nielsen*, lederen af Grenå Egnsarkiv. Den indeholder først et kapitel om bibliotekets historie og om viceskoleinspektør Carl Svenstrup, bibliotekets leder gennem 40 år og forfatter af det bindstærke værk »Grenå bys historie«. Derefter fortæller *J. A. Nielsen* sine barndoms minder fra

tiden før første verdenskrig og giver en virkelighedsnær skildring af et arbejderhjem i Grenå og en bondegård i Hammelev, af det hårde slid for en mælkedreng og en tjenestedreng på den tid. Der sluttet af med forskellige småtræk, der kan supplere Svenstrups store byhistorie. Bogen er gennemillustreret med billeder fra egnarkivet.

En helt anden form for købstadshistorie får man i *Robert Egevangs* smukke bog *Det gamle Ebeltoft*, udsendt i Nationalmuseets serie om gamle danske byer. Dens sigte er ikke så meget kulturhistorisk som arkitektonisk beskrivende. Udgangspunktet er bevaringsplanen fra 1970, og det påvises, hvorledes byens ældste bygninger fra 1600- og 1700-årene sammen med de beskedne murstenshuse fra 1800-tallet udgør en harmonisk, bevaringsværdig helhed. Illustrationsmateriale er ret ensartet, idet det hovedsagelig stammer fra Hugo Matthiessens gennemfotografering af byen 1917.

Århus Byhistoriske Udvalg har denne gang som julepublikation udgivet *Bernhardt Jensens* samling *Livet i Århus i gamle vises*. Her er gengivet 44 vises, der omhandler begivenheder i Århus, spændende over tiden fra 1659 til 1959. Til alle viserne er føjet noder (for så vidt de har kunnet opspores), endvidere faksimiletryk og en rigdom af illustrationer, dertil en kort, men udtømmende historisk kommentar. De ældste begivenheder, der besynges, er det svenske overfald i 1659 og Skæring Munkgårds brand 1732. Af de kendteste fra senere tid kan nævnes den om Karen Spidsmus og Lersøbøllen Ferdinand fra 1902 og Abessinier-

visen fra Landsudstillingen 1909. Det er en ny og meget underholdende måde at læse byhistorie på.

En hidtil mindre påagtet side af livet i Århus har fået en monumental skildring i de af Erhvervsarkivet udgivne *Sociale Studier. Kriminalitet, prostitution og fattigdom i Århus ca. 1860—1906*, udarbejdet af Jens Haugaard Jensen, Erik Hansen og Lilla Voss. Det er en yderst grundig historisk undersøgelse, byggende på Århus Byråds arkiv, særlig Socialvæsenets arkiv, på aviser og en lang række andre trykte og utrykte kilder. Der fremlægges et omfattende statistisk materiale til belysning af skyggesiderne i datidens samfundsliv, og bogen har betydning som den første større undersøgelse af disse forhold i en dansk købstad. Det er ikke morskabslæsning, men den interesserede læser vil dog finde mange menneskelige småtræk og oprulning af skæbner i det tørre stof.

Endelig kan man nævne en bog af en helt anden art, en politisk biografi med en vis tilknytning til Østjylland. Det er *Ole Küllerich: Politikeren Estrup og hans konge*, udsendt i anledning af Estrups 150 års dag. J. B. S. Estrup var som bekendt ejer af Skaføgård og drev godset på forbilledlig måde, men denne side af hans virksomhed nævnes kun ganske kort i bogen. Mere gøres der ud af Estrups indsats som indenrigsminister 1865—69, da han fik gennemført lovene om Esbjerg Havn, om de jyske jernbaner og om land- og købstadskommunernes styrelse. Men bogens hovedsigte er et forsvar for Estrups reaktionære politik som konseilspræsident i årene 1875—94. Hans poli-

tiske format sammenlignes med Stau-  
nings, og er forfatteren end ikke helt  
blind for Estrups mangler, er bogen  
overvejende et hyldestskrift. Alligevel er  
den så alsidig og velskreven, at den er  
værd at læse som supplement til de mere  
kritiske skildringer af provisorietiden.

## Clausholm

Henrik Berner

I det forløbne år har vi undtagelsesvis  
ikke haft tagarbejder! Men i løbet af ef-  
teråret 1976 agter vi at udskifte en del  
af taget over kapellet i slottets store vest-  
fløj samt en mindre del af taget på østlige  
længde af Staldgården.

Taget over kapellet er i sig selv ikke i  
en særlig dårlig forfatning, selv om det  
sikkert er ret så gammelt. Men p. g. a. ka-  
pelleets hvælving op under tagundersiden  
er det umuligt at inspicere og efterrepare-  
re denne, og da småskavanker ved taget er  
begyndt at vise sig, har vi ment det ufor-  
svarligt at udskyde en radikal løsning af  
hensyn til de mulige konsekvenser for  
kapellet, som det vil få, når og hvis taget  
ikke længere kan holde regnvand og —  
specielt — fygesne ude.

På Staldgården agtes omlagt et mindre  
parti af taget ud mod vejen — fra ind-  
kørselsporten til sydgavlen — dette p. g.  
a. meget dårlige lægter. Samtidig agter vi  
at reparere et parti omkring en af kvi-  
stene, hvor utætte skotrender har bevirket  
en svækkelse af såvel spær som lægter.

Til alt dette arbejde er det lykkedes at  
opnå et lån på favorable vilkår fra Sta-  
tens Bygningsfredningsfond.

Samtidig med, at der skal stilladser op  
til ovennævnte tagarbejde, er det tanken  
at fortsætte med facade-restaureringerne.  
Sidste efterår afsluttedes oppudsningen af  
nordgavlen på slottets store østfløj (den  
gavl, der vender ud mod indkørslen), og  
samtidig genindsattes på 1. sal et par i  
tidens løb tilmurede vinduer.

Et tilsvarende restaureringsarbejde ag-  
ter vi nu at søge udført på kapelfløjens  
nordgavl, idet vi samtidig udnytter erfa-  
ringer, som vi gjorde sidst med den anden  
fløjs nordgavl. Dette gælder især sam-  
mensætningen af puds, der i samråd  
med Kalk- og Teglværks-laboratoriet ud-  
føres så tæt som overhovedet muligt på  
den oprindelige puds. Muligvis agter vi  
yderligere at fortsætte facade-restaure-  
rings-arbejdet på den side af den store  
vestfløj, der vender ind mod gårdspladsen  
— alt så langt pengene rækker!

Til dette arbejde regner vi med også at  
opnå favorabelt lån fra Statens Bygnings-  
fredningsfond, men da nogle tekniske for-  
hold endnu ikke er fuldt opklarede, er  
dette spørgsmål ikke endeligt afgjort. Des-  
uden yder selskabet »Clausholms Venner«  
bistand, dels af egne midler, dels ved bi-  
drag fra kulturelt interesserede fonds.

Endelig håber vi på at kunne nå frem  
til afsluttende forsøg vedrørende over-  
fladebehandling af de nypudsede facader.  
Således agter vi at etablere nogle prøve-  
flader med en overstrygning med meget  
tyndt kalkvand, dels et par prøveflader  
med forskellige algedræbende midler —  
de nuværende facaders noget triste og  
blakkede udseende skyldes i meget væsent-  
lig grad angreb af alger.

Årets store arbejde er dog sket på fontæneanlægget. Som det muligvis huskes fra sidste år, kom vi godt i gang med dette meget storladne anlæg, tegnet af professor C. Th. Sørensen, selve skålfontænerne dog af arkitekt Jens Chr. Varming.

Mod forventning blev vi desværre ikke færdige med arbejderne sidste år, og det meste af sommeren 1976 er også medgået til diverse justeringer og efterarbejder, så anlægget først kan meldes helt klar nu i eftersommeren. Hele anlægget er som ventet blevet meget vellykket, helt i barokkens ånd, hvorved slottets arkitektur så at sige forlænges ud i terrassehaven og således afrunder anlægget på en måde, som det også var meningen, da huset blev opført og — især — udvidet af kong Frederik IV i 1720'erne.

Projektet vedrørende restaureringen af »Kongesalen« er blevet færdigt. Nogle kulturelt interesserede fonds har givet tilsagn om økonomisk bistand til realiseringen, men da alle forhold endnu ikke er fuldt afklarede, venter vi lidt endnu med igangsættelsen af arbejdet.

I forbindelse med udarbejdelsen af projektet for restaureringen af »Kongesalen« stødte vi — som nævnt sidste år — på et problem vedrørende skillevæggen mellem vestibulen og havesalen i stueetagen, idet den bærer gulvbjælkerne i »Kongesalen«.

Med bistand fra Det særlige Bygningssyn lykkedes det sent på året 1976 at få dette problem klaret ved indskydning af nogle bærende stålbjælker til afstivning og delvis erstatning for en kraftig egerem, der stedvis var så godt som opædt af træorm.

Samtidig med udførelsen af ovennævnte afstivningsarbejde viste det sig desværre, at den indvendige hovedtrappe mellem stueetagen og 1. sal rent konstruktivt var opført overordentlig letsindigt — truede faktisk med at styrte ned!

Også her fik vi med bistand fra Det særlige Bygningssyn indlagt nogle afstivende profiljernsbjælker, således at man nu uden risiko kan befare hovedtrappen!

Vi fortsætter stadig arbejdet med restaurering af gobelinerne på 1. sal — i vinterens løb blev partiet nærmest »Kongesalen« delvis færdigrestaureret på Rosenborg. Der resterer dog nok én à to sæsoners arbejde, før hele sættet er færdigt. Vi har de bedste forhåbninger om fortsat bevågenhed fra bevilgende myndigheder.



*Fra fontæneanlægget i Clausholm park.*



På grund af overvældende travlhed med ovennævnte aktiviteter er det ikke lykkedes det sidste år at komme helt så langt fremad med restaureringen af paneldekorationerne, som vi havde håbet det. Dog skrider arbejdet fortsat fremad — således kan nævnes, at alle paneldekorationerne nu er fremdragne og nogle af dem færdigretoucherede.

Takket være et studieophold her af en ung, canadisk pige er det lykkedes at få restaureret alle de gamle læder-bogbind, der tilsammen udgør »Den huitfeldtske Bogsamling«. Det drejer sig om vel ca. 2000 bøger i smukke læderbind med guldtryk fra tiden ca. 1760 op til 1800. Læderet var — især takket være solens stråler — i tidens løb blevet ganske udtørret. Efter råd og anvisninger fra Det kgl. Bibliotek i København og den derværende konserveringsafdeling fik vi bindene gnedet ind med en speciel salve, og derefter atter afpuddet.

Som sædvanlig søger vi at følge koncerttraditionerne op. I år desværre kun med i alt to koncerter: 4. august med Randers Byorkester under ledelse af kapelmester Lavard Friisholm og 26. august en klaveraften med Peter Westenholz, der glædede os med et Schubert-program. Sidstnævnte koncert arrangeredes i lighed med tidligere af selskabet »Clausholms Venner«, men var naturligvis som altid offentlig tilgængelig.

Også i lighed med tidligere år har vi i sommeren 1976 afholdt offentlige gudstjenester i slotskapellet — begyndende 2. pinsedag og stort set med en måneds mellemrum indtil 5. september.

## Dansk Landbrugsmuseum, Gl. Estrup

Svend Nielsen

Den optimisme, som Landbrugsmuseet lod skinne igennem i sidste beretning, blev ikke gjort til skamme. Ved en »taksigelsesfest« 26. januar 1976 modtog museet 1 mill. kr. fra Tuborgfondet og 1 mill. fra Landbrugsorganisationerne, og landbrugsminister Poul Dalsager bekræftede, at også staten ville yde 1 mill., således at der ville være i alt 3 mill. kr. til bygning af en ny udstillingsbygning m. m.

Omtrent samtidig bevilgedes yderligere 2 mill. til en gennemgribende restaurering og indretning af kostalden (den gamle agerumslade). Denne restaurering nødvendiggjorde, at den pågældende bygning blev totalt tømt for museumsgenstande, og det har derfor været nødvendigt at leje 2 store telte på hver 300 m<sup>2</sup> til midlertidig opmagasinering.

De to byggesager har medført et betydeligt arbejdspress i forbindelse med projektering og praktiske forberedelser, og det har derfor ikke været muligt i år at foretage større ændringer i de eksisterende udstillinger, men publikum viser sig forstående og har ikke svigtet af den grund.

Under udgravningen til nybyggeriet er der i muligt omfang gjort undersøgelser og iagttagelser af bygningsarkæologisk interesse. Ruinerne af de i 1947 nedbrændte bygninger viste, at disse er opført i mindst tre tempi, og der kunne spores mindst to ældre brande. Endvidere konstateredes fundamentet til en ældre bygning (formentlig fra før 1600), og der fandtes to tilkastede brønde, hvis nederste del i begge tilfælde bestod af plankekasser. Desværre

fandtes intet, der kunne give en nærmere datering.

I årets løb er indgået ca. 30 museums-genstande, nogle bøger til biblioteket samt ca. 400 fotos, en lang række stambøger og en del protokoller og andet materiale fra »De Samvirkende Jydske Hesteavlsforeninger«.

## Djurslands Museum, Grenå

Ejnar Hovesen

Det meget omfattende restaureringsarbejde på museets ejendom »Den gamle Købmandsgaard« er blevet fortsat, og i det forløbne år har man genopbygget en smuk gangbro, som nu igen danner forbindelse imellem de to store pakhusbygninger. Det økonomiske grundlag for dette arbejde var en gave fra sparekassen Grenaa-Bikuben. Også Handelsbankens Fond har ydet et stort bidrag til restaureringsarbejdet, ligesom en bevilling fra staten gør det muligt at foretage en længe tiltrængt reparation på bindingsværket i hovedhusets syd-facade.

Museet har i år modtaget usædvanlig mange og værdifulde gaver, og takket være støtte fra Århus Oliefabriks Fond har man kunnet foretage opstilling af en meget fint bevaret jernaldergrav med skelet og en righoldig samling af keramik.

Rigsantikvaren, professor P. V. Glob, og lokalmuseumstilsynets konsulenter har deltaget i en forhandling med kulturudvalget i Grenå kommune med henblik på en væsentlig forhøjelse af byens tilskud. Anmodningen herom er blevet vel mod-

taget i byrådet, og der skulle således være begrundet håb om, at man snart kan ansætte en faguddannet museumsinspektør som leder af Djurslands Museum.

## Horsens Museum

Bent Ousager

*Bygninger:* I gallerisalen er blevet opstillet trævægge så solide, at de kan bære hængemontrer, hvorved man har opnået, at to korridorer kan udnyttes som udstillingsrum.

*Samlinger:* Omordningen af oldsamlingen er fortsat og så vidt fremskredet, at nu også jernaldersalen er indrettet; efter en afsluttende gennemgang vil den nyopstillede oldsamling kunne indvies i efteråret 1976.

Samlingen af østjysk lertøj, der i nogle år har været nedpakket, dels af pladshensyn, dels — beklageligvis — af sikkerhedsmæssige grunde, er blevet genudstillet, nu i aflåselige og sikrede montere. Herved er denne genstandsgruppe endelig kommet under så forsvarlige og værdige udstillingsforhold, som dens kulturhistoriske værdi berettiger den til.

For at skaffe plads til en nyligt erhvervet kunstsamling, bestående af Mogens Zielers værker, har museet foretaget en omhængning af dets øvrige kunstværker, således at disse nu er samlet i den ene af de store ovenlyssale, medens Mogens Zielersamlingen får rådighed over den anden. Zieler-salen er nu under indretning under ledelse af kunstneren selv.

*Udstillinger:* I november 1975 (1. — 23.) udstilledes en række kunstværker, skænket af nulevende danske kunstnere til støtte for Willumsensamlingen i Ribe, i alt omkring 350 arbejder omfattende forskellige kunstarter.

Som en markering af den foreløbige afslutning på nyopstillingen af sølvsamlingen arrangerede museet i februar—marts 1976 (25/2 — 28/3) en mindeudstilling for »Rasmus Jensen, guldsmed i Horsens 1867 — 1922«. I udstillingen betonedes Rasmus Jensens rolle som formidler af overgangen fra håndværk til industri inden for guldsmedefaget i Horsens. Ved biografisk materiale redegjordes for hans levned fra læreårene under laugstiden til magnatårene omkring første verdenskrig. Ved hans rekonstruerede værksted og arbejdstegninger vises arbejdsmetoder, og endelig skulle et udvalg af ca. 300 genstande give indtryk af alsidigheden i hans produktion, spændende over alle moderne stilarter i hans 55 års virkeperiode.

Hentet fra en helt anden emnekreds var forårsudstillingen i april—maj 1976 (3/4 — 9/5), der viste billeder og genstande fra »Horsens Idræts Historie«, vel den mest populære udstilling, som museet hidtil har vist.

Som i tidligere år har museet i samarbejde med »Historisk Forening for Horsens og Omegn« arrangeret foredrag, historiske udflugter og historisk betonedede fester. Den 12. september 1976 arrangeredes den traditionelle »Egnshistorisk Søndag«, hvorunder søndagsturister kan få oplysning — ved forklarende ord, billeder

og museumsgenstande — på en række historisk mindeværdige steder i omegnen, i år i Horsens vesterland.

*Undersøgelser:* Den i efteråret 1975 påbegyndte undersøgelse af en aflang højning på Bygholm Nørremark er fortsat og har som foreløbigt resultat bekræftet, at der er tale om tomten af en langdysse, der er blevet delvis sløjftet i slutningen af forrige århundrede. Der er blevet påvist i det mindste to byggefaser, hvoraf den yngste har haft et betydeligt omfang: bredde mellem randstenene 12 m, længde mindst 60 m. Ud fra fund af flintegenstande og — især — lerkarskår har det yngste anlæg kunnet tidsfæstes til ældre jættestuetid.

*Erhvervelser:* Polstret armstol fra Hvirring Præstegård omkr. 1860. Taffeluhr, senempire, af C. P. Møller, uhrmager i Horsens ca. 1830 — 1867. Bæger af sølv, udført 1728 af Mogens Løwenhertz, mester i Horsens 1695 — 1733. Sennepskande af sølv, dat. 1809, og to spiseskeer, udført af Nicolaj Brandt, mester i Horsens 1787 — 1813. 11 spiseskeer af sølv af mestrene: Bisgaard, Hjort, Bærentzen, Jer. Schmidt, alle omkring midten af 19. årh., og Rasmus Jensen (1867 — 1922).

Wenzel Tornøe: Portræt af gæstgiver Andreas Jørgensen. 1876. Olie på lærred. Alsing Nielsen: Komposition med krukke, 1927, og »Hus i Magstræde« 1929, begge olie på træ.

*Besøgstal* i perioden 1/4 1975 — 31/3 1976: 4.898.

## Fugholm. En udgravning i middelalderens Horsens

*Af en gruppe fra Lærestolen i Mid-  
delalderarkæologi ved Aarhus Uni-  
versitet.*

Da Adam af Bremen omkring 1075 beskrev den jyske halvø i sit værk om de hamburgske ærkebispers historie, fortalte han, at den knap var egnet til bolig for mennesker. Dog fandtes der meget store byer, hvor havarme skærer sig ind<sup>1</sup>). Med ordet havarme har Adam sandsynligvis bl. a. ment de østjyske fjorde, og selv om han ikke omtaler andre østjyske byer end Slesvig og Århus, kan Horsens tænkes at være indbefattet i beskrivelsen.

Omkring 1150 eksisterede der utvivlsomt et bysamfund ved navn Horsens. Navnet dukker — omend i forkortet form — første gang op på en mønt, der er slået af kong Svend Grathe (1146 — 1157). Ved et kronet hoved ses her indskriften HORS, der betegner det sted, hvor mønten er slået<sup>2</sup>). Fra den følgende konge Valdemar den Store (1157 — 1182), stammer en mønt med den latinske indskrift REGIS HORSENES, på dansk Kongens Horsenes, hvad der fortæller, at stedet var kongelig ejendom<sup>3</sup>). Som det er tilfældet med de fleste danske byer, er det imidlertid først med Valdemar Sejrs jordebog fra omkring 1230, at vi får lidt flere oplysninger. Horsens rangerer her blandt de højest takserede jyske byer hvad angår størrelsen af afgifter til kongen. Den overgås kun fra Ribe og Viborg<sup>4</sup>).

Byen må altså have haft en vis betydning i 1200-tallet, og det er da også i

dette århundrede, at den nuværende Vor Frelsers Kirke<sup>5</sup>) samt den lidt yngre Klosterkirke rejstes i byen. Klosterkirken indgik i Gråbrødreklostret, som blev stiftet i 1261<sup>6</sup>), mens byens anden klosterstiftelse, johannitternes St. Hans Kloster, der lå lige øst for den middelalderlige by, først kendes fra 2. halvdel af 1300-tallet<sup>7</sup>). I dag er Vor Frelsers Kirke og Klosterkirken samt stenkældrene Borgergade 28 og Søndergade 41 med de ændringer, som de i tidens løb er undergået, de eneste synlige bygninger fra middelalderens Horsens.

Som det fremgår af ovenstående rids, ved man kun lidt om byens oprindelse og ældste historie. De skriftlige kilder er få og spredte, men nye oplysninger kan stadig hentes i jorden.

I efteråret 1974 greb Horsens Museum derfor chancen, da der blev mulighed for en arkæologisk undersøgelse i Fugholm. Varehuset Schou-Epa havde til hensigt at udvide sin parkeringsplads og lod derfor husene Fugholm nr. 5, 7 og 9 på østsiden af gaden nedrive. Da ingen af disse huse havde kældre, var mulighederne gode for at finde uforstyrrede kulturlag, d. v. s. lag af affald og bygningsrester. Udgravningen blev ledet af Bent Ousager, der blev bistået af Svend Nørregård Hansen og museets frivillige hjælpestab. Bent Ousager har venligst stillet alle udgravningsresultater til vor rådighed<sup>14</sup>.

Udgravningsfeltet, som ses på fig. 2, blev på grund af stærkt tidspres hovedsagelig gravet med maskine. Mindre områder gravedes dog med håndkraft på traditionel vis. For at kunne fastholde sammenhængen mellem i det mindste nogle



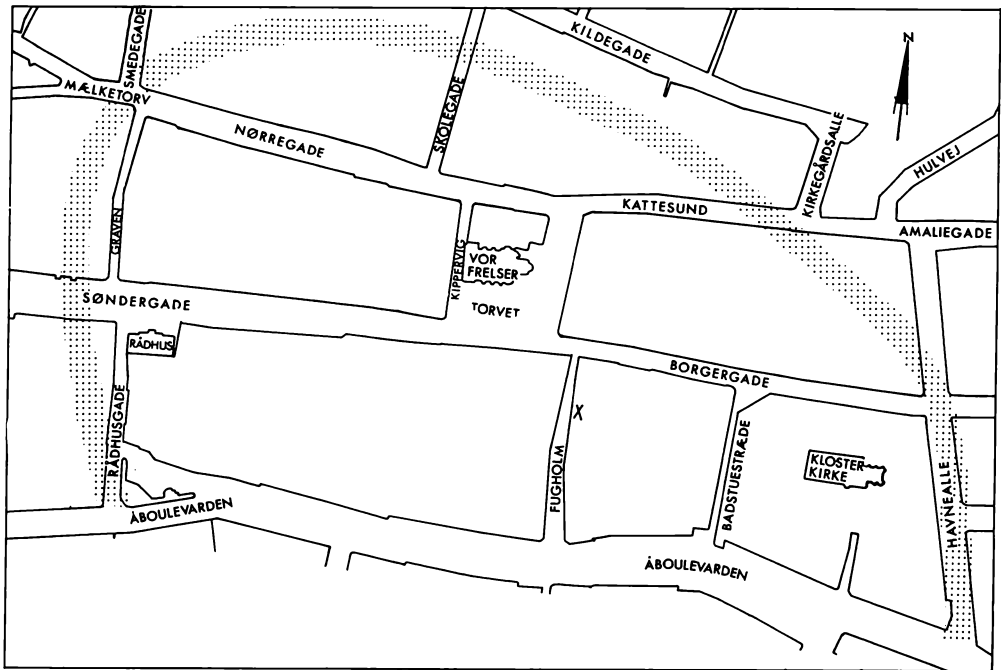


Fig. 1. Moderne kort over Horsens med den middelalderlige grav forsøgsvis indtegnet. X betegner stedet for udgravningen i Fugholm 1974.

Det middelalderlige Horsens gadeforløb og udstrækning kan i store træk fastlægges.<sup>8)</sup>

Mod syd afgrænsedes byen af åen, som blev fyldt op 1903 ved anlæggelsen af Åboulevarden. Parallelt med åen løb byens hovedstrøg Søndergade-Borberggade, langs hvilket de middelalderlige stenhuse, som man har kendskab til, var placeret. Fugholm-strædet og Badstuestræde førte fra Borberggade ned til åen, mens Pustervig og Gavgade henholdsvis vest og øst for Vor Frelsers Kirke samt Graven ledte op til Nørregade, hvis vestlige del tidligere hed Smedegade<sup>9)</sup>. I forlængelse af Nørregade mod øst løb Kattesund, der – placeringen af Kattesundsporten taget i betragtning – sikkert har været noget kortere end i dag.

Foruden disse større gader har der sandsynligvis været flere nu forsvundne stræder og slipper, som mellem de enkelte grundstykker gav forbindelse mellem de parallelle hovedgader.

Byens befæstning er anlagt før 1261, hvor den østre grav må have eksisteret<sup>10)</sup>. Graven, som sikkert har været suppleret med en vold eller palisaderække gennembrudt af porte ved byens udfaldsveje, er påvist lidt vest for Rådhuset, hvor man har iagttaget dens tværsnit ved en udgravning<sup>11)</sup>. For enden af Søndergade, som senere er blevet forlænget mod vest, stod Sønderport, og herfra gik graven mod syd ned til åen, men dens forløb kan ikke angives præcist. Mod nord har befæstningen rimeligvis gået vest for gaden Graven til Smedegades port, hvorfra den drejede østover følgende en linie mellem Nørregade og Kildegade. Omtrent midt i Kattesund var der en port, og det samme var tilfældet for østenden af Borberggade. Byens østgrav dannede østgrænse for klostrets grund<sup>12)</sup>; den må derfor søges øst for Klosterkirken ved Havneallé.

I middelalderen var Vor Frelsers Kirke omgivet af en kirkegård. Den sløjfedes 1740<sup>13)</sup>. For det nuværende torv blev anlagt her, var torvehandelen sikkert at finde på de brede hovedgader.

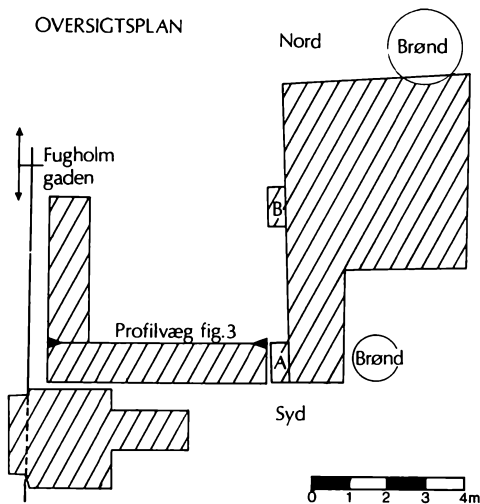


Fig. 2. Oversigtsplan over udgravningen. De undersøgte områder er skraveret. Fugholmgaden ligger til venstre. Profilvæggen fig. 3 samt søjlerne A og B er markeret.

af fundene blev desuden to lodrette søjler, kaldet A og B, udgravet særlig omhyggeligt fra top til bund, og alle fund fra hvert 20-cm lag blev holdt samlet. Disse lag fik numrene 1—15 begyndende ved de ældste lag lige over den naturlige undergrund. Endvidere blev flere lodrette jordvægge i udgravningsfeltet opmålt og beskrevet, for at kulturlagenes indbyrdes følge, der er afbildet på fig. 3, kunne fastholdes.

Undersøgelsen viste, at de fjernede huse havde hvilet på et stort set uforstyrret kulturlag, der var op til 3 m tykt. Kulturlaget var tykkest mod øst, idet undergrunden faldt kraftigt i denne retning. Inden for hele feltet var faldet ca. 1,60 m. Nederst fandtes et op til godt 1 m tykt og ensartet affaldslag (lag I på

fig. 3). Laget var fugtigt og indeholdt meget organisk materiale såsom træstykker, kviste, dyrekogler, læderstykker, foruden keramik m. v. Bygninger var der ingen spor af, og boreprøver taget længere øst for Fugholm viser, at hele dette område oprindelig lå lavere end området lige ved gaden og var meget fugtigere. Set i forbindelse med naturforholdene på stedet må lag I opfattes som regulært opfyld, der har udjævnet et terrænfald mod øst og gjort det fugtige område egnet til bebyggelse.

Nogle tynde sandlag, der lå i vandrette afgrænsede bæltter i affaldet, tyder på, at denne opfyldning ikke er sket i ét stræk. Sådanne sandlag kendes fra andre byer og må i almindelighed være lagt ud for at suge fugt og muliggøre færdsel hen over området. Nær toppen af det store opfyldningslag fandtes endvidere et tyndt, vandret, hårdt sammenpresset gruslag i området ud mod strædet (lag II på fig. 3). Måske er det en forløber for Fugholm, måske blot en vej til affaldspladsen. Det kan kun afgøres ved nye undersøgelser.

Tiden for opfyldningen (lag I) kan bestemmes omtrentlig ud fra lagets indhold. De fem nederste 20 cm-lag af søjlerne A og B svarer til lag I, og keramikken i disse lag består udelukkende af ensartede skår af uglasserede, sorte kar af typer, der kendes fra Århus og her fortrinsvis forekommer i 1. halvdel og ved midten af 1200-årene<sup>15</sup>). I den nedre del af lag I fandtes også et stykke af en teglsten. Sådanne blev tidligst anvendt i Danmark omkring år 1160, men i Horsens benyttede man næppe tegl før i 1. halvdel af 1200-årene i forbindelse med kirkebyggeriet.

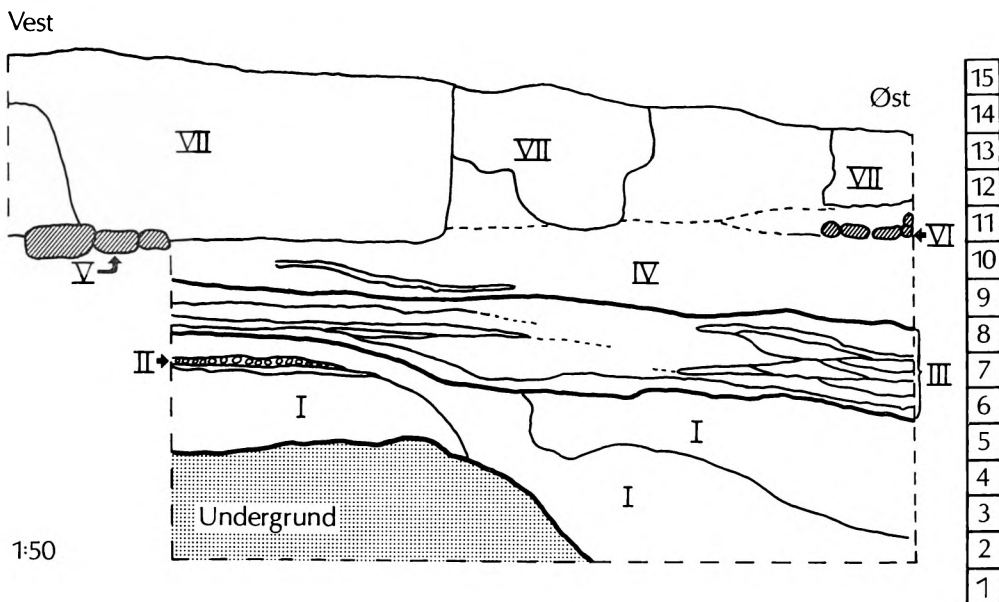


Fig. 3. Lodret profilvæg vinkelret på Fugholm med markering af niveau for de enkelte lag af søjlerne A og B i forhold hertil. Beliggenheden ses på fig. 2. Omtegnet efter udgravningsopmålingerne af O.S.

I laget oven over (lag III på fig. 3) fremkom de første egentlige bygningsspor i form af tynde, vandrette lag af ler, trækulsholdigt sand og rent sand vekslende med hinanden. Disse lag blev iagttaget i området ret nær strædet, men ikke i søjlerne A og B, og de er sandsynligvis vekslende husgulve og afretningslag for sådanne. Mod øst sås et område med meget rødbrændt ler, sikkert ildstedsrester. I østsiden af disse ældste bebyggelseslag fandtes en vandret, »rendelignende« træplanke understøttet af flere ca. 1 m lange træpæle, der var banket lodret ned i jorden. Hverken funktionen af denne konstruktion eller af nogle fritstående træpæle har dog kunnet bestemmes. En nedgravet tønne inde på grunden kan have været brugt til affald, lige som det kendes

fra andre undersøgelser, og man kan konkludere, at den første bebyggelse på stedet har været en eller flere direkte efter hinanden følgende bygninger liggende nær det nuværende Fugholm-stræde.

Lag 6 i søjlerne svarer til nederste del af lag II i profilvæggen på fig. 3, og det viser sig, at keramikken her er anderledes end i de underliggende lag. Glaseret keramik optræder nu for første gang, og den sorte keramik fra de ældre søjlelag er suppleret med skår af hårdt brændte, mere professionelt udførte kar. I Østjylland fandt dette skifte inden for keramikken sted hen mod midten af 1200-årene, og glaserede skår af de her foreliggende typer dukker også først op i det øvrige Danmark ved denne tid<sup>16</sup>). Set i forbindelse med dateringen af overliggende og under-

liggende lag må den ældste bebyggelse på stedet stamme fra tiden omkring midten af 1200-årene.

Over dette bebyggelseslag var der et kraftigt lag (lag IV på fig. 3), hvori der ikke blev fundet bygningsspor, og som kan være nedbrydnings- og afretningslag fra det ældste hus (eller det sidste af de ældste huse). Efter fundene at dømme er laget dannet i tiden omkring år 1300.

Herover fandtes spor af endnu en bebyggelsesfase, som først og fremmest gav sig til kende ved en kampestenslægning løbende langs med Fugholm i hele udgravningens længde (V på fig. 3). Den bestod af en samling sten i ét lag med lige kant ind mod grunden. Bredden synes at have været ca. 1½ m, og muligvis er det fundamentet til et hus. I samme niveau

fandtes der længere inde på grunden og omkring søjle A en samling mindre sten (VI på fig. 3). De er rester af brolægning ved eller i en bygning, som sikkert har haft forbindelse med stensamlingen langs gaden. I søjlelagene over og omkring disse sten var der mange fund. Foruden den gråsorte og den glaserede keramik fandtes nu også skår af rhinsk stentøj fra tiden ca. 1275 — 1350 (i lag 10—12), og det er sandsynligt, at der i 1300-årene stod en bygning her, som havde forbindelse med stensamlingerne.

De overliggende lag var forstyrret af nedgravninger, og jordfaste bygningsrester fra middelalderen kunne ikke påvises. I søjlelagene 13—15 fremkom dog både stumper af lerklining fra fletværksvægge samt middelalderlige tagtegl af den type,

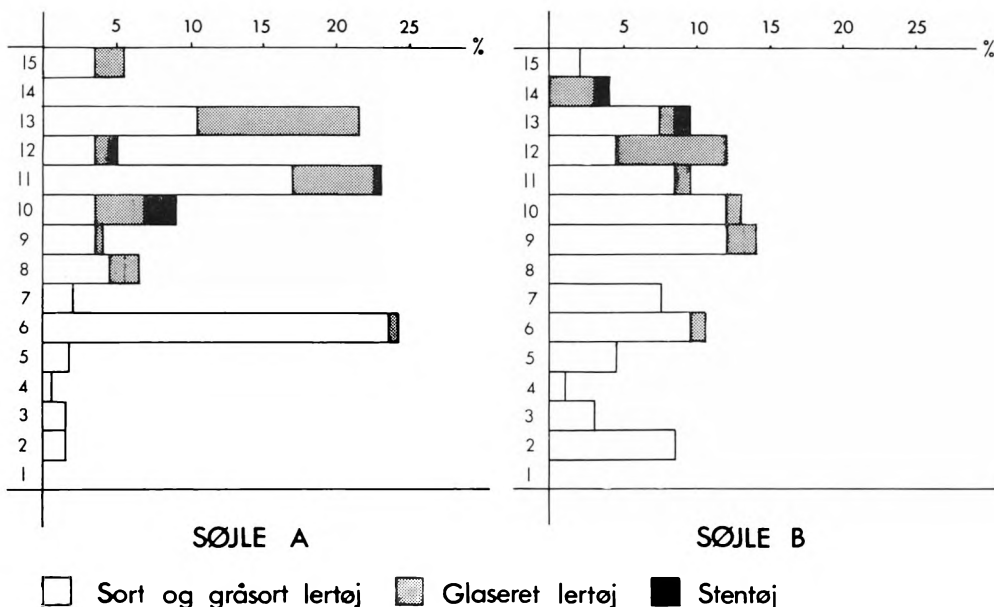


Fig. 4. Søjlediagrammer, der viser den procentvise fordeling af tre keramiktyper i hver af søjlerne A og B. Udarbejdet af C. A. Søjle A: 100 % = 214 skår. Søjle B: 100 % = 93 skår.



der kaldes munke og nonner. Desuden var der både gråsort og glaseret keramik, og i lag 13 stentøj fra den senere del af 1300- eller 1400-årene. Kulturlag fra den seneste del af middelalderen og fra tiden herefter manglede, men det er normen i de danske byer. Ved den tid må renovationen være sat i system, således at affald blev bragt bort.

Endelig skal nævnes, at der i området også blev fundet to brønde, den ene sat af kampesten, den anden af tegl, se fig. 2. Den første blev tømt for sit indhold, som alt var af nyere dato.

Foruden rent bebyggelsehistoriske oplysninger gav udgravningen ny viden om, hvad man benyttede i dagliglivet og om de håndværk, der blev drevet i Horsens i middelalderen. Nogle af disse fund er nævnt i det foregående, men skal nærmere omtales her.

Den største gruppe er keramikken. I de to søjler A og B blev der fundet i alt 307 skår, som er rester af bordtøj og køkkentøj brugt i byen. Det vidner om den udvikling i keramikken, som fandt sted i løbet af middelalderen, og der er stor lighed med forholdene i middelalderens Århus, som de kendes fra de store udgravninger ved Århus Søndervold. Det gælder både udviklingen i almindelighed, se fig. 4, og udseendet af de enkelte lerkar.

Nogle få lerkarskår fra Fugholm stammer fra importerede krus, kander og lignende, men langt størstedelen er af hjemlig produktion. I en mønstringsliste over byens indbyggere fra 1588 er der opført 3 pottemagere<sup>17</sup>), så det er sandsynligt, at der ialtfald i senmiddelalderen sad pottemagere i byen, som fremstillede det meste

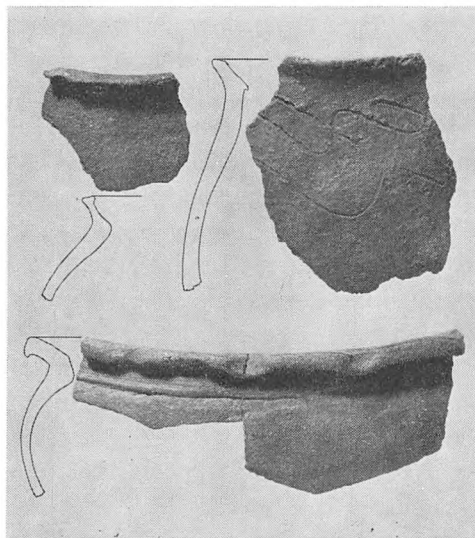


Fig. 5. Skår af sort og gråsort lertøj. De øverste er fra søjlelag 5, det nederste fra lag 11. Foto P. Dehlholm.

af den keramik, som blev anvendt her. Noget kan også være fremstillet af landpottemagere fra omegnen.

De fem nederste lag af søjlerne A og B hører som omtalt til opfyldningslaget (lag I på fig. 3). I disse ældste søjlelag findes skår af næsten sorte potter, der er af groft magret ler og halvhårdt brændt. I hovedtræk er de alle formet som skårene fig. 5 øverst, og de er til tider dekoreret med bølgelinier. Sådanne skår er som allerede nævnt et karakteristisk islæt i de lag i Århus, der dateres til 1200-årenes første halvdel og midte. Fra og med lag 6 i søjlerne, d. v. s. det ældste bebyggelseslag, får keramikken en anden karakter. Foruden nogle få stykker af den nævnte skårtype optræder nu uglaserede skår, som er mere grålige, hårdt brændte og finere magret, og nye former dukker

op. I lagene 6—10 findes således rand-skår med en bred, næsten vandret udadbøjet rand i omtrent samme tykkelse som siden, og i lagene 9—12 findes randskår af kraftige skåle som fig. 5 nederst, der har en solid randkrave med fingerindtryk i kanten, og hvis overside til tider er dekoreret med en bølgelinie. Efter paralleller i Århus at dømme stammer sådanne skåle fra 2. halvdel af 1200-årene og 1. halvdel af 1300-årene<sup>18</sup>).

Omkring 1250 har man lært at fremstille glaseret keramik i Danmark, og i Fugholm træffes denne vare fra og med lag 6 i søjlerne sammen med den uglaserede, se fig. 4. Det drejer sig først og fremmest om rødbrændte kander med en klar eller grønlig blyglasur på ydersiden, men der er også skår af en rundbundet potte. Nogle af kandeskårene er dekorerede med pålagte lyse eller mørke skæl og lister og med stempelornamentik i vandrette bånd, se fig. 6. Hankenes tværsnit er rundt eller aflangt, og kandernes bundrand er udstyret med tommelfingerindtryk.

Fire små, glaserede skår er fra fine, importerede lerkar, sandsynligvis også kander. De to er af gråhvidt gods med henholdsvis gul og stærk grøn glasur og stammer antagelig fra Nordvestfrankrig. Det sidste ses på fig. 7. De to andre skår er af rødt gods som de hjemlige; men de har et tyndt lag hvidt pibellersovertræk under den stærkt grønne glasur, og denne vare menes at være fremstillet i Sydholland eller Flandern<sup>19</sup>). Det ene skår ses på fig. 7. En af grundene til, at man importerede det skrøbelige lertøj fra så fjerne egne var sikkert, at det var meget farvestrålende og

anderledes end det, som blev fremstillet herhjemme. Det kan også være indført som tilbehør til anden import, f. eks. som vinkander.

En anden gruppe importkeramik er stentøjet, som stammer fra Rhinegnene. Det er af ler, der kan brændes så hårdt, at det sintrer og dermed bliver uigennemtrængeligt for væske. Ved slutningen af 1200-årene tog udviklingen mod rigtigt stentøj fart i Rhinområdet, og et århundrede senere regner man med, at målet — gennemsintret stentøj — var nået. Bordtøj af stentøj har klare fortrin frem for lertøj — det holder på væske og er mere solidt — og det blev en vældig eksportartikel, som også nåede Horsens<sup>20</sup>). I søjlerne A og B er der fundet i alt otte stentøjsskår, se fig. 4. De ældste, syv skår fra lagene 10, 11, 12 og 14, er af den type, der kaldes næsten-stentøj, fordi leret ikke er helt sintret, men i lag 13 var der et skår af det rigtige stentøj, som man først lærte at fremstille hen i 1300-årene. Et skår af hver type ses fig. 7.



Fig. 6. Skår af glaserede, danske kander. Skåret t.v. er fra søjlelag 6, de andre fra henholdsvis lag 9 og 12. Foto P. Dehlholm.

Der er også fundet en enkelt rest af et drikkekar af træ, nemlig en stav fra et stavbæger. Stavbægre er små bødkrede drikkebægre, der var i almindelig brug herhjemme i tiden mellem ca. 1200 og 1600<sup>21</sup>).

Ved udgravningen fremkom også mange andre af dagliglivets småting. Ofte er de dårligt bevaret, og enkelte fra de øverste lag er fra tiden efter middelalderen. Blandt fundene kan nævnes en hængelås-nøgle, en saks, en kniv, klinknagler og søm — bl. a. hesteskosøm —, et ildstål, nogle hvæssesten og endelig en gennem-boret grise-mellemfodsknogle fra søjlelag 12. Sådanne kendes fra mange fund, hvis dateringer varierer mellem vikingetid og forrige århundrede, og forsøgene på at bestemme deres anvendelse har givet vidt forskellige resultater<sup>22</sup>), se fig. 8.

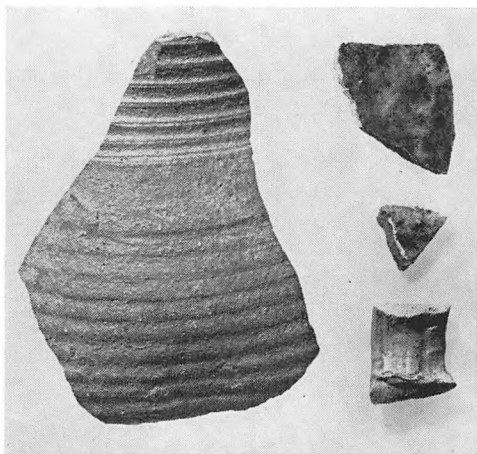


Fig. 7. Skår af importeret keramik. Lertøj fra Frankrig (øverst t.h.) og fra Sydholland/Flandern (midt på t.h.). Næsten-stentøj (t.v.) og stentøj (nederst t.h.) fra Rhinegnene. Skårene er fra henholdsvis søjlelag 6, 13, 10 og 13. Foto P. Deblholm.



Fig. 8. Grise-mellemfodsben med gennembulning. Nogle anser sådanne for at være stangknapper som vores duffelcoatknapper, andre siger, at det er amuletter; men for tiden mener de fleste vist, at det er legetøjsagtige musikinstrumenter til at hvirvle rundt i luften, »snurrer«. Lidt under naturlig str. Foto P. Deblholm.

Det mest bemærkelsesværdige fund er imidlertid mundharpen afbildet fig. 9 fra lag 15 i søjlerne. Desværre mangler fjederen, der ved afknipsning har frembragt instrumentets særegne, summende lyde. Der er kun få mundharper i danske middelalderfund; men man ved, at de har været i brug i Nordeuropa siden 1300-årene<sup>23</sup>).

Andre vigtige fund hører til det håndværksmæssige område. I de ældste lag — til og med lag 5 — af søjlerne A og B lå en del læderaffald. Det meste er strimler og stumper, der er blevet tilovers ved udskæring af skind; men der er også rester af forarbejdet og slidt læder, således som det også kendes fra andre byer. Strimlerne og stumperne må stamme fra en skomagers værksted, som ifølge dateringen af søjlelagene 1—5 fungerede i 1.



halvdel af 1200-årene. Dette værksted kan dog have ligget et godt stykke fra Fugholm, eftersom disse lag må opfattes som tilført fyld. Blandt de karakteristiske skorester er der nogle stumper af såler, bl. a. en rund hæl, samt et stykke overlæder fra en skosnude og tre stykker kantebånd, der har siddet i skoens fodåbninger som beskyttelse mod slid.

I søjlelag 2 er der endvidere fundet en tynd, rektangulær plade af ben eller tak, hvoraf der er udboret en halv snes ens, cirkulære småskiver, se fig. 10. Pladen er tydeligvis et spildprodukt, og det er uvist, hvad de udborede skiver har skullet bruges til. En lignende plade kendes fra År-

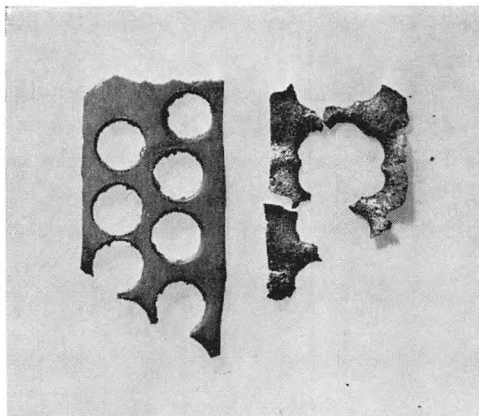


Fig. 10. Spildprodukter fra fremstilling af ben-skiver (t.v.) og broncerosetter (t.h.). Lidt under naturlig størrelse. Foto P. Dehlholm.

hus og hører her hjemme i 1. halvdel af 1200-årene<sup>34</sup>).

I samme søjlelag fremkom et skår af en smeltedigel, mens nogle bronzeblikstykker fra søjlelag 11 — også spildprodukter — fortæller om udstandsning af

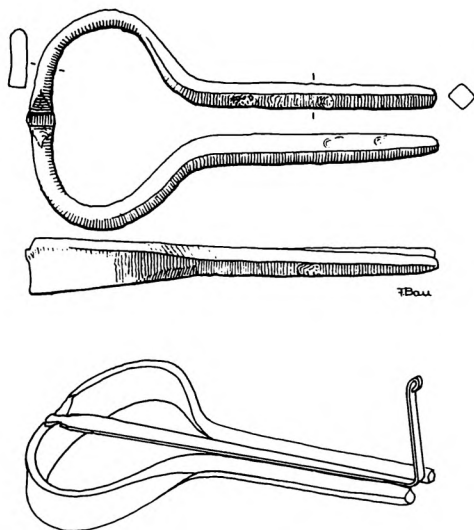


Fig. 9. Mundbarpen. På rekonstruktionstegningen nederst ses det, hvorledes den tog sig ud, da den kunne spille. Indtil mundharmonikaen i slutningen af forrige århundrede blev hvert barns eje, var mundbarpen et populært instrument, og i de senere år har den igen opnået stor yndest via folkemusikken. Den kaldes også jødebarpe. Mål 1:1. Tegning Flemming Bau.



Fig. 11. Horsens smedelavs senmiddelalderlige seglstampe, spejlvendt. Det viser den velsignende St. Peder lavets beskytter, siddende med sin nogle. Seglstampen, som opbevares på Nationalmuseet, blev i 1863 købt for 5 rigsdaler fra maler Rosenstand i Horsens. Hvor han havde den fra vides ikke. Mål 1:1. Foto Nationalmuseet.



små, seksbladede rosetter, se fig. 10. Sådanne blev anvendt til pyntebeslag på f. ex. bøger, bæltet og seletøj og var særlig yndede i den senere del af middelalderen.

Endelig er der i søjlelag 14 fundet et 7½ cm langt jernstykke med hugge- eller filemærker, som må være en jernbarre.

Dette ene jernstykke er dog ikke noget bevis på, at der har boet en professionel smed i Fugholm i middelalderen, i Horsens var der, ligesom i mange andre danske byer, en særlig gade for disse håndværkere. Smedegade i Horsens nævnes første gang 1492, hvor man også får nav-

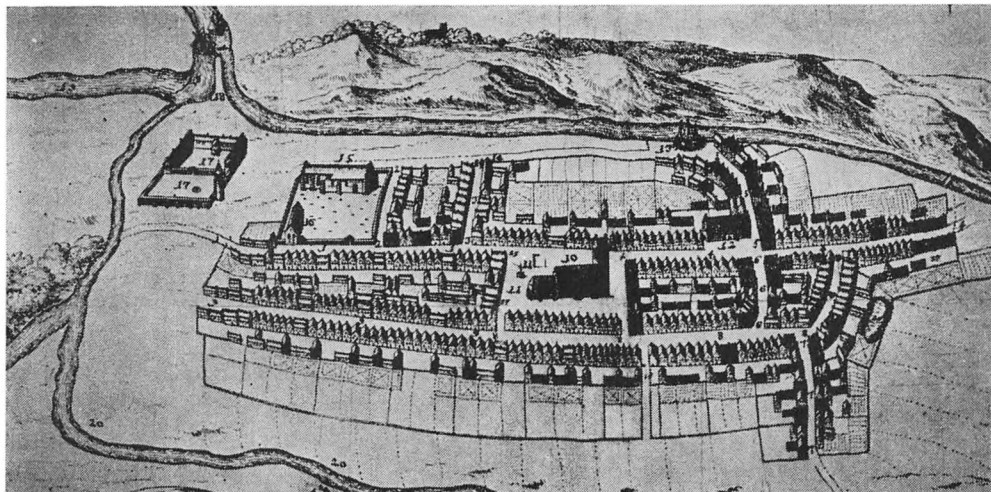


Fig. 12. Udsnit af Resens kort over Horsens fra ca. 1670. Syd er opad. Fugholm ses som nr. 3. Kortet viser byen, efter at den var vokset ud over den nedlagte befæstning, hvoraf kun Borgergades port står tilbage (sml. fig. 1). Resen kalder fejlagtigt Klosterkirken (15) for St. Hans, men det er navnet på det tidligere Johanitterkloster, som omkring 1575 fik navnet Stjernholm Slot (17). Nr. 21–23 er uden for dette kortudsnit.

*Signaturtekst:*

- |   |                                      |
|---|--------------------------------------|
| 1. Borre-gaden.                         | 15. St. Hansis eller Kloster Kircke. |
| 2. Kircke-strædet.                      | 16. Skolen.                          |
| 3. Fou-holm.                            | 17. Stiernholms Slott.               |
| 4. Syndergaden.                         | 18. Skibbroen.                       |
| 5. Proust-gaden.                        | 19. Horsens fiord.                   |
| 6. Grafven.                             | 20. Hansted Broe oc Aaen.            |
| 7. Smiddegaden.                         | 21. Hansted Hofvetgaard.             |
| 8. Nørregade eller lille Smids gade.    | 22. Byg-Holms Mølle.                 |
| 9. Kattesund.                           | 23. Byg-holm nu Slottetz Ladegaard.  |
| 10. St. Ibs Kircke eller Torfve Kircke. | 24. Iørgen Tundboes gade.            |
| 11. Torfvit.                            | 25. Gaulgade.                        |
| 12. Raadhusit.                          | 26. Hestedam.                        |
| 13. Bancken hvor Skibene byggis.        | 27. Hospitalet.                      |
| 14. Himmerigis boder.                   | 28. Bierregyde.                      |

net på en af gadens beboere, Enevold Smed<sup>25</sup>). En bevaret seglstampe, se fig. 11, fortæller endvidere, at Horsens-smedene i senmiddelalderen var organiseret i lav; men hvor langt denne faglige organisation rækker tilbage i tid er uvist.

Trods udgravningens ringe udstrækning gav det vigtige oplysninger om områdets historie: i hvert fald en del af bebyggelsen ved Fugholm kan føres tilbage til 1200-årene, og den ligger på et affaldslag, der har opfyldt en fugtig lavning. Udstrækningen af affaldslaget, som må være kastet ud i 1. halvdel eller ved midten af 1200-årene, er ikke fastslået; men det er ikke umuligt, at det drejer sig om en del af en større, planlagt opfyldning foretaget med henblik på en bedre udnyttelse af fugtige områder — en »byggemodning«. Det er heller ikke umuligt, at kernen i Fugholm er en lav holm, som navnet antyder<sup>26</sup>).

Sammenholdt med, hvad man ved om de topografiske forhold i middelalderens Horsens, se oversigten fig. 1, må Fugholm opfattes som et stræde, der sammen med Badstuestræde længere østpå gav forbindelse mellem byens hovedstrøg og åen og muliggjorde let transport af varer. Gadebilledet i middelalderen lignede sikkert stort set det, som ses på Resens kort over Horsens (fig. 12) fra omkring 1670.

En nærmere vurdering af strædets funktion og betydning i middelalderen forudsætter bl. a., at man får mere at vide om forholdene omkring åen og om havneforholdene i det hele taget. Oplysninger herom er også på mange andre måder afgørende for forståelsen af byens udvikling. Et andet problem er fortsat byens

alder og struktur i den ældste tid. Med udgravningen i Fugholm nåede man tilbage i 1200-årene, men det HORS eller HORSENES, som nævnes på mønterne fra 1100-årene, ved man stadig så godt som intet om — for slet ikke at tale om en eventuel by omkring 1075, da Adam af Bremen skrev sit værk.

### *Om forfatterne*

Artiklen om udgravningen i Fugholm i Horsens er resultatet af en øvelsesrække i faget middelalderarkæologi. Den er skrevet af Susanne Andersen, Claus Andreasen, Lene Bateman, Thomas W. Lassen, Ingrid Lysdahl, Helle Reinholdt og Ole Schiørring og redigeret af Else Roesdahl.

### *Noter. Fugholm. . . .*

- <sup>1</sup>) Adam af Bremen: *De hamburgske Ærkebispers Historie og Nordens Beskrivelse*, bog IV, oversat af Carsten L. Henrichsen, Kbh. 1930, s. 242 ff.
- <sup>2</sup>) P. Hauberg: *Danmarks Myntvæsen i Tidsrummet 1146—1241*, Kbh. 1906, s. 6 og Tab. I:6.
- <sup>3</sup>) Hauberg, *anf. arb.*, s. 7 og Tab. II: 23.
- <sup>4</sup>) Kong Valdemars Jordebog, udg. af Svend Aakjær, Kbh. 1926 ff., hft. 3, s. 6, 11 ff. samt s. 53; s. 10 f. (Horsens), s. 8, 11 ff. (Ribe), s. 4, 11 f. (Viborg).
- <sup>5</sup>) *Ældre Dansk Arkitektur 2. Vor Frelseres Kirke i Horsens. Opmaalingen af V. Norn og H. F. Estrup. Tekst ved Otto Norn*, Kbh. 1948, s. 5 og 18.

- 6) Referat af stiftelsesbrevet for gråbrødreklostret 1261, i Petrus Olai: *De ordine fratrum minorum*, udg. af M. Cl. Gertz i *Scriptores Minores Historiæ Danicæ mediæ ævi V*, 2. udg. Kbh. 1970, bd. II s. 286—324, om klostret i Horsens s. 297 f.
- 7) Af et pavebrev fra 1418, hvor St. Hans Kloster er nævnt, fremgår det, at Valdemar Atterdag 1351 skænkede bl. a. sognekirken i Horsens til johanitterne, se *Acta Pontificum Danicum*, bd. VII s. 225. Klosteret er sikkert oprettet kort tid derefter.
- Note 8—13 går på billedteksten til fig. 1.
- 8) Denne gennemgang støtter sig på Byarkæologisk Arbejdsgruppes totalinventering af arkæologiske spor og skriftlige kilder vedrørende byens middelalderlige topografi. Dette materiale publiceres 1976, og i forbindelse hermed gennemgås også forskningsdiskussionen og byens kirketopografi.
- 9) Hugo Matthiessen: *Gamle Gader*. Studier i Navnenes Kulturhistorie, Kbh. 1917, s. 111 og s. 150 note 29.
- 10) Iflg. referat af stiftelsesbrevet for gråbrødreklostret 1261, se note 6.
- 11) Vilhelm Marstrand: *Horsens Tilblivelse*, i *Aarbøger* udg. af Historisk Samfund for Aarhus Stift XXVIII, Aarhus 1935, s. 88—105, s. 91.
- 12) Se note 10.
- 13) Iflg. J. de Lichtenhielms beretning i *Horsens Kirkers Stole-bog 1662—1794*, udg. i Otto Norn: *Om Horsens Kirkers Tilstand 1736—1755*, Horsens Museums Aarsskrift 1945—46, s. 6—11.
- Note 14 ff. hører til den almindelige tekst.
- 14) Opmålinger, fotografier og fund fra udgravningen opbevares på Horsens Museum.
- 15) Iflg. oplysninger fra Hans Jørgen Madsen findes de i den såkaldte keramikhorisont 2, især i den nedre del, jfr. H. Hellmuth Andersen, P. J. Crabb og Hans Jørgen Madsen: *Århus Søndervold, en byarkæologisk undersøgelse*, Århus 1971, s. 64 ff., s. 262 ff.
- 16) Se samme sted samt Mogens Bencard og Else Roesdahl: *Dansk middelalderlertøj 1050—1550*, Århus 1972, s. 19 ff.
- 17) *Mønstringsruller over Borgerskabet, Horsens 1588*. Rigsarkivet. Danske Kancelli B97.
- 18) Se det i note 15 nævnte værk, s. 64 ff. og fig. 88 og 94 ff. og s. 262 ff.
- 19) Se det i note 16 nævnte værk s. 13 ff.
- 20) Stentøj kendes fra næsten alle middelalderlige byfund i Danmark og er omtalt mange steder. I Århus er der paralleller til alle de typer, der kendes fra Fugholm, se det i note 15 nævnte værk s. 102 ff. En oversigt over stentøjets historie kan f. ex. findes i *Kataloge des Kunstgewerbemuseums Köln*. Bd. IV. Steinzeug, Köln 1971.
- 21) Se det i note 15 anførte værk s. 243 f. samt Mogens Bencard: *Stavbægre, i Mark og Montre 1969*, s. 41 ff.

- <sup>22)</sup> Reidar Sevåg: Det gjallar og det læt — Fra skremme- og lokkereiskapar til folkelege blåseinstrumenter, Oslo 1973, s. 20 f.
- <sup>23)</sup> Samme værk, s. 119—135; Monica Rydbeck: Maultrommeln aus dem Schwedischen Mittelalter. Res Medievales, Lund 1968, s. 252 ff.
- <sup>24)</sup> Se det i note 15 anførte værk s. 122.
- <sup>25)</sup> Repertorium Diplomaticum Regni Danici Mediævalis, ser. sec., udg. W. Christensen, Kbh. 1932, 4. bd. s. 246, nr. 7094, brev af 27/3 1492.
- <sup>26)</sup> Navnet Fugholm skal være nævnt første gang 1581, se Carl Th. Jørgensen: Den gamle Aa, i Blade af Horsens Historie. Træk af Horsens Bykrønike gennem 500 Aar, red. af Carl Th. Jørgensen, Horsens 1942, s. 92 f.

## Odder Museum

Valdemar Smed

1975—76 har været et begivenhedsrigt år for Odder Museum.

### Gaver:

Museet har modtaget en lang række gaver:

genstande og fotografier fra det i 1952 nedrevne Rathlousdal (se fotografi), fra Rasmus Antonius Nielsen, Assedrup: værktøj og billeder, fra boet efter Henning Kristian Nielsen, Odder: husgeråd — møbler — billeder, fra smed Jens Sand, Gylling: smedeværktøj,

fra fru Anne Rasmussen, Galten: dragkiste, fra Bjarne Hansen, Odder: marcipan- og isforme, fra fru Gravers Olsen, Odder: husgeråd og møbler, fra E. Sørensen, Odder: billeder, fra H. Sønderskov, Odder: indsamlingsbøger fra Valdemarsfonden, fra fru Helene Jensen, Viby: tekstiler, fra boet efter Julia Margrethe Fregerslev, Odder: tekstiler, fra Dinna Hansen, Odder: symaskine, fra N. F. Kuur, Gylling: fane, fra J. A. Rasmussen, Dyngby: værktøj.

Blandt nyerhvervelserne kan nævnes, at Odder Kommune til museet har tilkøbt Rosensgade 84, der er nabo til museet, og som tænkes indrettet til tekstilsamling. Man har samtidig flyttet museets magasiner til Raupachs Gård.

### Skoletjenesten:

Ved skoleårets begyndelse udsendtes brev til amtets skoler med tilbud om lån af museets undervisningskasser med emner om jernalderen. Kasserne har været udlånt 25 gange i perioden.

### Besøgsstatistik:

I perioden har museet haft besøg af 3000 gæster. I september—oktober havde museet en udstilling af sparebøger i den lokale sparekasse, der i dette tidsrum havde ca. 80.000 ekspeditioner.

I april—maj 1975 vistes særudstillingen »Skolen for livet«.

I maj måned udlåntes udstillingslokalet til Odder Kunstforening.





Rathlousdal ca. 1900. I forgrunden grevinde Karen Grote, født Holstein Rathlouw, datter af Emil von H. R. og Julie, født Jerichau.

Herudover vistes i efteråret to særudstillinger — henholdsvis om »Kartofler« og »Kvinderne var de første«.

Museets største udstillingssucces var imidlertid udstillingen »Om Genbrug«, der fandt sted i Sparekassens lokaler i foråret 1976.

Mødevirksomheden med foredrag om kulturhistoriske emner blev gentaget i sæsonen 1975—76, men med et mindre besøg end ventet. Den vil nok blive indstillet en tid.

#### *Registrering:*

Ved hjælp af civile værnepligtige er der i perioden registreret ældre og nyindkomne genstande i et antal af ca. 250.

#### *Bygningsvedligeholdelse:*

Måske væsentligst af alt har museet modtaget midler fra staten til istandsættelser til et beløb af 135.000 kr. Dette i forbindelse med et særligt tilskud fra Odder Kommune på 85.000 kr. skulle gøre det muligt for museet at se en ende på de store vedligeholdelsesudgifter, der hidtil

har betydet en dæmper på den museale udfoldelse.

#### *Museets personale:*

Leder: Valdemar Smed

Forvalter: Jens Skovgaard Jensen

Museumsassistent: Bjarne Hansen

Museumspædagog: Jan Skamby.

Herudover har museet modtaget bistand fra:

Emma og Helge Jacobsen,

civile værnepligtige:

Carsten Steen Olsen og

Poul Erik Marx.

#### Kulturhistorisk Museum, Randers

Guri Dybsand

Året der gik blev, Betænkning nr. 727 til trods, det år hvor vi håbede og ventede på en ny — og bedre — museumslovgivning. Rygter »man« hævdede var sivet ud fra lovkommissionens arbejdsbord blev drøftet, vi tætlæste kulturministerens ord ved forelæggelse af lovforslaget i Folketinget — og vi rasede både over forslagets ordlyd og over de indsigelser og modforslag som forskellige kolleger rettede til Folketingets kulturudvalg. Vi rasede også over egen afmagt, men forsøgte — som andre — at få vore synspunkter frem via den folketingsmand, der er valgt i vor kreds.

Resultatet kom i maj. Vi fik 1976-loven om statstilskud m.v. til museer, men hermed fik vi rigtignok ikke norske tilstande. Det sidste kan såvel museer

som arbejdsledige være kede af. Nogle arbejdsledige fik dog glæde af museet i årets løb, nemlig de godt tyve deltagere som blev »hængende« på museet efter at have deltaget i en kursusrække om kommunens institutioner og arbejdspladser. Disse kursister blev interesseret i at slutte sig sammen i en studiegruppe, der ihærdigt gik igang med at udforske arbejderbevægelsens historie og udvikling i Randers. I årets løb faldt heldigvis flere deltagere fra — de fandt arbejde — men andre kom med i gruppen, som fortsætter med avis- og arkivgennemgang, samtaler med ældre bysbørn og optagelser af båndinterviews. Gruppen er delt i mindre hold, der hver har valgt en speciel periode at arbejde med: tiden indtil 1918, 1918—1930, 30-erne, besættelsestiden og tiden efter 1945. Foruden medarbejdere fra museet deltager nogle faghistorikere som konsulenter og rådgivere for gruppen.

Museet har også benyttet sig af konsulenthjælp i forbindelse med to andre emner: for det første er gennemgangen af museets samling af middelaldermateriale til et afsnit om den verdslige middelalder i by og omegn i tilslutning til stamudstillingen, og for det andet udvælgelse og tilrettelægning af undervisningsmateriale i form af udlånskasser — 10 ialt — til amtets skoler. Det sidste projekt, der finanseres ved bevilling fra Århus amt, skal fortælle om middelalder i Østjylland.

Ansættelsesstop og underbemanding til trods fik museet gennemført to opgaver, som i længere tid havde stået på programmet. Det ene var en gennemgang af

arkivmateriale og fotografering af de fredede huse i Randers, det andet var opmåling og en kort historisk gennemgang af en af de sidste gamle bondegårde i kommunen. Arbejdet med de fredede huse resulterede i en udstilling, mens gården (beliggende i Paderup syd for byen) blev præsenteret i et trykt hefte, som vi håber vil danne udgangspunkt for en bevaringsplan af stedet. Begge disse opgaver blev gennemført af udstationerede civilværnepligtige i samarbejde med museets fotograf, tegner og sekretær.

Museets udgravningshold har det meste af året været i gang vekselvis nord og syd for fjorden med arkæologiske undersøgelser, der alle er opstået ved henvendelse fra opmærksomme landmænd. En samlet oversigt over årets udgravninger vil fremkomme i museets årsberetning for 1976, så her skal kun nævnes et enkelt fund. Det kom for dagen i en have i den nordlige bydel og bestod af to bronzeøkser af ret usædvanlig type — kun en lille



*In memoriam BRØDREGADE 30, RANDERS.*

halv snes stykker kendes fra tidligere danske fund. Foreløbige metalanalyser viser, at økserne indeholder et overraskende stort zinkindslag, et forhold der måske vil vise sig at være af betydning for bestemmelsen af øksernes geografiske oprindelse.

Som resultat af konservatorenes rapport om konserveringsbehovet ved Århus amts museer, har amtsrådet stillet en særlig bevilling til rådighed for fællesmuseale redningsaktioner. De eksisterende konserveringsanstalter er hermed efter aftale med de mindre museer kommet i gang med behandling af de mest truede samlinger. En lang række oldtidsbronzer er således behandlet på Kulturhistorisk Museum.

På bevaringsområdet havde museet desværre mindre held i samarbejdet med de forretningsdrivende i en af byens gadeforeninger: i fællesskab søgte man at redde et af gadens ældste huse fra nedrivning ved at indstille det til fredning. Ejeren ønskede imidlertid huset fjernet af hensyn til en planlagt forretningsudvidelse, og myndighederne gav ham medhold. Iøvrigt vil den ønskede udvidelse også kræve ophævelse af en § 48-fredning på samme grund, hvor Randers ældste kirke, Sct. Clemens, er lokaliseret. At der fra samme område er fremkommet nogle af de få vikingetidsfund fra byen, gør os ret interesseret i myndighedernes fortsatte holdning til sagen. I skrivende stund er der grund til at frygte, at det emne, vi på dette sted vil græmme os mest over til næste år, bliver endnu et fremskridtssymbol i glas og beton i et af byens gamle gademiljøer.

Man kan græmmes og glædes ved samme sag: det samarbejde mellem danske museer, som i år resulterede i udstillingerne »FRA HÅNDEN I MUNDEN« har de implicerede, deres lokale presse og publikum været glade for — men en af de landsdækkende aviser med hjemsted i det østjyske, så dystertroede fremtidspektiver tone frem ved dette udtryk for, at skikkelige provinsmuseer sådan pludseligt begynder at lave udstillinger, der berører emner som danskere og ressourcer. Det antydedes, at det røde Nationalmuseum nok havde benyttet den stærkes ret til at påvirke naive provins-sjæle i uheldig retning. Må det her røbes, at planlægningen blev udført af medarbejdere fra museer i Århus, Viborg, Randers, Ålborg og Hjørring — og at vi i øvrigt synes avisen burde have taget i det mindste én af udstillingerne i øjesyn, inden »anmeldelsen« blev skrevet?

Hvis samarbejde museer imellem ses som noget farligt, må vi kunne forvente skrækkelige resultater af det herefter lovbestemte samarbejde i amtsmuseumsråd landet over og i det kommende Statens Museumsnavn. Lad os følge udviklingen nøje . . . . .

## Samsø Museum, Tranebjerg

Søren Nancke-Krogh

Museet har ladet udarbejde et hæfte på 25 sider: »Samsø Museum, status og fremtid, 1976«. Heri lægges vægt på, at



*Samsø Museum, Tranebjerg.*

museet fremtræder som et egnsmuseum, både hvad forhistoriske og nyere udstillingsgenstande angår.

Arbejdsfeltet er udvidet til at omfatte hele øen. Således er der påbegyndt en registrering af kulturhistorisk værdifulde genstande i privat eje, omfattende genstande både fra historisk og forhistorisk tid. Allerede nu kan det fastslås, at der er uvurderlige rigdomme i hjemmene, så registreringsarbejdet søges videreført.

Samtidig registreres, fotograferes eller indsamles gamle fotografier og dokumenter fra privathjem, idet Samsø Egnarkiv pr. 1. april 1976 er overgået til museet.

Enkelte arkæologiske udgravninger er påbegyndt, men endnu er det for tidligt at meddele om resultater.

Der er indledt samarbejde med sportsdykkere — i samråd med Skibshistorisk Laboratorium og Nationalmuseet. I juli 1976 er optaget en del løsfund i Kyholm Rende samt i Stavns Fjord — mest keramik og kridtpiber. Endvidere er ved frivillig hjælp fra dykkerklubben Neptun fra Odense blevet foretaget fremrensning

og opmåling af et ca. 12 m langt vrug, hvorfra enkeltdele blev optaget til konservering og senere udstilling, bl. a. en planke med blomsterornamenter og 1627 udskåret i ophøjet relief. Folkene fra Neptun opmålte også en pælesætning ved Stavns, tilsyneladende et havneanlæg. Pælene er ved Nationalmuseet blevet dateret til tiden o. 380, og træet bestemt til at være tax.

Ved museet planlægges for tiden en tiltrængt forbedring af kartoteker, magasiner og udstillingsforhold. Endvidere er noget skolemateriale under udarbejdelse.

## Silkeborg Museum

Christian Fischer

Den 3. juli kunne Silkeborg Museum genåbne for publikum, idet 1. etape af den permanente udstilling, som omfatter pottemagerne i Sorring, glas fra renæssancen og nyere tid, midtjysk oliemaleri fra forrige århundrede og Tollundmanden og hans tid, var færdig.

Siden 1. november havde museet været lukket for publikum som følge af bygningsarbejde i forbindelse med udvidelsen og brandsikringen af Hovedgården. Omkostningerne ved byggeriet (ca. 1.100.000 kr.) betales af Silkeborg kommune med beskæftigelsestilskud fra Arbejdsnavnet for Århus amt. Ombygningen ventes afsluttet i efteråret. »Bag kulisserne« er der indrettet helt nye magasiner, udstillingsværksteder, fotolaboratorium, kontorer m.



v., ligeledes er der gjort plads til en kommende konservator. Den nye permanente udstilling vil omfatte: udvalgte emner og perioder inden for oldtiden, Silkeborg Slot, Silkeborg by (grundlæggelse, erhverv m. v.), husflid på landet, »skovlovringerne« (træsko), pottemagerne i Sorring og glasværkerne fra Glarboegnen samt nyere glas.

Skønt travlt beskæftiget med byggeri og udstillingsforberedelser, så har der været tid til et par udgravninger, hvoraf den vigtigste ved Tvilumgård bør nævnes: efter anmeldelse om fund af sten udgravedes en lille totalt nedpløjet gravhøj på ca. 10 meters diameter. Trods det fandtes der 13 intakte grave fra enkeltgravtidens slutning og begyndelsen af dolktiden, d. v. s. fra ca. 2200 til 1600 f. Kr. Grav-gaverne omfattede bl. a. 5 enkeltgravslerkar, 2 dolktidslerkar, en stridsøkse, 2 lange flintdolke, 3 fladhuggede pilespidser med modhager, 1 tenvægt (spindesten), 2 trekantede enkeltgravpilespidser, 1 »miniskålsten«, ravperler og hertil tydelige spor af skeletter i gravene. Hele fundet vil blive udstillet i de nye lokaler.



Udstillingsrum i Silkeborg Museum.

## Skanderborg Museum

Niels Gjesing

Skanderborg Museum er — ligesom egnarkivet — en rent kommunal institution, og skal man tro tendensen i forslag til ny museumslov, vil det også fremover fortsat være det, idet de foreslåede regler for statsanerkendelse/statsstøtte nok vil fremme centraliserings-tendenser på bekostning af mange små godtarbejdende lokal-museer.

På baggrund af de økonomiske muligheder, som er skabt af en velvillig kommunalbestyrelse, er der dog her sket meget på museumsområdet i det forløbne år. Der kan nævnes en udgravning i den nordlige bydel, hvor museet har udgravet en del af en middelalderlig teglovn. Den blev opdaget ved, at man under gravning af en grund var stødt på et affaldslag med munkestensrester og brudstykker af middelalderlige tagsten, såkaldte munke og nonner. I dette affaldslag udgravedes den ene side og lidt af gavlene af en teglovn, som var blevet anlagt inde i kanten af en skrænt. Foruden til teglbrænding havde ovnen også været anvendt til brænding af kalk, idet flere kalkblokke fra sidste brænding lå på række ved siden af fyringskanalen i ovns bund.

I middelalderen var det almindeligt, at man af praktiske hensyn anlagde de nødvendige teglovne så nær ved et bestemt byggeri, som det var muligt, og en oplysning om, at der i nærheden tidligere var fundet rester af to ovne, kunne tyde på, at der havde været et større byggeri i gang i området.



*Fra udstillingen »Skolen for livet«.*

Ellers har året været præget af skiftende vandrestillinger. »Skolen for livet?« i august—september 1975 var noget af en provokation mod folkeskolen af i dag. Den var godt besøgt. I januar kom udstillingen om »Island«, hvor man kan fremhæve en række meget fine landskabsbilleder, der var taget af Johan Henrik Piepgrass. Denne udstilling afløstes af en udmærket og meget instruktiv præsentation af »Kartofflen«, som stod her i en tid, hvor emnet var meget aktuelt. En fjerde udstilling løber endnu. Den bærer navnet »Fra hånden i munden«. Dens udgangspunkt er den slebne flintøkse, støbejernsovn og spinderokken, og udstillingen er et forsøg på at vise, hvordan disse tre genstande kan fortælle om menneskets forhold til ressourcerne.

Egnsarkivet er endnu ret nyt, og der forestår et omfattende registreringsarbejde, før det kan tages i brug efter sit formål. Billedarkivet er dog færdigregistreret ved en dygtig indsats af en frivillig medarbejder. Der kommer dog stadig nye ting til. Sidsøe år har arkivet modtaget en stor og spændende båndsamling, hvor man kan

finde stemmer og beretninger af kendte borgere, og det er en samling, som stadig udbygges. Dertil kommer kopier af de lokale kirkebøger og folketællingslister, som snart kan gøres klar til brug.

## Købstadmuseet »Den gamle By«

Henrik Nyrop-Christensen

Året 1976 har for alle museer været præget af den økonomiske stramning, og dette gælder naturligvis også Købstadmuseet »Den gamle By«. At det er vanskeligt at arbejde under sådanne vilkår, siger sig selv. Besparelserne er ikke mindst gået ud over den løst tilknyttede medhjælp, især studenterne, som ellers udgør et værdifuldt moment i det daglige arbejde, både ved deres arbejdsindsats og ved tilførelsen af nye tanker. På den anden side har arbejdsløsheden bevirket, at et større arbejde har kunnet iværksættes som beskæftigelsesforanstaltning med støtte fra det offentlige — nemlig genrejsningen af to huse fra Havbogade i Sønderborg, som længe har ligget magasinerede på museet. Ved et tilskud fra Sønderjyllands amtsråd og ved at arbejdskraften er stillet til rådighed af Arbejdsformidlingen lykkedes det i efteråret 1975 at få arbejdet i sving, og den 1. april i år var der rejsegilde på det første af husene. De to huse, der med tiden skal rumme et frimærkemuseum (Domus Filatelia Jutlandica), er smukke repræsentanter for de karakteristiske sønderjyske gavlhuse og vil sammen med hu-

set fra Aabenraa, der nu rummer museets Posthus, give en glimrende forestilling om sønderjysk byggeskik.

I december 1975 fik »Den gamle By« sin bestand af ældre huse udvidet med en lille, fornøjelig bygning, en pavillon fra den sagnomspundne Landsudstilling i Århus 1909. Huset, der i en årrække har stået som sommerhus på en villagrund i en århusiansk forstad, er skænket museet af den sidste ejer, bankbestyrer H. Øvlisen. Pavillonen, der måler ca. 4 × 6 meter, er af træ og prydet med malede pilastre. Et tagudhæng ved dens indgang bæres af slanke træstøtler. Det fine lille hus kan meget vel være tegnet af Landsudstillingens arkitekt, Anton Rosen (1859—1928), og under restaureringen på museet har man da også givet den de farver, der ifølge Rosens optegnelser var gennemgående i Landsudstillingens bygninger — hvide vægge og gult tag med ornamenten i korresponderende farver. Huset blev flyttet under ét på en blokvogn og straks anbragt på sin fremtidige plads ved museets indgang på Eugen Warmingsvej, hvor det skal tjene som billetsalg.

Ingeniørfirmaet Myhrwold & Rasmussen, København, skænkede forrige år »Den gamle By« et pumpeanlæg, hvorved det blev muligt at drive møllehjulet i Vandmøllen fra Møllerup. Anlægget blev sat i funktion den 8. april og har kørt hver dag i sommersæsonen til megen fornøjelse for museets gæster.

Vandredstillingen »Dansk Sølv og Plet 1850—1900«, der var udsendt af Museet for Kalundborg og Omegn og arrangeret af museumsinspektør Chr. Waagepetersen, vistes i Aalborggården fra 22.

december 1975 til 4. januar 1976 og vakte megen interesse. Dette gælder måske i endnu højere grad udstillingen »Frederik Visby, 1839—1926«, der fra påske og til udgangen af august vistes i Helsingør Theaters Foyer, arrangeret af museumsinspektør Ebbe Johannsen. Frederik Visby er navnlig kendt for sine akvareller med motiver fra hans barndoms Århus, af hvilke »Den gamle By« længe har ejet en stor samling. I de senere år har museet modtaget flere testamentariske gaver fra kunstnerens efterkommere og var nu istand til at belyse de enkelte faser i hans kunstneriske udvikling og bugtede livsbane. To gange var Visby i Vestindien og Amerika, og han ernærede sig på skift som kunstmaler, håndværksmaler, fotograf og tandlæge.

I salen i Hobrohuset har man ophængt et udvalg af de ovnplader, »Den gamle By« i 1975 erhvervede fra C. M. Hess i Vejle. Pladerne belyser udviklingen fra renaissance til empire og omfatter såvel norske som tyske plader.

I Århus Festuge 1976 dannede museet rammen om det traditionelle marked med dets brogede liv med salgsboder og forlystelser; i Mansardpakhuset arrangerede Danske Kunsthåndværkeres Sammenslutning udstillingen »Kunsthåndværkere fra Århus-området«, ligesom museet lagde lokale til Århus fotografiske Amatørklubs årlige udstilling.

I skolernes efterårsferie fandt forskellige aktiviteter sted i museets værksteder; bl. a. arbejdede Farveriet i feriens to week-end'er. I Borgmestergården var der i anledning af udsendelsen af museets årbog arrangeret en lille udstilling af arkitekt-

tegninger og fotografier omkring Povl Pops hus fra Aalborg (nu Apoteket i »Den gamle By«), som arkitekt Hans Henrik Engqvist har skrevet en afhandling om i årbogen. Udstillingen var arrangeret af museumsinspektør Henrik Nyrop-Christensen.

Trods nedskæringen af studentermedhjælpen har museumsinspektør Erna Lorenzen udarbejdet tre undervisningskas-

ser til Århus Skolevæsen og tre til Danmarks seminarier. Vandrekasserne omfatter tekstiler samt tekstmapper med et rigt billedmateriale, der — i forbindelse med underteksterne — udvider tekstilernes kulturhistoriske baggrund.

Endelig skal det nævnes, at Helsingør Theater i årets løb har været anvendt ca. 50 aftener til koncerter og operaforestillinger.



# Østjysk Hjemstavnsforening

Virksomheden fra 1. oktober 1975 til 30. september 1976

Foreningens årlige generalforsamling afholdtes lørdag den 29. november, den forløb programmæssigt.

Der blev udtalt mindeord over 2 tidligere bestyrelsesmedlemmer, der var afgået ved døden i det forløbne år, nemlig gårdejer Viggo Leth, Blegind, og urmager Ewald Rasmussen, Østbirk.

Ved et bestyrelsesmøde konstituerede bestyrelsen sig. — (se side 4).

Tirsdag den 24. februar kl. 19.30 på Hotel Ansgar i Århus holdt Arne Gammelegård, Hammel, et foredrag om »Kirkerne på Frijsenborgegnen gennem 800 år« ledsaget af farvelysbilleder, en vellykket aften med mange deltagere.

Lørdag den 20. marts kl. 14.30 i Åby Kirke fortalte kunstmaleren John Sparre Christensen, Viby om sine ideer ved udsmykning af kirker, også her god tilslutning.

Forårsturen gik i år til Samsø. Grundet på at Kr. himmelfartsdag og grundlovsdag i år lå meget nær hinanden, og grundlovsdag tillige var pinselørdag, afvikledes turen søndag den 23. maj med afg. fra Århus havn kl. 8. Samsø Turistfart sørgede for befordring på øen, hvor vi faktisk besøgte hele øen lige fra Vestberg Fyr og Brattingsborg i syd til Ballebjerg i nord. Vi spiste middag på Ballen Hotel og drak kaffe på Nordby Kro.

Aftenturen den 12. juni gik til Ashøj Præstegårdshave hvor provst Ågård foreviste den meget smukke have anlagt i fransk stil, derefter kørte vi videre til

Randlev med besøg i kirken, turen sluttede med kaffebord på Hundslund Hotel.

Den 29. august havde vi vores sensommerudflugt, der i år gik til Vinderslev Kirke og Thorning Kirke. Vinderslev Kirke hører af flere grunde til blandt landets interessanteste. Den består af romansk kor og skib samt et sengotisk tårn i vest. Hele kirken er rigt udsmykket med kalkmalerier fra to perioder, skibets fra omkring 1500. Koret er udmalet i renæssancetiden, sikkert på bestilling af Karen Krabbe.

Thorning Kirke, der var næste mål for turen, blev fremvist af kørelærer Axel Nielsen; den ligger smukt ved vejen umiddelbart over for Blichers gamle præstegård. Det var især Axel Niensens fremragende fortælling om Blicher og egnen deromkring, der optog deltagerne mest. — Kaffe i Thorning forsamlingshus. Hjemturen gik over Lysgård, Hald Hovedgård, Dollerup bakker og Aunsbjerg, Marsvinslund. Alle disse ture har haft god tilslutning.

På dette sted vil bestyrelsen gerne udtrykke en varm tak til medlemmerne for deres interesse for foreningen og dens arrangementer. Samtidig takkes alle, der på forskellig vis støtter Østjysk Hjemstavnsforening økonomisk, så det er muligt at udgive denne årbog. En særlig tak til redaktionsudvalget for et stort og uegennyttigt arbejde ved udgivelsen af årbogen.

*Erik Kjær.*

# Personregister

- Adam af Bremen, krønikeskriver, 107, 117.  
Anargyro, græsk prinsesse, 28, 32.  
Andersen, Lars, selvejer, Røgen, 12.  
Andersen, Peter, landarbejder, 87.  
Andersen, Peter Damgaard (se side 6), 65.  
Andersen, Susanne, stud. mag., Århus, 117.  
Andreasen, Claus, stud. mag., Århus, 117.  
Appel, Hans, landbrugskandidat, sekretær i Dansk Mejeristforening, 58.
- Bach, Birgitha, gift med Rasmus Thorsen, Skanderborg, 21.  
Bade, Ane Kirstine, håndarbejderske, Adelgade 52, Skanderborg, 21.  
Bade, Steffine, datter af Ane K. Bade, 21.  
Bagge, Niels Hutfelt, overinspektør, Frijsendal, 10—11, 13, 15.  
Bagger, byfoged, Skanderborg, 18.  
Bagger, madamme, Skanderborg, 18.  
Bateman, Lene, stud. mag., Århus, 117.  
Bau, Flemming, tegner, Århus, 115.  
Bayer, Frederik, overretssagfører, Århus, 24.  
Bayer, Ulrikke, født Krøyer, gift med Frederik Bayer, 24.  
Bech, Karoline Jacobine, født Galthen, gift med Marcus G. Bech, 23.  
Bech, Marcus Galthen, købmand, kradsuldsmler, Århus, 23.  
Bech, Sara Jensine Linaa, datter af Marcus G. Bech, gift med Andreas Fritz, 23.  
Bendixen, Rasmus (bette Ras Madsen) (se side 6), 50.  
Bernier, Henrik, slotsejer, Clausholm, 102.  
Bestle, Georg, grosserer, etatsråd, København, 74.  
Bierring, Anna Maria, gift med Olaf J. Nyhuus, 16.  
Bisgaard, guldsmed, Horsens, 106.  
Bjørnholm, ritmester, 76.  
Blicher, Steen Steensen, forfatter, 128.  
Bojsen, Astrid, datter af L. P. Bojsen, gift med Helge Hostrup, 56.  
Bojsen, L. P., forstander, Gedved højskole, 56.  
Brandt, Nicolaj, guldsmed, Horsens, 106.  
Broby-Johansen, R., kunsthistoriker, 83—84, 94.
- Bush, Fanny, 1. reservelæge, gift med Karl F. B. Bush, 74.  
Bush, Karl Frederik B., overlæge, Horsens, 74—76.  
Buus, Prip, overlæge, Horsens, 75.  
Bülow, præst, Ølsted, 52.  
Bülow, Hans Løwenhielm von, kammerherre, amtmand, Skanderborg, 10, 13.  
Bærentzen, guldsmed, Horsens, 106.  
Bøgh, Eik, skoleelev, Skjød, 71.
- Carlsen, Christen Rasmussen, godsejer, Gammelkøgegård, 18—19, 22.  
Carlsen, Clara Sophie Krag Juel Vind, født Frijs, gift med Hans Carlsen, 22.  
Carlsen, Else Margrethe, født Nyhuus, gift med Christen R. Carlsen, 18, 22.  
Carlsen, Emmy, godsejerinde, Gammelkøgegård, 22.  
Carlsen, Hans, søn af Christen R. Carlsen, 22.  
Christensen, Axel, musiker, Viby, 67.  
Christensen, Christian, arbejderforfatter, 85.  
Christensen, Erling, jæger, Viby, 68.  
Christensen, Fritz, skoleelev, Skjød, 71.  
Christensen, John Sparre, kunstmaler, Viby, 128.  
Christensen, N., ligsynsmand, Ølsted, 52.  
Christensen, N. Chr., (se side 6), 74.  
Christensen, Thomas, dreng, Ølsted, 52.  
Christensen, Valdemar, musiker, Axel Christensens bror, 67.  
Christian X, konge, 74.  
Christiansen, Chr., gårdejer, Aby, 53.  
Claus (lille-Claus), skibsdreng hos Frederik L. C. M. Wulff, 27—29.
- Dalou, Jules, billedhugger, Paris, 83.  
Dalsager, Poul, landbrugs- og fiskeriminister, 104.  
Damkjær, forvalter, Gammelkøgegård, 22.  
Damkjær, Frederikke, født Grill, gift med Damkjær, Gammelkøgegård, 22.  
Delholm, P., fotograf, 112—115.  
Diur, Lars, selvejer, Røgen, 12.  
Dohn, Flemming, skoleelev, Skjød, 71.  
Dohn, Torben, skoleelev, Skjød, 71.

- Dybsand, Guri, museumsinspektør, Randers, 120.  
 Döcker, Clemmen, købmand, isenkræmmer, Vestergade 304, Odense, 21.  
 Döcker, Regine, født Limkilde, gift med Clemmen Döcker, 21.
- Egevang, Robert, historiker, 101.  
 Elkjær, Kjeld, bibliotekar, Århus, 100.  
 Enggaard, Anna, fru, Ravnholt, 43.  
 Engqvist, Hans Henrik, arkitekt, 127.  
 Estrup, J. B. S., konseilspræsident, Skaftølgård, 101—102.
- Fabricius, Anne Sophie, gift med M. B. Fritz, 24.  
 Fischer, Christian, museumsinspektør, Silkeborg, 123.  
 Florus, Augusta, tjenestepige, Adelgade 52, Skanderborg, 21.  
 Foss, Kenneth, skoleelev, Skjød, 71.  
 Frederik IV, konge, 103.  
 Frederik VII, konge, 50.  
 Fregerslev, Julia Margrethe, Odder, 119.  
 Friisholm, Lavard, kapelmester, Randers, 104.  
 Frijs, Clara Sophie Krag Juel Vind, komtesse, Frijsenborg, gift med Hans Carlsen, 22.  
 Frijs, Erhard Wedel, greve, Frijsenborg, 10.  
 Fritz, Andreas, landskabs- og portrætmaler, Århus, 23—24.  
 Fritz, Anne Sophie, født Fabricius, gift med M. B. Fritz, 24.  
 Fritz, Carl, skovrider, Støvringgård Kloster og Gl. Estrup, søn af Andreas Fritz, 24.  
 Fritz, M. B., maler, arkitekt, søn af Andreas Fritz, 24.  
 Fritz, Sara Jensine Linæa, født Bech, gift med Andreas Fritz, 23—24.  
 Fritz, Sven, (se side 6), 23.  
 Fritz, Thea, født Jakobsen, gift med Carl Fritz, 24.
- Galthen, Karoline Jacobine, gift med Marcus G. Bech, 23.  
 Gammelgaard, Arne, overlærer, Hammel, 128.  
 Georg I, konge af Grækenland, 26, 29.  
 Gjesing, Niels, museumsinspektør, Skanderborg, 124.  
 Glob, P. V., rigsantikvar, professor, 105.  
 Gregersen, B., født Tramp, Kgs. Lyngby, 26.  
 Grill, Carl Johan Ernst, dyrlæge, Otterup, søn af Fritz E. N. Grill, 19—22.  
 Grill, Christiane Mathilde Henriette, født Schønberg, Johan D. M. Grills adoptivdatter, gift med Mathias J. Schørring, 18—19, 21.  
 Grill, Clementine Christiane Cathrine, født Schlüter, gift med Fritz E. N. Grill, 19, 22.  
 Grill, Else, datter af Fritz E. N. Grill, 22.  
 Grill, Frederikke, datter af Fritz E. N. Grill, gift med Damkjær, Gammelkøgegård, 22.
- Grill, Fritz Edvard Nicolaj, tobaksspinder, værts-husholder, Odense, søn af Johan D. M. Grill, 18—20, 22.  
 Grill, Johan Adam, skomager, Rendsborg, Johan D. M. Grills far, 16.  
 Grill, Johan Ditlev Mathias, distriktskirurg, Adelgade 52, Skanderborg, 16—17, 19—21.  
 Grill, Katinka, datter af Fritz E. N. Grill, 22.  
 Grill, Magdalene Christiana, gift med Johan A. Grill, 16.  
 Grill, Margrethe Cathrine, født Nyhuus, gift med Johan D. M. Grill, 16, 19—22.  
 Grill, Mathias, søn af Fritz E. N. Grill, 22.  
 Grill, Mathilde, datter af Fritz E. N. Grill, 22.  
 Grill, Oscar, søn af Fritz E. N. Grill, 22.  
 Grill, Tekla, datter af Fritz E. N. Grill, gift med Quist, Fredericia, 22.  
 Grill, Theobald, søn af Fritz E. N. Grill, 22.  
 Grote, Karen, grevinde, datter af Emil von Holstein-Rathlouw, 120.  
 Grønbech, Andreas Jensen, præst, Røgen, Søren O. Grønbechs brorsøn, 15.  
 Grønbech, Søren Ottesen, provst, Røgen, 10—15.  
 Gyldenchrone, Christian, baron, 26—28, 31—32.  
 Gyrsting, Hans Tønder, distriktskirurg, Skanderborg, 17.
- Hans, P. Damgaard Andersens medhjælper, Hørret, 67.  
 Hansen, Bjarne, museumsassistent, Odder, 119—120.  
 Hansen, Dinna, Odder, 120.  
 Hansen, Erik, historiker, 101.  
 Hansen, Flemming, skoleelev, Skjød, 71.  
 Hansen, Hans, danselærer, Jexen, 40, 43.  
 Hansen, Louisa Augusta Frederikke, lærerinde, Adelgade 52, Skanderborg, 19.  
 Hansen, Svend Nørregård, arkæolog, 107.  
 Harald Hårfager, konge af Norge, 17.  
 Haurum, Niels, (se side 7), 9.  
 Hegelund, Ole, gårdejer, Skovby, 53.  
 Henriksen, N., bestyrer, Bøgekilde mejeri, 53.  
 Hess, C. M., fabrikant, Vejle, 126.  
 Hiort, A., godsforvalter, Søbygård, 10, 13.  
 Hjelmfeldt, kaptajn, 76.  
 Holger Danske, sagnfigur, 72.  
 Holm, fru kancelliråd, gift med Peder A. Holm, 17.  
 Holm, Carl, Adelgade 56, Skanderborg, 17.  
 Holm, Frands, ligsynsmand, Ølsted, 51.  
 Holm, Mette Kjerstine, gift med Carl Holm, 17.  
 Holm, Peder Andreas, amtsforvalter, Skanderborg, 17.  
 Holm, Robert, borgmester, Horsens, 75.  
 Holstein-Rathlouw, Emil von, stamhusbesidder, Rathlousdal, 26, 28, 31, 33, 120.  
 Holstein-Rathlouw, Hertha Emilie von, Emil von Holstein-Rathlous søster, gift med Frederik L. C. M. Wulff, 26—33.

- Holstein-Rathlou, Huno von, Emil von Holstein-Rathlous bror, 26—28, 31, 33.
- Holstein-Rathlou, Julie von, født Jerichau, gift med Emil von Holstein-Rathlou, 120.
- Holstein-Rathlou, Karen von, grevinde, datter af Emil von Holstein-Rathlou, 120.
- Horskjær, Jan, lokalhistoriker, Silkeborg, 95.
- Hostrup, Astrid, født Bojsen, gift med Helge Hostrup, 56.
- Hostrup, Helge, forstander, Vejby højskole, 55.
- Hovsen, Ejnar, overlæge, Grenå, 105.
- Hygom, Peder, biskop, Århus, 15.
- Højrup, Ole, forfatter, 90.
- Ingemann, B. S., forfatter, 72.
- Jacobsen, Emma Kofoed, gift med Helge Jacobsen, (se side 7), 26, 120.
- Jacobsen, Helge, Fredensborg, 120.
- Jakobsen, Mikkel, gårdejer, Viby, 53.
- Jakobsen, Niels, gårdejer, Lyngby, 56.
- Jakobsen, Thea, gift med Carl Fritz, 24.
- Jensdatter, Kirsten, Abo, gift med Mikkel Poulsen, 34.
- Jensen, Arthur, gårdejer, Lisbjerg, 56.
- Jensen, Bernhardt, fhv. borgmester, Århus, 101.
- Jensen, Bertel, redaktør, Viby, 53—56.
- Jensen, Grete Stenbæk, forfatterinde, 88.
- Jensen, Helene, fru, Viby, 119.
- Jensen, Henning, lokalhistoriker, Hou, 100.
- Jensen, Henrik, træskomand, Salten, 44—49.
- Jensen, Jens Haugaard, historiker, 101.
- Jensen, Jens Skovgaard, museumsforvalter, Odder, 120.
- Jensen, Michael Bang, skoleelev, Skjød, 71.
- Jensen, Niels, skoleelev, Skjød, 71.
- Jensen, P., ligsynsmand, Ølsted, 52.
- Jensen, Peder, fæster, Klintrup, 10.
- Jensen, Rasmus, guldsmed, Horsens, 106.
- Jensen, Stine, gift med Henrik Jensen, 44, 46.
- Jensen, Villy, overlærer, 85.
- Jerichau, Julie, gift med Emil von Holstein-Rathlou, 120.
- Junge, Bjørn, skoleelev, Skjød, 71.
- Jørgensen, danselærer, Venge, 40.
- Jørgensen, Andreas, gæstgiver, Horsens, 106.
- Jørgensen, Anton, gårdejer, Yderup, 53.
- Jørgensen, J., købmand, Adelgade 52, Skanderborg, 22.
- Jørgensen, Ole, skoleelev, Skjød, 71.
- Jørgensen, Rasmus, fæster, Norring mølle, 11.
- Kidholm, A., havnearbejder, 87.
- Kiilerich, Ole, personahistoriker, 101.
- Kirketerp, overlæge, Horsens, 75.
- Kissmeyer-Nielsen, Flemming, professor, Århus, 76.
- Kjærsgaard, Niels, gårdejer, Bjergager, 58.
- Klinge, Peter, Hørret, 67.
- Kni, Jens, musiker, Hasselager, 42.
- Kolotronis, person ved det græske hof, 32.
- Krabbe, Karen, adelsdame, 128.
- Krebs, Karl, professor, Århus, 74, 76.
- Kristalla, græsk vaskepige, 31.
- Kristensen, Alfred, (se side 7), 44.
- Kristensen, Ingegerd Tang, Nørresundby, 19.
- Kristensen, J. P., forstander, Ask højskole, 34.
- Kristensen, Johs. E. Tang, (se side 7), 16.
- Kristiansen, Inger, Lindbakgård, Hørret, 65.
- Krøyer, Thea, gift med Frederik Bayer, 24.
- Kuur, N. F., gårdejer, Gylling, 119.
- Kaalund, musikdirektør, Århus, 56.
- Larsen, Sigrid, ekspeditrice, forfatterinde, Odder, 100.
- Lassen, Thomas W., stud. mag., Århus, 117.
- Lauritzen, H., fuldmægtig, Skanderborg, 10.
- Leth, Viggo, gårdejer, Blegind, 128.
- Lichtenberg, Gerhard Hansen, justitsråd, Bistrup, 10.
- Limkilde, Regine, gift med Clemmen Döcker, 21.
- Lippert, Frederik, tjener, forpagter, Tingskov kro, 41—42.
- Loft, Hans, Lindbakgård, Hørret, 65.
- Loft, Ulla, Lindbakgård, Hørret, 65.
- Lorenzen, Erna, museumsinspektør, Århus, 127.
- Lund, degn, Røgen, 15.
- Lund, kammerråd, Skanderborg, 18.
- Lund, R., Skanderborg, 20.
- Lysdahl, Ingrid, stud. mag., Århus, 117.
- Lütken, M., tegner, 27.
- Lytken, Vilhelm, (se side 7), 82.
- Lyng-Nielsen, V., kontorchef, Lyngby, 43.
- Løwenhertz, Mogens, guldsmed, Horsens, 106.
- Mads, matros hos Frederik L. C. M. Wulff, 32.
- Madsen, Ras(mus), Ølsted, Rasmus Bendixens morfar, 50, 52.
- Maren Kestin, gift med Peder Skrædder, 50.
- Marx, Karl, historiefilosof, 94.
- Marx, Poul Erik, civil værnepligtig, Odder, 123.
- Matthiessen, Hugo, fotograf, 101.
- Melchior, Laurits, kgl. kammersanger, 54.
- Michelsdatter, Ane, Slet, gift med Mikkel Poulsen, 34.
- Michelsen, Bo, skoleelev, Skjød, 71.
- Mikkelsen, Anina, født Poulsen, datter af Mikkel Poulsen, 34—35.
- Mikkelsen, Mine, fru, Solbjerg, 43.
- Mortensen, Katrine, født Skovsgaard, gift med Morten S. Mortensen, 41—42.
- Mortensen, Morten S., forpagter, Tingskov kro, restauratør, Strandborg, Århus, P. P. Skovsgaards svigersøn, 39—42.
- Munch, Ole, landinspektør, 10—11, 13, 15.
- Mynter (Münter), direktør, 28, 30, 32.
- Møller, C. F., arkitekt, Århus, 75.
- Møller, C. P., urmager, Horsens, 106.
- Møller, Per, skoleelev, Skjød, 71.
- Møller, Søren, skoleelev, Skjød, 71.



- Nancke-Krogh, Søren, museumsinspektør, Tranebjerg, 122.
- Niels, hedebonde, 84.
- Nielsen, Alsing, kunstmaler, 106.
- Nielsen, Anders Peter, musiker, Stautrup, 42, 66.
- Nielsen, Axel, kørelærer, Thorning, 128.
- Nielsen, Christoffer, musiker, Lillering, 42.
- Nielsen, Henning Kristian, Odder, 119.
- Nielsen, J. A., faktor, Grenå, 100.
- Nielsen, Jens Carl (Karl), musiker, Anders P. Niensens bror, 42, 66.
- Nielsen, Kim, skoleelev, Skjød, 71.
- Nielsen, Marius, forpagter, Tingskov kro, gård-ejer, 41.
- Nielsen, Niels, (se side 8), 53, 56.
- Nielsen, Niels Peter, musiker, 42.
- Nielsen, N. R., kelner, forpagter, Tingskov kro, 39, 41.
- Nielsen, Ove, musiker, Solbjerg, 42.
- Nielsen, Rasmus, gårdejer, Bendstrup, 56.
- Nielsen, Rasmus Antonius, Assedrup, 119.
- Nielsen, Sigurd, (se side 8), 57.
- Nielsen, Svend, museumsinspektør, Gl. Estrup, 104.
- Nielsen, Torben, skoleelev, Hørret, 68.
- Niemeyer, Wilhelm, guld- og sølvsmed, Hamburg, 24.
- Norn, Otto, forfatter, 18.
- Nyhuus, Anna Marie, født Bierring, gift med Olaf J. Nyhuus, 16.
- Nyhuus, Else Margrethe, datter af Olaf J. Nyhuus, gift med Christen R. Carlsen, 18.
- Nyhuus, Margrethe Cathrine, datter af Olaf J. Nyhuus, gift med Johan D. M. Grill, 16, 20.
- Nyhuus, Olaf Johansen, købmand, Holbæk, 16.
- Nyrop-Christensen, Henrik, museumsinspektør, Århus, 125, 127.
- Olga, storfyrstinde af Rusland, gift med Georg I af Grækenland, 26.
- Olsen, Carsten Steen, civil værnepligtig, Odder, 120.
- Olsen, fru Gravers, Odder, 119.
- Ousager, Bent, museumsinspektør, Horsens, 105, 107.
- Pedersdatter, Gjertrud, Adelgade 52, Skanderborg, 19.
- Pedersen, Aksel, skoleelev, Skjød, 71.
- Pedersen, Anders, musiker, Stautrup, 42.
- Pedersen, Edvard, (se side 8), 77.
- Pedersen, Mikkel, gårdejer, Ølsted, 51.
- Pedersen, Ove, manufakturhandler, Odder, Edvard Pedersens far, 77, 80.
- Pedersen, P., gårdejer, Mundelstrup, 56.
- Pedersen, Peder, musiker, Hørning, 42.
- Petersen, Henrik, skoleelev, Skjød, 71.
- Petersen, Niels Leo, Hørret, 68.
- Petersen, Poul, tjener, Adelgade 52, Skanderborg, 21.
- Piepgrass, Johan Henrik, fotograf, 125.
- Pop, Povl, Aalborg, 127.
- Poulsen, Ane, født Michelsdatter, gift med Mikkel Poulsen, 34.
- Poulsen, Anina, datter af Mikkel Poulsen, gift Mikkelsen, 34—35.
- Poulsen, Kirsten, født Jensdatter, gift med Mikkel Poulsen, 34.
- Poulsen, Mikkel, gæstgiver, Tingskov kro, 34—35.
- Poulsen, Olaf, kgl. skuespiller, 54.
- Poulsen, Rene, skoleelev, Hørret, 68.
- Povelsen, Michel, selvejer, Klintrup, 10.
- Price, Ellen, kgl. balletdanserinde, 54.
- Quist, arrestforvarer, Fredericia, 22.
- Quist, Emmy, datter af Quist, Fredericia, 22.
- Quist, Jens Svane, murer, gæstgiver, Skanderborg, Peder S. Quists bror, 18.
- Quist, Peder Svane, borgmester, 18.
- Quist, Tekla, født Grill, gift med Quist, Fredericia, 22.
- Randlev, Søren Bagger, Adelgade 52, Skanderborg, 19.
- Rasmusdatter, Maren, Adelgade 52, Skanderborg, 19.
- Rasmussen, Anne, fru, Galten, 119.
- Rasmussen, Chr., gårdejer, Mundelstrup, 56.
- Rasmussen, Ewald, urmager, Østbirk, 128.
- Rasmussen, J. A., Dyngby, 119.
- Rasmussen, Ole, kroeger, Tingskoven, søn af Rasmus Østergaard, 35.
- Rasmussen, Rasmus, selvejer, Klintrup, 10.
- Rasmussen, Søren, gårdejer, Tingskoven, 36, 39.
- Reffs, G., direktør, Magasin, Århus, 77.
- Reichmann, Carl F., branddirektør, Adelgade 52, Skanderborg, 21.
- Reichmann, Caroline, født Stibolt, gift med Carl F. Reichmann, 21.
- Reichmann, Oscar, søn af Carl F. Reichmann, 21.
- Reichmann, Thora, datter af Carl F. Reichmann, 21.
- Reichmann, Thorvald, søn af Carl F. Reichmann, 21.
- Reinholdt, Helle, stud. mag., Århus, 117.
- Reppke, Gerda, (se side 8), 34.
- Riis, Anton, købmand, musiker, Astrup, 42.
- Riis, Søren, musiker, Odder, søn af Anton Riis, 42—43.
- Riismøller, Peter, forfatter, 88, 90.
- Resen, Peder Hansen, topograf og kartograf, 116—117.
- Rodostamor, græsk hofmand, 32.
- Roesdahl, Else, cand. art., Århus, 117.
- Rosborg, Jacob, lodsejer, Sorring, 10.
- Rosen, Anton, arkitekt, 126.
- Rosenstand, Jacob Vilhelm, genremaler, Horsens, 115.
- Rybsahm, Im., Hohenfelde, 23—24.

- Sactoris, græsk adjutant, 26, 28.  
 Sand, Jens, smed, Gylling, 119.  
 Sava, græsk matros hos Frederik L. C. M. Wulff, 32.  
 Schjørring, Ole, stud. mag., Århus, 117.  
 Schjørring, Christiane Mathilde Henriette, født Schönberg, gift med Mathias J. Schjørring, 18, 21.  
 Schjørring, Mathias Jacob, provst, Skanderborg, 21.  
 Schlüter, Clementine Christiane Cathrine, datter af Ernst A. P. Schlüter, gift med Fritz E. N. Grill, 19, 22.  
 Schlüter, Ernst August Philip, handelsmand, Vestergade, Odense, 19.  
 Schmidt, Erik, fotograf, 71.  
 Schmidt, Jer., guldsmed, Horsens, 106.  
 Schubert, Franz Peter, komponist, 104.  
 Schönberg, Christiane Mathilde Henriette, Johan D. M. Grills adoptivdatter, gift med Mathias J. Schjørring, 18, 21.  
 Skamby, Jan, museumsinspektør, Odder, 120.  
 Skjoldborg, Johan, forfatter, 55.  
 Skovsgaard, Katrine, datter af P. P. Skovsgaard, gift med Morten S. Mortensen, 41—42.  
 Skovsgaard, Margrethe, gift med P. P. Skovsgaard, 35, 38, 41.  
 Skovsgaard, Marie, gift med Valdemar Skovsgaard, 42—43.  
 Skovsgaard, P. Pedersen, kroejer, Tingskoven, 35—36, 38, 41—42.  
 Skovsgaard, Valdemar, bestyrer, købmand, Tingskoven, søn af P. P. Skovsgaard, 42.  
 Skrædder, Peder (Pe' Skræje/Pie), ligsynsmand, Ølsted, 50—51.  
 Sløk, Johannes, professor, Århus, 93.  
 Smed, Enevold, Smedegade, Horsens 117.  
 Smed, Valdemar, museumsinspektør, Odder, 119—120.  
 Stauning, Th., statsminister, 102.  
 Stibolt, Caroline, gift med Carl F. Reichmann, 21.  
 Tidsen, Jens Nielsen, forpagter, Tingskov kro, 35.  
 Stilling, præst, Adslev, 18.  
 Svejstrup, Steen, skoleelev, Skjød, 71.  
 Svend Grathe, konge, 107.  
 Svenstrup, Carl, viceskoleinspektør, Grenå, 100—101.  
 Søndergård, Jens Peter, skoleelev, Skjød, 71.  
 Søndergaard, Knud, musiker, 42.  
 Søndergård, Steen, skoleelev, Skjød, 71.  
 Sønderkov, H., depotindehaver, Odder, 119.  
 Sørensen, C. Th., professor, 103.  
 Sørensen, E., Odder, 119.  
 Sørensen, Erik, skoleelev, Skjød, 71.  
 Sørensen, Holger Storgaard, Sall, Mine Sørensens søn, 69—70.  
 Sørensen, Knud Storgaard, Sall, Mine Sørensens søn, 70.  
 Sørensen, Mine, (se side 8), 69.  
 Sørensen, P. Knudsen, gårdejer, Skejby, 53.  
 Tammes, snedker, købmand, Ølsted, 50.  
 Theokari, fru, græsk hofdame, 28, 32.  
 Thorsen, Birgitha, født Bach, gift med Rasmus Thorsen, 21.  
 Thorsen, Rasmus, skomager, Adelgade 52, Skanderborg, 21.  
 Tollund-manden, 123.  
 Tornøe, Wenzel Ulrik, genremaler, 106.  
 Valdemar den Store, konge, 107.  
 Valdemar Sejr, konge, 107.  
 Varming, Jens Chr., arkitekt, 103.  
 Warncke, Esbern, lektor, Århus, 96.  
 Vassos, græsk adjutant, 26.  
 Wedege, provst, Randers, 10.  
 Westenholz, Peter, pianist, 104.  
 Winckel, madamme, Skanderborg, 18.  
 Visby, Frederik, kunstner, 126.  
 Voss, Lilla, historiker, 101.  
 Wulff, Frederik (Fritz) Ludvig Christian Magnus, kommandør, kammerherre, 26, 29—33.  
 Wulff, Hertha Emilie, født von Holstein-Rathlou, gift med Frederik L. C. M. Wulff, 26—33.  
 Waagepetersen, Chr., museumsinspektør, 126.  
 Zieler, Mogens, kunstmaler, 105.  
 Zygomala, person ved det græske hof, 32.  
 Østergaard, Rasmus, kroejer, Tingskoven, 35.  
 Øvlisen, H., bankbestyrer, Århus, 126.  
 Agård, provst, Astrup, 128.

# Stedregister

- Adelgade nr. 52, Skanderborg, 16—19, 21.  
Adelgade nr. 56, Skanderborg, 17.  
Adslev, 18.  
Akropolis, 28.  
Amerika, 54, 126.  
Amtsgården, Skanderborg, 18.  
Amtssygehuset, Århus, 74.  
Apoteket (Povl Pops hus), Den gamle By, Århus, 127.  
Ask folkehøjskole, 34.  
Assedrup, 119.  
Astrup, 42.  
Astrup præstegård, 128.  
Athen, 26, 28, 30.  
Aunsbjerg, 128.
- Badstuestræde, Horsens, 108.  
Bakken nr. 1, Skanderborg, 17.  
Ballebjerg, Samsø, 128.  
Ballen Hotel, Samsø, 128.  
Balms Agre, Klintrup, 12.  
Bancken, Horsens, 116.  
Bendstrup, 56.  
Berlin, 24.  
Bidstrup, 10.  
Bierregyde, Horsens, 116.  
Bierre-Krogs Agre, Røgen, 12.  
Bjergager, 58.  
Blankenese an der Elbe, 24.  
Blegind, 128.  
Borgergade (nr. 28), (Borre-gade), Horsens, 107—108, 116.  
Borgmestergården, Den gamle By, Århus, 126.  
Botanisk Institut, Aarhus Universitet, 96.  
Brahe-Trolleborg, 19.  
Brattingsborg, Samsø, 128.  
Bremen, 107, 117.  
Brend Agre, Røgen, 12.  
Brendals Eng, Klintrup, 12.  
Brøddregade nr. 30, Randers, 121.  
Byg-Holm (Slottetz Ladegaard), 116.  
Bygholm Nørremark, 106.  
Byg-Holms Mølle, 116.  
Byfogedgården, Skanderborg, 18.  
Bøgekilde mejeri, 53.
- Clausholm, 102—104.
- Dalum Mejeriskole, 64.  
Danmark, 74—75, 85, 93, 96—97, 109—110, 113, 127.  
Danmarks Radio, 96.  
Dansk Landbrugsmuseum, Gl. Estrup, 104.  
Djurslands Museum, Grenå, 105.  
Dollerup bakker, 128.  
Domp Agre, Røgen, 12.  
Drescher, Århus, 39.  
Dyngby, 119.
- Ebeltoft, 55, 101.  
Eisenach, 16.  
Elben, 24.  
Emmery, konditori, Århus, 40.  
Esbjerg havn, 101.  
Esk Agre, Røgen, 12.  
Eugen Warmingsvej, Århus, 126.
- Falster, 62.  
Farre, 12.  
Farstrup, 90.  
Flandern, 113—114.  
folkelige Forsamlingsbygning, Den, Århus, 53—54.  
Folketinget, 120.  
Frankrig, 113—114.  
Fredensborg, 26.  
Fredericia, 22, 60.  
Frederiksborg amt, 96.  
Friheden, Marselisborgskovene, 41.  
Frijnsenborg (gods), 10—11, 22.  
Frijnsenborg grevskab (egnen), 9, 128.  
Frijnsendal, 10.  
Fruering, 21.  
Fugholm (-strædet/gaden), (Fou-holm), Horsens, 107—113, 115—117.  
Fugholm nr. 5 — 7 — 9, Horsens, 107.
- Galten, 119.  
gamle By, Den, Århus, 51, 125—127.  
gamle Købmandsgaard, Den, Grenå, 105.  
Gammelkøgegård, 18, 22.  
Garnisons Kirke, København, 16.  
Gavgade (Gaugade), Horsens, 108, 116.  
Gedved (folkehøjskole), 56.

- Gjelleruplund, 49.  
 Gjern herred, 17.  
 Glarbo-egnen, 124.  
 Gl. Estrup, 24, 104.  
 Grand Hotel, Aarhus, 41.  
 Graven (Grafven), Horsens, 108, 116.  
 Grenå, 100—101, 105.  
 Grenå Egsarkiv, 100.  
 Grenå Folkebibliotek, 100.  
 Grills gård, Skanderborg, 17—18.  
 Grindsted, 90.  
 Gråbrødreklostret, Horsens, 107.  
 Guldmedegade, Aarhus, 40.  
 Gylling, 119.
- Hads herred, 17, 58, 100.  
 Hads Ning Herreders Jernbane, 100.  
 Hald Hovedgård, 128.  
 Hamburg, 24.  
 Hammel, 10, 71, 128.  
 Hammel-egnen, 9.  
 Hammelev, 101.  
 Han herred, 56.  
 Hansted Broe og Aa, 116.  
 Hansted Hofvetgaard, 116.  
 Hasselager, 42.  
 Havbogade, Sønderborg, 125.  
 Havneallé, Horsens, 108.  
 Hedemarken, Norge, 16—17.  
 Helsingør Theater, Den gamle By, Aarhus, 126—127.  
 Herning, 49.  
 Hestedam, Horsens, 116.  
 Himmelbjerg-egnen, 44.  
 Himmerigis boder, Horsens, 116.  
 Hjelmlev herred, 17.  
 Hjørring Museum, 122.  
 Hobrohuset, Den gamle By, Aarhus, 126.  
 Hodde, 90.  
 Hohenfelde, 23.  
 Holbæk, 16, 21.  
 Holland, 113—114.  
 Holstebro, 49.  
 holstenske Infanteriregiment, Det, Rendsborg, 16.  
 Hornborg, 23.  
 Horsens, 18, 34, 74—76, 105—109, 113, 115—117.  
 Horsens fjord 76, 116.  
 Horsens kommunehospital, 74, 76.  
 Horsens Museum, 105—107.  
 Horsens Rådhus (Raadhust), 108, 116.  
 Hospitalet, Horsens, 116.  
 Hotel Ansgar, Aarhus, 128.  
 Hou, 26, 100.  
 Hovedgården, Silkeborg, 123.  
 Hundskou Kield Agre, Røgen, 12.  
 Hundskov, 11.  
 Hundslund Hotel, 128.  
 Hviid Agre, Klintrup, 12.
- Hvirring, 23.  
 Hvirring præstegård, 106.  
 Højmarksvej, Stensballe, 76.  
 Hørning, 42.  
 Hørret, 65—68.
- Ingerslev, 39.  
 Island, 125.  
 Iørgen Tundboesgade, Horsens, 116.
- Jelshøj, 39.  
 Jexen, 40, 43.  
 Jydske Asyl, Risskov, 24.  
 Jylland, 9, 44, 62, 76, 95, 100—101, 110, 121, 125.
- Kalbygaard, 10.  
 Kalk- og Teglværks-laboratoriet, 102.  
 Kalundborg, 126.  
 Kattesund, Horsens, 108, 116.  
 Kephisia(s), Grækenland, 31.  
 Kildegade, Horsens, 108.  
 Kircke-strædet, Horsens, 116.  
 kgl. Bibliotek, Det, København, 104.  
 kgl. kirurgiske Akademi, Det, København, 16.  
 Klejtrup Andelsmejeri, 57.  
 Klejtrup sø, 57.  
 Klintrup, 9—11.  
 Klintrup Moos, 12.  
 Klosterkirken, Horsens, 107—108, 116.  
 Kolby Kås, 55.  
 kongelige Akademie for de skønne Kunster, Det, København, 23.  
 Kongesalen, Clausholm, 103.  
 Korn- og Foderstofkompagniet, Aarhus, 39.  
 Korsør, 60.  
 Knudsens Kaalgaard, Røgen, 12.  
 Krim, 32.  
 Kroget Agre, Klintrup, 12.  
 Krogs Agre, Røgen, 12.  
 Kronjyden, andelsmejeri, Støvring, 57, 59, 61, 63.  
 Kulturhistorisk Museum, Randers, 120—122.  
 Kyholm Rende, 123.  
 København, 16, 18, 26, 74, 85, 104, 126.  
 Købstadmuaseet »Den gamle By«, Aarhus, 51, 125—127.  
 Køge kirke(gård), 22.
- Ladelund Mejeriskole, 63.  
 Landsarkivet, Viborg, 10.  
 Lang Vang, Røgen, 12.  
 Laven st., 49.  
 Lemmedahl, Røgen, 12.  
 Lillebælt, 60.  
 Lillering, 42.  
 Lille Vang, Røgen, 12.  
 Lindbakgård, Hørret, 65.  
 Linå, 49.  
 Lisbjerg, 56.  
 Lokalhistorisk Samling, Hammel, 10.



- Lokalhistorisk Samling, Silkeborg, 95.  
 Lolland, 60, 62.  
 Louisenhøj, 24.  
 Lyngby, 43, 56.  
 Lyngby ved København, 26.  
 Lyngdal Moos, Klintrup, 12.  
 Lysgård, 128.
- Magasin, Odense, 80.  
 Magasin, Århus, 77—78, 80.  
 Magstræde, Horsens, 106.  
 Mammen, Århus, 39.  
 Marselisborgskovene, 39.  
 Marselisborg Slot, 74.  
 Marsvinslund, 128.  
 Middelhavet, 26.  
 Midtjylland, 44.  
 Mjösen, Norge, 17.  
 Moes Agre, Røgen, 12.  
 Monberg, 51.  
 Mou præstegård, 23.  
 Mundelstrup, 56.  
 Møgelkærlejren, 76.  
 Møllerup, 126.  
 Mårslet, 39.
- Nakskov, 61—62.  
 Nationalmuseet, 101, 115, 122—123.  
 Nedergade nr. 673, Odense, 22.  
 Neptun, dykkerklub, Odense, 123.  
 Niedersachsen, 24.  
 Ning herred, 42.  
 Nordby Kro, Samsø, 128.  
 Nordeuropa, 114.  
 Nord Marken, Røgen, 12.  
 Nordvestfrankrig, 113.  
 Norge, 16, 74.  
 Nyborg, 60.  
 Nykøbing Falster, 60.  
 Ny Solbjerg, kro, 41.  
 Næsset, Horsens, 76.  
 Næstved, 60.  
 Nørregade (lille Smids gade), Horsens, 108, 116.  
 Nørresundby, 19.  
 Odder, 43, 77, 100, 119—120.  
 Odder kontante Manufakturforretning, 77.  
 Odder Museum, 119.  
 Odder Sygehus, 100.  
 Odense, 19—22, 80, 123.  
 Oliefabrikken, Århus, 39, 105.  
 Ollerup gymnastikhøjskole, 63.  
 Onsbjerg, 55.  
 Otterup, 19, 22.  
 Oustrupvej, Klintrup, 12.
- Paderup, 121.  
 Piræus, 26, 28, 33.  
 Posthuset, Den gamle By, Århus, 126.  
 Proust-gaden, Horsens, 116.  
 Pustervig, Horsens, 108.
- Randers, 10—11, 57, 60, 104, 120—122.  
 Randers-egnen, 57.  
 Randlev, 128.  
 Randlev Andelsmejeri, 62.  
 Rathlousdal, 26, 119—120.  
 Raupachs Gård, Odder, 119.  
 Ravnholt, 39—40, 43.  
 Rendsborg, 16.  
 Rhin-egnene (-området), 113—114.  
 Ribe, 106—107.  
 Rindkiers Agre, Røgen, 12.  
 Risskov, 24.  
 Rosenborg, 103.  
 Rosensgade nr. 84, Odder, 119.  
 Rosensgade, Århus, 23—24.  
 Roslev, 15.  
 Rozzis Kafé, Friheden, Århus, 41.  
 Rusland, 26.  
 Ry, 49.  
 Rylejren, 76.  
 Røddiche-faldet, Røgen, 15.  
 Røgen, 9—15.  
 Røgen-heden (hedejord), 14—15.  
 Røgen Kirkejord, Klintrup, 12.  
 Røgen Knold, Røgen, 12.  
 Røgen præstegård, 10, 12, 15.
- Sall, 69—70, 72—73.  
 Salten, 44, 49.  
 Salten skole, 44.  
 Salten skove, 45.  
 Samsø, 55, 128.  
 Samsø Egnarkiv, Tranebjerg, 123.  
 Samsø Museum, Tranebjerg, 122—123.  
 Schou-Epa, varehus, Horsens, 107.  
 Schweiz, 98.  
 Sct. Clemens kirke, Randers, 122.  
 Sct. Knud sogn, Odense, 19.  
 Silkeborg, 49, 95, 123—124.  
 Silkeborg-Herningbanen, 49.  
 Silkeborg Museum, 123—124.  
 Silkeborg Slot, 124.  
 Skaføgård, 101.  
 Skanderborg (Schanderborg), 10, 16—22, 124.  
 Skanderborg amt, 13.  
 Skanderborg kirke, 18.  
 Skanderborg Museum, 124.  
 Skejby, 53.  
 Skibbroen, Horsens, 116.  
 Skibshistorisk Laboratorium, 123.  
 Skive, 49.  
 Skive-egnen, 85.  
 Skiødsberg Heede, Klintrup, 12.  
 Skjød (sogn), 71.  
 Skovby, 53.  
 Skæring Munkgård, 101.  
 Slagelse, 60.  
 Slesvig, 107.  
 Slet, 34.  
 Smedegade (Smiddegaden), Horsens, 108, 116.

- Snebjerg, 49.  
 Solbjerg, 40—43.  
 Sorring, 10—11, 123—124.  
 Sporup, 12, 15.  
 Sporupgård, 12.  
 Sporup kirke, 12.  
 Staldgården, Clausholm, 102.  
 Statshospitalet, Risskov, 24.  
 Stautrup, 42, 66.  
 Stavns Fjord, 123.  
 Stensballe, 74, 76.  
 St. Hans Kloster (Johanitterklostret), Horsens, 107, 116.  
 St. Ibs Kirke (Torfve kirke), Horsens, 116.  
 Stjernholm Slot, Horsens, 116.  
 Storesø, 17.  
 Strandborg, restaurant, Århus, 41.  
 Støvring, 57, 60.  
 Støvringgård (Jomfru)Kloster, 24.  
 Svejbæk, 49.  
 Sverige, 74, 98.  
 Sydholland, 113—114.  
 Søbygård (Søbyegaard), 10, 12.  
 Sønderborg, 125.  
 Søndergade (Syndergaden), Horsens, 107—108, 116.  
 Sønderjylland, 125.  
 Sønderport, Horsens, 108.  
 Søndersø, 22.
- Tatoi, slot, Athen, 28.  
 Taus Agre, Klintrup, 12.  
 Testrup, 39.  
 Them sogn, 49.  
 Thorning (kirke), 128.  
 Tingskov(en), 36—37, 41—43.  
 Tingskovgaard, 34.  
 Tingskov kro, 34—35, 38—43.  
 Tiset sogn, 34.  
 Tranbjerg kro, 42.  
 Tranebjerg, 122—123.  
 Tulstrup, 34.  
 Tvilumgård, 124.  
 Tårnberg, Odder, 77.
- Ulhøy Agre, Klintrup, 12.
- Vamdrup, 90.  
 Varna, Marselisborgskovene, 24.  
 Vejlbjby højskole, 56.  
 Vejle, 126.  
 Vejle amt, 75.  
 Vejle-egnen, 24.  
 Venge, 40.  
 Vestergade nr. 304, Odense, 19, 21.  
 Vestberg fyr, Samsø, 128.  
 Vestindien, 126.  
 Vestlolland, 60.  
 Viborg, 10, 15, 107.  
 Viborg Museum, 122.  
 Viby J., 53, 67—68, 119, 128.  
 Willumsensamlingen, Ribe, 106.  
 Vinderslev kirke, 128.  
 Vitved, 21.  
 Vor Frelzers Kirke, Horsens, 107—108.  
 Vrads herred, 17.  
 Væster Marken, Røgen, 12.
- Yderup, 53.
- Ølsted, 50—52.  
 Ørnereden, Marselisborgskovene, 74.  
 Østbirk, 128.  
 Østergade(s Hotel), Århus, 53.  
 Østjylland, 9, 62, 95, 100—101, 110, 121.
- Aabenraa, 126.  
 Abo, 34.  
 Aboulevarden, Horsens, 108.  
 Åby, 53.  
 Åby kirke, 128.  
 Aakier Amt, 13.  
 Aalborg, 127.  
 Aalborggården, Den gamle By, Århus, 126.  
 Ålborg Museum, 122.  
 Århus, 16, 23, 25, 34, 38, 40—41, 51, 53, 56, 74—75, 77, 80, 101, 107, 109, 112—113, 115, 122, 126—128.  
 Århus amt, 121, 123.  
 Århus Byråds Arkiv, 101.  
 Århusbugten, 55, 74.  
 Århus-egnen (-området), 53—54, 56, 126.  
 Århus havn, 128.  
 Århus Oliefabrik, 39, 105.  
 Århus Søndervold, 112.  
 Aarhus Universitet, 96, 107.  
 Aarhus videnskabelige Realskole, 23.

